

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**HZ. PEYGAMBER'İN SÜNNETİNDE
ÇEVRE DUYARLILIĞI**

Yüksek Lisans Tezi

TUBA AKTEPE

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim TOZLU

Erzincan 2018

TEZ BİLDİRİMİ

Hz. Peygamber'in Sünnetinde Çevre Duyarlılığı isimli “**Yüksek Lisans**” tezim tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Tuba AKTEPE

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu alışma, Temel İşlam Bilimleri Anabilim Dalında jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Danışman / Jüri : Dr. Öğr. Üyesi İbrahim TOZLU

Jüri : Doç. Dr. Ali KUZUĐİŐLİ

Jüri : Doç. Dr. Halil BALTACI

HZ. PEYGAMBER'İN SÜNNETİNDE ÇEVRE DUYARLILIĞI

Tuba AKTEPE

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, 2018

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi İbrahim TOZLU

ÖZET

Hz. Peygamber'in Sünnetinde Çevre Duyarlılığı adlı çalışmamda temel hadis kaynaklarında Resûlullah'a atfen nakledilen çevreyle ilgili rivayetler araştırılmıştır. Öncelikle çevre kavramı, çevre sorunları, çevre bilinci gibi kavramlar incelenmiş ve Kur'ân-ı Kerîm'de çevre konusuyla ilgili âyetler araştırılmıştır. Ardından çevreyle alakalı Hz. Peygamber'den nakledilen pek çok rivayet incelenmiş ve ne anlama geldikleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân-ı Kerîm, Peygamber, Hadis, Sünnet, Çevre

**THE ENVIRONMENTAL AWARENESS ACCORDING TO THE
SUNNAH OF THE PROPHET MUHAMMAD**

Tuba AKTEPE

Erzincan Binali Yıldırım University, Institute of Social Sciences

M. A. Thesis, November 2018

Thesis Supervisor: Assistant Professor İbrahim TOZLU

ABSTRACT

In thesis titled as “The Environmental Awareness According To The Sunnah of The Prophet Muhammad” have been examined environmental themes in narratives, which were conveyed with reference to Prophet Muhammad. First of all, the concepts such as environment, environmental issues and environmental consciousness were examined and the verses, which are related to environment in the Qur'an, were studied. Then lots of environmental narratives, conveyed from Prophet Mohammad, were studied and were tried to determine what they mean.

Keywords: Koran, Prophet, Hadith, Sunnah, Environment

ÖNSÖZ

Hz. Peygamber'in Sünnetinde Çevre Duyarlılığı adlı yüksek lisans tez çalışmasında öncelikle çevre kavramı, çevre sorunları ve çevre bilinci ele alınmış, çevrenin önemi ve çevre sorunlarının arzettiği ehemmiyet vurgulanmıştır. Ardından Kur'an-ı Kerîm'de çevresel olguların işleniş tarzına ve Kur'ân'ın nâzil olduğu çevreye dikkat çekilmiştir. Tezin asıl amacını teşkil eden ikinci bölümde ise Hz. Peygamber'e atfen nakledilen merfû hadisler üzerinden Resûlullah'ın çevre ahlâkı tespit edilmeye çalışılmıştır. Burada doğa sevgisi ve hayvanlara bakış, israf, çevre temizliği, doğayı koruma, işkence ve doğaya katkı sunmak başlıkları altında hadislere yer verilmiş ve yorumları yapılmıştır. Bu bölümde Hz. Peygamber'e ait hayvanlardan da bahsedilmiştir. Tezde hem temel İslâm bilimlerine ait kaynaklar hem de modern çalışmalar kullanılmıştır.

Tezi hazırlarken kıymetli yönlendirmelerinden istifade ettiğim danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi İbrahim TOZLU'ya, ilmî anlamda yetişmemize katkı veren başta Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin çok değerli öğretim üyeleri olmak üzere bütün hocalarıma en içten şükranlarımı sunarım.

Tuba AKTEPE

Erzincan – 2018

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ.....	I
TEZ KABUL TUTANAĞI	II
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1
A. Araştırmanın Konusu	3
B. Araştırmanın Önemi	5
C. Araştırmanın Kaynakları	6
D. Akademik Çalışmalar	7
E. Kavramsal Çerçeve.....	9
1- Çevre.....	9
2- Çevre Sorunları.....	10
3- Çevre Bilinci.....	11
4. Hayvan Hakları	13

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN- KERÎM VE ÇEVRE

A- Kur'ân-ı Kerîm'de Çevre.....	17
1. Allah'ın Varlığının Delili Olmak.....	19
2. Allah'ın Birliğinin Delili Olmak	23
3. Allah'ın Kudretinin Delili Olmak	25
4. Allah'ın Merhametinin Delili Olmak.....	30
5. Allah'ı Tesbîh ve Tenzîh	31
6. Allah'ın Takdir ve Yönetimi.....	33
7. İnsana Yaratılmış Olduğunu Hatırlatmak	35
8. Allah Teâlâ'nın Nimetlerine Şükür.....	36
9. İnsanların Mal Sevgisi ve Dünyanın Geçiciliği	38
10. Avcılık	39
11. Kurban.....	42

12. Yaradılma Hikmeti	43
13. Tabiattaki Ahenk.....	46
14. Kıyamet.....	46
15. Cennet ve Cehennemın Doğası	47
B- Kur'ân-ı Kerîm'in İndiği Çevre	50

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER VE ÇEVRE DUYARLILIĞI

A- Doğa Sevgisi ve Tabiata Saygı	53
B- İsraf	67
1- Su İsrafı	69
2- Tüketim Çılgınlığı	71
3- Yemek İsrafı	72
C- Çevre Temizliği	73
1- Su Temizliği	75
2- Yol Temizliği.....	76
3- Su ile Temizlik	77
D- Doğayı Korumak.....	78
1- Ağaç Kesmek.....	79
2- Hayvanların Yaşam Hakkı.....	81
3- Savaşta Çevre Hukuku.....	95
E- İşkence.....	96
1- Hayvanları Aç Bırakmak	96
2- Hayvanları Gereksiz Yormak	98
3- Hayvanları Dağlamak	99
4- Hayvanları Hedef Yapmak	101
5- Avlanmak.....	102
G- Doğaya Katkı Sunmak	103
SONUÇ.....	108
KAYNAKÇA.....	112
İNTERNET KAYNAKLARI	119

KISALTMALAR

- a.mlf. : aynı müellif
b. : bin (oğlu)
Bk./bk. : Bakınız
dđr. : diğerleri
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ö. : ölümlü
s. : sayfa
ss. : sayfalar arası
thk. : tahkik eden
ths. : tarihsiz

GİRİŞ

Allah Teâlâ insanoğlunu bir çevrede yaratmıştır. İnsanın çevresini etkilemesine ve çevrenin de insanı etkilemesine izin vermiştir. Bunu insan için bir imtihan kılmıştır. İnsanın yeryüzünü ihyâ etmesini arzu etmiş, yeryüzünde ekinleri ve nesilleri yok etmek suretiyle fesat peşinde koşanları cehennemle tehdit etmiştir. Şöyle buyurmuştur: “[Ahnese b. Şerik adlı] o münafık senin yanından ayrılınca ortalıkta fesat çıkarmaya, kimi mü’minlerin ekinlerini yakıp hayvanlarını telef etmeye koyulur. Oysa Allah fesatçılığı hiç sevmez. Allah’tan kork da kendine gel denilse, o münafık hemen anlamsız bir gurura kapılır ve bu tavrı onu daha fazla günaha sürükler. Cehennem onun hakkından gelecektir. Ne kötü bir yerdir cehennem!”¹

Yeryüzünde insanoğlunun yaydığı fesat, çevresel felaketler olarak yine doğrudan insanoğlunu etkilemekteyken, bu fesattan etkilenen masumların hakkı âhirette elbette ayrıca kendisinden alınacaktır². Bu hesap mutlaka görülecektir. Çünkü İslam inancında Allah Teâlâ âdil-i mutlak ve her hak sahibine mutlaka hakkını verecektir. Dolayısıyla müslümanların temel ödevi çevrelerini her bakımdan ihyâ ve imar etmek, güzelleştirmek ve düzeltmektir. Bozmak, ifsat etmek, tahrip etmek ve öldürmek müslümanların tavrı değildir. Allah Teâlâ insanın çevresinde var ettiği bütün canlıları bir amaç uğruna ve bir hikmetle yaratmıştır. Bunların yaratılışı boşuna değildir. İnsanın bu canlılara hiçbir maslahat gözetmeden ya da bir mefsedeti izâle etme amacı gütmeyen zarar vermesi yasaktır. Bunlar insanlar tarafından öldürülmek ve işkence görmek için yaratılmamışlardır. Onlar da kendi dilleriyle Allah’ı tesbih eden masum kullardır. Allah Teâlâ bu hakikati ifade etmek üzere şöyle buyurmuştur:

تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ

تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ خَلِيمًا غَفُورًا

¹ Bakara Sûresi, 2/205-206.

² Mehmet Bayyigit, “Çevre Problematigi ve Din”, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002, sayı: 14, s. 39-50, s. 48.

“Uçsuz bucaksız gökler, yer ve bütün kâinatta bulunan her varlık O’nun sınırsız kudret ve yüceliğini anar. Dahası O’nun yüceliğini övgüyle anmayan hiçbir varlık yoktur. Ama siz onların ilahî yüceliği anma keyfiyetini anlayıp kavrayamazsınız. Şüphesiz Allah, kullarının hata ve kusurlarına karşı çok müsamahalı, çok bağışlayıcıdır”³.

Hz. Peygamber, Allah’ın elçisidir. Müslümanların her alanda önderi ve biricik örneğidir. O, hem dünya hem de âhîret saadetinin yol göstericisidir. Onun iman ve ibadetlerle alakalı telkin ve öğretileri kadar dünyevî hayatla ilgili yönlendirmeleri de kıymetlidir. Onun sünnet-i seniyyesi hayatın tamamını kuşatan bir yapıya sahiptir. O, bir beşer olarak bütün insanlığa örnek bir hayat yaşamıştır. Onun bütün sözleri ve davranışları müslümanların maslahatıdır. Müslümanları pek çok alanda uyarmış ve doğruya yönlendirmiştir. Mesela tıp alanında koruyucu hekimliğe vurgu yapmış, temizliği emretmiş, karantina uygulamasına gitmiş ve tedavi olunmasını istemiştir. Ticârî hayatı sömürü, aldatma ve haksızlıktan uzak tutmak için tedbirler almıştır. Aileleri bir arada tutmak için gayret sarfetmiş, birbirini seven bireylerden müteşekkil bir toplum oluşturmaya matuf adımlar atmıştır. Baskıyı ve fitneyi ortadan kaldırmak için savaşlar yapmış ve kadınları insan yerine bile koymayan bir topluma kadınların da hakları olduğunu öğretmiştir. Bütün bunlar Hz. Peygamber’in ümmetine hep hakkı, hakikati, iyiliği, sevgiyi, saygıyı, adaleti, hoşgörüyü ve temizliği emrettiğinin açık delilleridir. O, âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir: وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ / “[Ey Peygamber!] Biz seni cümle âleme şefkat ve merhamet kaynağı olarak gönderdik”⁴.

Hz. Peygamber hiç kuşkusuz çevresiyle ilgili de sözler sarfetmiş, hükümler vermiş ve yönlendirmelerde bulunmuştur. Kur’ân-ı Kerîm’in ana konularından biri de insanların çevrelerini inceleyip ibret almalarıdır. Dolayısıyla Resûlullah da ümmetine bu yönde telkinlerde bulunmuştur. Hadis kaynaklarından hareketle Hz. Peygamber’in çevre ahlakını gösteren ifadelerle bakıldığında Resûlullah’ın ifrat ve

³ İsrâ Sûresi, 17/44.

⁴ Enbiyâ Sûresi, 21/107.

tefritten uzak dengeli bir çevre duyarlılığı olduğu hissedilmektedir. Onun sünnetinde insanın emrine âmâde kılınan bu yeryüzünde insana doğrudan zarar vermedikçe çevreye karşı üretken ve sevgi dolu bir yaklaşım görülmektedir. Hayvanlara karşı en basitinden en ağırına işkence anlamına gelecek her türlü davranış şiddetle reddedilmektedir. Müslümanların her halde çevrelerine karşı duyarlı olmaları ve empati kurmaları istenmektedir. Hasılı merhametsizliğin hüküm sürdüğü, ormanların rant uğruna yok edildiği, hayvanların işkencelere tabi tutulduğu ve hoyratça kullanıldığı bu asırda çevreye rahmet nazarıyla nasıl bakılabileceği öğretilmektedir.

A. Araştırmanın Konusu

İnsanlık bugün çevre kirliliği, hayvanlara işkence, ormanların yok edilmesi, hava kirliliği, su kirliliği, su kıtlığı, kuraklık, düzensiz yağışlar, toprak kaymaları, erozyonlar, aşırı tüketim, GDO'lu besinler, genleriyle oynanmış tohumlar, tarımsal ilaçlar, nükleer sızıntı ve tabiatta kaybolmayan atıklar gibi pek çok sorunla karşı karşıya bulunmaktadır. Fosil yakıtların, kalitesiz kömürlerin, petrol ve türevlerinin haddinden fazla tüketilmesi, otomotiv sektörünün gelişmesiyle doğaya salınan egzoz gazları, aşırı parfümeri kullanımı ile doğaya salınan zararlı gazlar, kapalı mekanlarda içilen sigaralar ve nargileler hava kirliliğine sebep olmaktadır. İnsan nüfusunun özellikle gelişmemiş ülkelerde kontrolsüz ve aşırı hızlı artışının yiyecek, içecek, giyecek, otomobil, iş, endüstri, tüketim ve konut ihtiyacını tetiklemesi ve bunun da tarım arazilerinin imara açılmasını ve daha fazla tarım için mevcut arazilerde tarım ilaçlarının aşırı kullanımına sebep olması toprak kirlenmesine yol açmaktadır. Kirlenmiş topraklarda yapılan tarım ise besin kirlenmesine sebep olmakta ve insanlığın geleceği yani hayatın bizzat kendisi büyük bir tehlike yaşamaktadır. İnsan vücuduna giren bunca zehirli elementin insan DNA'sında yaptığı tahribatın gelecekte ortaya çıkaracağı çare bulunamaz sonuçları bugün itibariyle ancak tahmin edilebilmektedir. Maalesef bunların neticelerini çocuklarımız yaşayacaktır.

Bu sorunlar insan yaşamını doğrudan tehdit eder bir boyuta gelmiştir. Hatta bugün bu sorunlar öylesine bir aşamaya ulaşmıştır ki dünya üzerinde belli başlı birkaç ülkenin sebep olduğu çevresel kirlilik ve felaketler dünyanın kalan kısmını

da birebir etkileyecek düzeye varmıştır. Bu sorunların önemli bir bölümü sanayi devrimi ve kentleşme gibi olgularla insanların doğal köy hayatından çıkıp yoğun bir şekilde kentlere göç etmesiyle başlamıştır. Hasılı çevresel kirlilik insanlığın güncel⁵ problemleri arasındadır. Bu problemlerin önemli bir kısmından doğrudan insanlık sorumludur⁶. Hayvanların ve bitkilerin dünyayı ve çevresel problemleri etkilemesi sınırlıdır. Buna mukabil insanların sınır tanımaz hali ve çeşitli alanlardaki hırslı çalışmaları yüzünden çevresel değişimler yaşanmaktadır. Netice itibarıyla insanlığın umumi ve yeterli bir çevre bilinci olduğundan bahsedilememektedir⁷.

İslâmiyet insanların başkalarına zarar vermesini hem hukuk hem de ahlâk açısından reddeder. Dolayısıyla çevreyi, havayı, suyu ve denizi kirleterek başkalarına zarar vermeye ya da hayvanlara işkence etmeye, onlara aşırı yük yüklemeye, gereksiz yere öldürmeye ve aşırı çalıştırmaya asla müsamaha etmez. Bu bakımdan Kur'an-ı Kerîm ve hadis-i şerifler bunu gösteren delillerle doludur. İslâmiyet merhameti emreder. Hz. Peygamber de hayatı boyunca bu düsturu öğretmeye çalışmıştır. İşte bu araştırmada Hz. Peygamber'in çevre duyarlılığı konu edinilmiştir. Hz. Peygamber'in çevreyi korumak ve geliştirmek adına neler yaptığı ve hayvan haklarıyla ilgili ne tür tedbirler aldığı incelenmiştir. Konuyla alakalı hadislerin sıhhat değerlendirmelerine ve yorumlarına değinilmiştir. Netice olarak

⁵ Çevre kirliliğinin eski dönemlerde de yaşandığını İbn Haldûn'un (ö. 808/1406) değerlendirmesinden anlamaktayız. O bir vesileyle şehirlerin durgun havaya sahip rüzgar almayan yerlerde kurulmaması gerektiğini; aksi halde hastalıkların baş göstereceğini ve yayılacağını ifade etmiştir. Buna örnek olarak Tunus'un Kabis şehrini örnek göstermiştir. Orada hastalıkların yayılmasına kurşunla mühürlü bir bakır kabın kazıda bulunup açılmasıyla içinden çıkan tılsımın sebep olduğu şeklindeki hikayeyi saçma bir hurafe olarak görmüş ve realist bir tavırla hastalıklara şehrin havasının değişmemesinin sebep olduğunu söylemiştir. Bk. İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 234-235. Vehbi Karakaş ise her ne kadar çevre kirliliği eski olsa da çevre bilimi (ekoloji) yenidir demektedir. İnsanların örneğin eskiden de ormanları tahrip ettiğini ve yaktığını, hatta bu sebeple sinüzit ve antrakoz hastalıklarına yakalandığını ancak bunun farkına henüz vardığını ifade etmektedir. Bk. Vehbi Karakaş, *Kur'an ve Sünnette Çevre*, s. 203.

⁶ Osman Oruçhan, "Hz. Peygamber'in Sünnetinde Çevre Duyarlılığı: Ahlâkî Bir Örneklik = Environmental Responsibility in the Sunnah of the Prophet: An Ethical Exemplary", *The Journal of Academic Social Science Studies [JASSS]*, 2017, sayı: 59, s. 189-202, s. 190.

⁷ Yunus Macit, "Sünnet Verileri Işığında Çevre Eğitiminin Esasları", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2005, cilt: III, sayı: 2, s. 111-128, s. 111.

müslümanlar için üsve-i hasene olan Resûlullah'ın çevre bilinci tespit edilmeye çalışılmıştır.

B. Araştırmanın Önemi

Dünya nüfusunun önemli bir bölümü müslümanlardan oluşmaktadır. Bu bakımdan bütün insanlığı tehdit eden çevre kirliliği konusunda müslümanların da sorumluluğu olduğunu söylemek durumundayız. İnsan hayatını doğrudan tehdit eden bu büyük sorunun çözümünde de müslümanların gerek hukuk gerek ahlâk bakımından bir şeyler yapabilmeleri icap eder. Hayvan haklarıyla alakalı kanunlar⁸ vazetmeli, çevreyi koruyan yasalar yapmalı, çevre kirliliğine sebep olan işletmeleri önlem almaya zorlamalı, okullarda çevre duyarlılığı aşılayan dersler ve programlar organize etmelidirler. Elbette bunun için de Resûlullah'ın örnekliğinden faydalanmalıdırlar. Çünkü müslümanların davranış kalıplarını belirleyen temel faktörlerden biri dindir, sünnet-i seniyyedir. Hz. Peygamber'in çevre duyarlılığı tam ve doğru olarak tespit edilebilirse bu tespitler üzerinden müslümanlara çevre bilinci aşılanabilir. Zira insanların inanç dünyaları gerçek hayattaki tutum ve davranışlarını doğrudan etkileyebilmektedir. Orman yangınlarını “iman yangını” olarak niteleyen bir yazarın da ifade ettiği gibi iman yangını söndürülmeli ki orman yangınları da söndürülebilir⁹.

İslâm dünyasının başka pek çok konuda olduğu gibi çevre ve hayvan hakları konusunda da başarılı sayılabilecek bir durumda olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. İslâm dünyasında genel bir çoraklık, kuraklık ve verimsizlik hali göze çarpmaktadır. Her ne kadar coğrafi faktörlerin bu noktadaki tesiri gözden uzak tutulmasa da yine de müslümanların bu sorunlara çözüm bulmak için çaba gösterdikleri de söylenemez. Halbuki Kur'an-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in sünnet-i seniyyesi çerçevesinde çevre ve hayvan hakları konusunda yapılacak bir

⁸ Çevrenin yalnızca hukuki düzenlemelerle korunabilmesi imkansızdır. Çünkü hukuki yaptırımları göze alan, mevzuatta boşluk bulabilen ya da hukuken tespiti mümkün olmayacağını düşünen şahısların çevreye zarar vermelerini hukuk yoluyla engellemek mümkün olmayacaktır. Hasılı insanı ahlaklı kılmadıkça hukuk yoluyla istenen neticeyi almak mümkün olmayacaktır. Bu hususta ayrıntılı değerlendirmeler için bk. Doğan Karaoğlan, “Çevre Hukukla Değil Ahlakla Korunur”, *Çevre ve Ahlak Sempozyum Bildiri Metinleri*, 2014, s. 153-158.

⁹ Vehbi Karakaş, *Kur'an ve Sünnette Çevre*, s. 227-228.

araştırma İslâmiyet'te bu konulara verilen önemi ortaya koyacaktır. Bu noktada kıyamet koparken bile fidan dikmeyi emreden ve hayvanların gereksiz yere yorulmasını yasaklayan bir peygamberin ümmetine daha nitelikli çalışmalar yapmanın yakışacağı ifade edilebilir. Çünkü müslümanlar bir olumsuzluk gördüklerinde mümkünse elleriyle, olmuyorsa dilleriyle ve o da olmuyorsa kalpleriyle buğzederek olumsuzluğu düzeltmeye memurdurlar¹⁰.

C. Araştırmanın Kaynakları

Araştırma Hz. Peygamber'in çevre duyarlılığını tespit etmeyi amaçladığından birincil kaynağı Kur'an-ı Kerîm'dir. Çünkü Allah Resûlü Kur'ân-ı Kerîm'i tebliğ ve tebyîn ile mükelleftir. Onun ahlakı ve hayatı Kur'an'dır. Onun kendisine indirilen vahye tabi olması emredilmiştir. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm'de her ne emredilirse ya da yasaklanırsa Resûlullah bu emir ve yasaklara ilk riayet eden olmuştur. Hasılı Kur'ân-ı Kerîm içerdiği çevre ile ilgili âyetlerle araştırmanın ilk kaynağı durumundadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de çevre ile ilgili pek çok âyet vardır. Bu âyetler incelendiğinde çeşitli amaçlarla inzâl buyruldukları görülmektedir. Genel olarak ifade edilecek olursa çevre ile ilgili âyetlerin önemli bir bölümü Allah Teâlâ'nın varlığını, birliğini, kudretini ve merhametini gösteren birer delil olarak takdim edilmiştir. Ayrıca önemli sayıda âyette de çevredeki varlıkların Allah'ın nimeti olduğundan ve insanın bunlar için Allah Teâlâ'ya şükretmesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm âyetleri tefsire ihtiyaç hissettirdiği için yani delaletleri zannî olduğu için araştırmanın kaynakları arasında tefsirler de bulunmaktadır. Bu noktada hem rivayet hem de dirayet tefsirlerine zaman zaman müracaat edilmiştir.

Araştırmanın ikincil kaynakları hadis eserleridir. Başta *Sahîhayn* (İmam Buhârî'nin (ö. 256/869) *el-Câmiu's-sahîh*'i ile İmam Müslim'in (ö. 261/874) *el-Câmiu's-sahîh*'i) ve *Sünen-i Erbaa* (İmam İbn Mâce'nin (ö. 273/886) *Sünen*'i, İmam Ebû Dâvûd'un (ö. 275/888) *Sünen*'i, İmam Tirmizî'nin (ö. 279/890) *Sü-*

¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVII, 214; Müslim, *Sahîh*, I, 69; İbn Mâce, *Sünen*, I, 406; Ebû Dâvud, *Sünen*, I, 296; Nesâî, *Sünen*, VIII, 111.

nen'i ve İmam Nesâî'nin (ö. 303/915) *Sünen'i*) olmak üzere müsnedler, mu'cemler, diğer sünenler ve sair hadis kaynaklarından Hz. Peygamber'in çevre duyarlılığıyla alakalı hadisler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu eserlerin özellikle tahâret (temizlik), eşribe (içecekler), et'ime (yiyecekler) ve sayd (avcılık) gibi bölümleri incelenmiştir. Bu hadislerin sıhhat değerlendirmeleri ve yorumları üzerinde incelemeler yapılmıştır. Bu noktada hadis şerhlerinden özellikle istifade edilmiştir. Hadislerin sıhhat değerlendirmeleri yapılırken daha çok eski ve yeni hadis münekkidlerinin eserlerinden ve tespitlerinden yararlanma yolu tercih edilmiştir.

Araştırmanın dayandığı bir diğer kaynak grubu ise çevre ile alakalı modern akademik çalışmalardır. Kaynakçada da görüleceği üzere özellikle son birkaç on yıldır çevre üzerine pek çok akademik makale yazılmış ve faaliyetler icra edilmiştir. Araştırma sırasında araştırmanın konusuyla bağlantılı görülen bu çalışmaların önemli bir kısmı incelenmeye ve istifade edilmeye çalışılmıştır. Çevre ile alakalı makale ve sempozyum tebliği türünden yüzlerce çalışma bulunduğu için her birinden ayrı ayrı yararlanma imkanı olmamıştır. Bununla birlikte yapılan okumalarda söz konusu çalışmaların büyük oranda benzerlikler içerdiği de müşâhede edilmiştir. Biz ise tezimizde mümkün olduğunca onlardan etkilenmeden kendi tespitlerimize dayalı bir iç yapı oluşturmaya gayret sarfettik.

D. Akademik Çalışmalar

Araştırmanın konusuyla alakalı bir yüksek lisans tezi yapılmıştır. 2010 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde Abdullah Oğuz Seki tarafından hazırlanan yüksek lisans tezi 85 sayfadır ve giriş ile üç ana bölümden müteşekkildir. 15 sayfa tutan girişte çevre ile ilgili kavramlar ele alınmış ve çevre, çevrecilik, çevre kirliliği, sosyal çevre, cansız varlıklar, hayvanlar, bitkiler ve insan kavramları incelenmiştir. 16 sayfa tutan birinci bölümün başlığı Kutsal Metinlerde Çevre'dir. Bu bölümde Tevrat, İncil ve Kur'an'da çevre konuları ele alınmıştır. Kur'an'daki ayetler önce su, toprak ve hava ile ilgili ayetler şeklinde ayrılmış; sonra çevrenin korunmasına yönelik ayetler başlığı altında temizlik, gereksiz savaşmamak, doğal dengenin bozulmaması ve ahlaki davranmakla ilgili

ayetler ele alınmıştır. 23 sayfa tutan ve Hz. Peygamber ve Çevre başlığı taşıyan ikinci bölümde çevreyi imar, çevreyi kirletmeme ve hayvan haklarına saygı hakkındaki hadisler ele alınmıştır. 20 sayfa tutan ve Hz. Peygamber'in fiili çevre uygulamaları başlığını taşıyan üçüncü bölümde ise Hz. Peygamber'in fidan dikmesi, sit alanı ve özel orman kurması, kûsuf ve husuf namazı kılması, yağmur duasına çıkması, rüzgar ve bulut görünce Allah'a sığınması, çevrenin unsurlarıyla iletişim kurması, israfa müdahalesi ve çevre hakkında genel uyarıları ele alınmıştır. Tezde toplam 50 hadise yer verilmiştir.

Hz. Peygamber'in çevre bilinci üzerine yapılan söz konusu tezde Kur'an'da çevre ile alakalı âyetlerin oldukça sınırlı sayıda ele alındığı müşahade edilmektedir. Halbuki Kur'an-ı Kerim'de onlarca çevre unsuruna atıf yapılmakta ve bunlar üzerinden müslümanlara çevre bilinci kazandırılmaya çalışılmaktadır. Müslümanların çevrelerine hangi nazarla bakmaları gerektiği öğretilmek istenmektedir. Allah'ın varlığına, birliğine, merhametine, mutlak kudretine, Ahiret'i yaratma gücüne, verdiği nimetlere, çevremizdeki canlı cansız bütün varlıkların Allah'ın takdiri ve yönetiminde olduğuna, O'nu tesbih ve tenzih ettiğine delalet eden yüzlerce âyet olduğu halde bunlara neredeyse hiç değinilmemiştir. Hz. Peygamber'e çevreyle alakalı atfedilen rivayetlerin işlendiği bölümlerde yer verilen 50 hadisin ise "sahih hadis kaynaklarından" (s. 1) seçildiği ifade edilerek genel bir sıhhat değerlendirmesi yapılmaktadır. Her ne kadar Buhârî ve Müslim'in *Sahîh* adlı eserleri ehl-i hadîs ulemasınca tenkit dışı görülse de diğer hiçbir hadis eseri tenkitten azade değildir. Dolayısıyla en azından diğer kaynaklarda geçen haberler içinde zayıf ya da uydurma olanlara dikkat çekilmesi gerekmektedir. Eğer böylesi hadislerle tezde yer verilmedi ise en azından bu konuda tetkik yapıldığı ifade edilmelidir. Tezin II. ve III. bölümlerinde yer alan rivayetlerin bir bölümünün doğrudan çevre bilinciyle de alakası tarafımızca kurulamamıştır. Örneğin mescid inşa edene cennette ev verileceği (s. 35-36), yeryüzünün tamamen mescid kılınması (s. 36), Rûme kuyusunun tatlı suyu (s. 37-38), görülen kötülüklerin düzeltilmesi (s. 39), hüsuf ve kûsuf namazlarını kılması (s. 61-62), insanoğlunun bir vadi dolusu altını olsa ikincisini isteyeceği (s. 69), insanların mal hırsı (s. 69), geminin altındaki yolcuların gemiyi delmeleri (s. 71), zulmü engellemeyenlere toptan ceza verile-

ceği (s. 71), müminlerin taze yeşermiş ekin gibi olması (s. 72) ve müslümanların hurmaya benzemesi (s. 73) hakkındaki hadisleri doğrudan çevre bilinciyle alakalı görmemekteyiz. Bu bölümde dikkatimizi çeken bir diğer husus da çevre duyarlılığıyla doğrudan alakalı onlarca hadise tezde hiç değinilmemiş olmasıdır.

Tezde göze çarpan bir diğer husus da aşırı derecede doğrudan alıntılarının olmasıdır. Öyle ki tezin çok büyük bir bölümü başka eserlerden kopyala-yapıştır usulüyle oluşturulmuş gibidir. Bu alıntılarının tezin en başından itibaren bulunduğu görülmektedir. Alıntılarının zaman zaman yarım sayfa, tam sayfa hatta iki sayfa bile olabildiği görülebilmektedir. Bazı alıntılarının (“...”) işaretleri ile değil (‘...’) işaretleri ile yapıldığı da anlaşılmaktadır.

Hasılı söz konusu tezin Hz. Peygamber’in çevre bilincini bütün yönleriyle yansıtabildiği söylenemediği gibi tezin akademik ilkelere ve standartlara uygunluğu da ayrıca irdelenmeye muhtaçtır.

E. Kavramsal Çerçeve

Çevre hakkında pek çok modern kavram üretilmiştir. Ekolojik denge, doğal yaşam, organik tarım, çevrecilik, çevre bilinci, çevre kirliliği ve hayvan hakları gibi kavramlar bunlar arasındadır. Araştırmanın bu kısmında çevre hakkında üretilip kullanılan bazı kavramlar değerlendirilecektir.

1- Çevre

Çevre kelimesi pek çok anlama gelebilmektedir. Bir şeyin yakını, dolayı, etraf, periferi, kişinin içinde bulunduğu toplumu oluşturan ortam, aynı konu ile ilgili bulunan kimselerin tümü, muhit, bir kimse ile ilişkisi bulunanlar, bir birimden önce veya sonra gelen aynı türden birimlerin tümü, bunların oluşturduğu küçük grup, kontekst, düzlem üzerindeki bir şekli sınırlayan çizgi ve hayatın gelişmesinde etkili olan doğal, toplumsal, kültürel dış faktörlerin bütünlüğü çevre kelimesiyle ifade edilmiştir¹¹. Buna göre herhangi bir varlıkla alakalı her şey o varlığın çevresini oluşturur denilebilir. Bununla birlikte çevre kelimesi özellikle tabiat

¹¹ Bk. www.tdk.gov.tr, Büyük Türkçe Sözlük, “Çevre”, (19.06.2017).

ve doğa anlamında sıklıkla kullanılmaktadır. Çevre ve şehircilik, çevrenin korunması, çevre kirliliği, çevre sorunları ve çevre bilimi (ekoloji) gibi tabirlerde çevre kelimesi insanın doğal yaşamını sürdürdüğü alan anlamında kullanılmaktadır. Bu alan içerisinde çeşit çeşit bitkiler yanında pek çok hayvan türü de bulunmaktadır. İnsanlar bu varlıklardan bazen istifade etmekte, bazen zarar görmekte ve bazen de onları etkilemekte ve tüketmektedir.

Allah Teâlâ yeryüzünü ve gökyüzünü ve bu ikisindeki canlı cansız varlıkları belli bir ölçü ve dengeye göre yaratmıştır¹². Allah Teâlâ, yeryüzünü insanlar için yaşamaya en uygun şekilde halletmiş; dağları, nehirleri, çeşit çeşit bitkilerle, insanlara ve bütün canlılara yetecek rızıklarla doldurmuştur. Onun yarattığı kâinat-taki muazzam düzen içerisinde rüzgarlar esip bitkilere hayat vermekte, yağmurlar yağıp insanlara su sağlamaktadır¹³. Hâsılı bütün kâinat muhteşem bir dengede yaşamaktadır. Dengenin bozulması halinde insan hayatı büyük yaralar almakta ve zarar görmektedir. O halde insana düşen bu dengenin bozulmasına sebep olacak davranışlardan kaçınması ve dengenin bozulmaması için tedbirler almasıdır:

وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ

*“O gökyüzünü yükseltti ve bütün kâinata şaşmaz bir düzen/denge tesis etti. Sakın adalet temelli bu düzeni bozmayın; adalet ölçüsünden şaşıp da haddinizi aşmayın. Adalet ve hakkaniyet ölçüsüne harfiyen uyun ve bu ölçüyü bozmayın!”*¹⁴.

2- Çevre Sorunları

Yaşadığımız çevrede pek çok sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu sorunların bir bölümü doğrudan insanların davranışlarıyla oluşurken bir bölümü ise tabiattaki dengenin bozulması sebebiyle daha küresel çapta gerçekleşmektedir. Çevre sorunlarına ağaçların kesilmesi ve orman alanlarının tahrip edilmesi, çarpık kentleşme, yeşil alanların imara açılması, denizlerin ve içme suyu kaynaklarının kirle-

¹² Bk. Kamer Sûresi, 54/49.

¹³ Bk. Hicr Sûresi, 15/19. Ayrıca bk. Rahmân Sûresi, 55/7-12.

¹⁴ Rahmân Sûresi, 55/7-9.

tilmesi, göllerin ve akarsuların kuruması, iklim değişikliği, ozon tabakasının seyrelmesi ve delinmesi, küresel ısınma, yangınlar, zehirli atıkların çevreye bırakılması, nükleer atıklar, erozyon, çölleşme, kuraklık, çevre kirliliği ve çöplerin vahşi depolamaya tabi tutulması, hava kirliliği ve kalitesiz yakıt kullanımı, gürültü kirliliği, hayvanlara işkence edilmesi ve onların gereksiz yere katledilmesi, pek çok canlı türünün yok olması ve kirlilikten kaynaklanan toplu balık ölümleri misal olarak verilebilir.

Bu çevre sorunlarına çözümler üretilmez ise gelecek yüzyıllarda insanların yaşayabileceği sağlıklı bir çevreden söz etmek mümkün olmayabilecektir. Çünkü artık çevre sorunları küresel bir boyuta gelmiştir. Bu kadar büyük sorunların bazı ülkelerin küçük tedbirleriyle önlenmesi pek mümkün görünmemektedir. Örneğin ozon tabakası delindiği ya da küresel ısınma sonucu kutuplar eridiği takdirde insanoğlunun bu problemlere çözüm üretmesi imkânsızdır. Hâsılı insanlığın bir an önce gerekli politikaları geliştirmesinden ve uygulamasından başka çıkar yol yoktur. Çevre bilinci bütün insanlığa verilmedikçe önümüzdeki dönemlerde daha büyük çevre felaketleriyle karşılaşmak muhtemeldir.

3- Çevre Bilinci

Çevre bilinci, çevreye karşı duyarlı olmak, sağlıklı bir çevrede yaşamak için gerekli faaliyetlerde bulunmak, çevreye zarar verenleri uyarmak ve çevre sorunlarına karşı tedbirler almaktır. Çevre bilinci olmayan toplumların büyük çevresel felaketlerle karşılaşmaları mukadderdir. Çünkü insanların küçük küçük çevreye verdikleri zararlar neticede artık tamiri imkânsız problemler doğurabilmektedir. İnsanın sağlıklı bir yaşam sürebilmesi ancak çevresindeki varlıklarla sağlıklı ve dengeli bir etkileşim kurabilmesine bağlıdır. Bunu yapmakla mükellef olan, insandır. Çünkü insan akıllı olandır ve ilahi vahyin muhatabıdır. İnsan ya “ahsen-i takvîm” yönüyle çevresini imar eder ya da “esfel-i sâfilîn” veçesiyle onu ifsat eder¹⁵. İnsan, diğer bütün varlıklarla birlikte doğanın bir parçasıdır. Doğadaki

¹⁵ Yunus Macit, “Sünnet Verileri Işığında Çevre Eğitiminin Esasları”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2005, cilt: III, sayı: 2, s. 111-128, s.112.

ahengi bozabilecek yegane varlık da insandır. İnsanın yapıcı yönü desteklenmeli, yıkıcı yönü baskı altında tutulmalıdır¹⁶.

Çevre bilinci vermek için mutlaka bir eğitim politikasına ihtiyaç bulunmaktadır. Anaokulundan başlayarak çocuklara ve gençlere çevreye verdikleri zararların sonuçları gösterilmeli ve çevre bilinci olan gençler haline gelmeleri temin edilmelidir. Bu eğitimde tabiatla insan arasındaki ilişki vurgulanmalı ve insanın doğanın bir parçası olduğu belirtilmelidir. Dolayısıyla tabiata verilen zararın aslında insanlığa verilmiş zarar olacağı işlenmelidir. Çevrenin ahengi bozulduğunda yani ekosistem zarar gördüğünde bunun insana acı yansımalarının olacağı vurgulanmalıdır. Sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı olan insanın aslında bunu sağlamakla da mükellef olduğu hatırlatılmalıdır. İnsanın çevreye verdiği her zararın gerçekte insanlığın geleceğine vurulmuş darbe olacağı zihinlere nakşedilmelidir. İnsanın bedensel sağlığının da ancak çevrenin sağlıklı olmasına bağlı olduğu pekiştirilmelidir. Bozulmuş ekosistemin bireysel faaliyetlerle asla kurtulamayacağı, bunun için daha küresel çapta faaliyetlerin yapılması gerektiği ifade edilmelidir¹⁷. Aşağıda görüleceği üzere Hz. Peygamber de sık sık sahâbîlere çevreye yönelik uyarılarda bulunmuş ve onları bilinçlendirmek istemiştir.

Toplumun çevre bilinci elde etmesine katkı sunmak üzere belediyeler mutlaka çeşitli çalışmalar yapmalıdır. Toplumsal duyarlılığı artırıcı afişler hazırlanmalı, broşürler basılmalı, dergiler ve kitaplar yayınlanmalıdır. Parklar, bahçeler, yeşil alanlar kesinlikle imara açılmamalı, çarpık kentleşme oluşmaması için planlamalar yapılmalı ve oluşmuş çarpıklıkları gidermek için tedbirler alınmalıdır. Su kaynakları muhafaza altına alınmalı ve atık suların çevreye zarar vermesini engellemek üzere faaliyetlere girişilmelidir. Ağaç dikimi teşvik edilmeli, gereksiz ağaç kesimi yasaklanmalı ve cezalandırılmalıdır.

¹⁶ Yaşar Fersahoğlu, *Dinler ve Çevre*, s. 29.

¹⁷ Thomas Berry'nin çevre eğitimiyle alakalı önerileri için bk. Mustafa Köylü, "Çevre Eğitimi: Dini Bir Yaklaşım", *Çevre ve Din Uluslararası Sempozyumu*, 15 Mayıs 2008 = International Symposium on Environment and Religion, 15th - 16th May 2008, 2008, cilt: II, s. 165-188, s. 183-184.

Netice olarak çevre bilincine sahip olmak vatandaşlık görevidir. Çevreyi korumak, geliştirmek ve kirlenmesini önlemek devletin olduğu kadar her bir vatandaşın da ödevidir. Bu noktada çevre bilimin (ekoloji) temel ilkelerinden de kısaca bahsetmek gerekir. Çünkü çevre bilinci ancak bu ilkeler gözetilerek verilebilir. Öncelikle doğanın bir bütün olduğu, insanın diğer varlıklarla birlikte doğanın bir parçası olduğu bilinmelidir. Doğanın sonsuz sınırsız olmadığı vurgulanmalıdır. Doğada özdenetim vardır. Yani doğa kendisini tamir edebilme mekanizmasına sahiptir. En uygun çözüm doğadadır. Doğa kendi kendinin doktorudur. Fakat bunun zaman içinde belli alanlarda işlevsiz kalması da mümkündür. Doğada çeşitlilik esastır, monotonluk yoktur. Doğada hiçbir şey yok olmaz. Yani doğa kendisine yapılan yanlışın cezasını mutlaka keser. Dolayısıyla doğadan alınan her şeyin bir bedeli vardır. Doğa reaksiyon gösterir. Doğayla uyumlu yaşamak gerekir. Başarı ve mutluluk buradadır. Doğaya karşı değil onunla birlikte yürümek icap eder¹⁸.

4. Hayvan Hakları

Hayvanlar da tıpkı insanlar gibi Allah'ın kullarıdır. Onların da insanlar gibi duyguları vardır. Onlar da acı çekip korku yaşarlar. Yavrularını koruma içgüdüleri vardır. Onların yaşam haklarına saygı duymak ve onlara karşı merhametli olmak insanlar için temel ödevidir. Hayvanların hor kullanılması, işkenceye tabi tutulması, aşırı çalıştırılması ve gücünün üstünde yük yüklenmesi asla kabul edilemez. Et ihtiyacı için kesilmesi gereken hayvanlar mümkün olduğunca ani ve acısız yöntemlerle kesilmelidir. İhtiyaç olmaksızın hayvanların zevk için avlanması doğru değildir. Hayvanların doğal yaşam alanlarını yok etmek ve onları koruma amacı dışında zevk için kafeslere hapsedmek uygun görülemez. Hasılı insanoğlu hayvanlara karşı aklıyla ve merhamet duygularıyla davranmak zorundadır. Bununla birlikte hayvanların işkence gördüğü, acımasızca aşırı çalışmaya mahkum edildiği, yavrularından ayrıldığı, gereksizce avlandığı, yok yere öldürüldüğü ve maalesef haklarının görmezden gelindiği tam bir hakikattir. Bu noktada birkaç haberi örnek olarak sunmak yerinde olacaktır:

¹⁸ Yaşar Fersahoğlu, *Dinler ve Çevre*, s. 29-42.

“Olay, iddiaya göre Karayolu Mahallesi yakınlarında meydana geldi. Başka bir araçtan kaydedilen görüntülerde kimliği belirsiz kişi tarafından kullanılan plakalı otomobilin arkasına iple bağlanan bir köpek, sürüklenerek çekildi”¹⁹.

“.....’da bir askerın işkenceyle sokak kedisini öldürmesinin ardından, Sulh Ceza Mahkemesi Türk Ceza Kanunu’nda hayvan haklarını kapsayan ilgili maddenin ‘sahipsiz hayvanlar’ için de uygulanması için Anayasa Mahkemesi’ne (AYM) başvurdu.’da bir erin, orduevi nizamiyesinde yakaladığı bir kediye tekme ve yumruk atarak işkence ettiği görüntülerin ortaya çıkması sonrası er gözaltına alındı ve hakkında idari işlem başlatıldı”²⁰.

“Dünyanın farklı bölgelerinden hayvanlara yapılan 18 yasal işkence”²¹

Bu son haber altındaki başlıklar ise şöyle: Boğa yakma, köpek asma, toplu balina ve yunus avı, fok balığı avı, hayvanları birbirine yedirme, hayvan anahtarlıklar, köpekbaliğı yüzgeçlerini kesme, canlı deniz hayvanı yeme, hayvan patlatma, köpek dövüşleri, boğa güreşi, pinikipikan (tavukları dövüp öldürmek suretiyle etini lezzetlendirmek), uzaktan kumanda takılan hayvanlar, pençe sökme, geyik önleyici teller, gaga kesme, aşırı besleme. Elbette hayvanlara yönelik daha pek çok kötü davranış da cezâi müeyyidesi olmadığından her gün milyonlarca defa tekrar edebilmektedir.

Hayvanlara yönelik işkence vakaları sebebiyle olsa gerek 15 Ekim 1978’de Paris’te hayvan hakları evrensel bildirgesi yayınlanmıştır:

“1. Tüm hayvanlar eşit doğar ve eşit yaşama hakkına sahiptirler.

2. Tüm hayvanların saygı görme hakkı vardır. Bir tür hayvan olan insan, diğer hayvanları yok edemez. Hayvanları kendi çıkarı için karşılıksız kullanamaz.

¹⁹ <https://www.cnnturk.com/turkiye/otomobilin-arkasina-bagladigi-kopegi-surukledi> (27.07.2018)

²⁰ <https://www.yeniakit.com.tr/haber/hayvanlara-yapilan-iskenceler-ve-cezaları-402160.html> (27.07.2018)

²¹ <https://www.sabah.com.tr/galeri/dunya/dunyanin-farkli-bolgelerinden-hayvanlara-yapilan-18-yasal-iskence> (27.07.2018)

3. Hiçbir hayvana kötü ve zalimce davranılamaz. Bir hayvanın öldürülmesi zorunlu ise bu, bir anda ve acı çektirilmeden yapılmalıdır.

4. Vahşi hayvanlar kendi doğal çevrelerinde yaşama ve çoğalma hakkına sahiptir. Eğitim amacıyla bile olsa vahşi hayvanlar özgürlüklerinden mahrum bırakılamaz.

5. Evcil hayvanlar, uyumlu bir biçimde ve özgürlük içinde yaşama hakkına sahiptir. İnsanların kendi çıkarları için evcil hayvanların yaşama koşullarında yapacakları her türlü değişiklik, haklara aykırıdır.

6. Evcil hayvanlar, doğal yaşama sürelerine uygun uzunlukta yaşama hakkına sahiptir.

7. Tüm çalışan hayvanlar (at, eşek...) iş süresinin sınırlandırılması, işin daha az yorucu olması, güçlerini artırıcı bir beslenme ve dinlenme hakkına sahiptir.

8. Hayvanlara fiziksel ya da psikolojik acı çektiren deney yapmak, hayvan haklarına aykırıdır.

9. Beslenmek için bakılan hayvanlar barındırılmalı, taşınmalı ve ölümleri de korkutmadan ve acı çektirmeden olmalıdır.

10. Hayvanlar, insanlar tarafından eğlence amaçlı kullanılamazlar. Hayvanların seyrettirilmesi ve hayvanlarla gösteri yapılması, hayvan onuruna aykırıdır.

11. Zorunlu olmaksızın bir hayvanın öldürülmesi, yaşama karşı işlenmiş bir suçtur.

12. Çok sayıda vahşi hayvanın öldürülmesine neden olan safariler ve av partileri, hayvanlara karşı yapılmış bir soykırımdır. Doğal çevrenin kirletilmesi, yıkılıp yok edilmesi de soykırıma eşdeğerde alçakça bir davranıştır.

13. Hayvanların ölüsüne de saygı göstermek gerekir. Hayvanların öldürüldüğü şiddet sahneleri, sinemalarda ve televizyonlarda yasaklanmalıdır. Ancak

hayvanlara yapılan saldırıları kınamak amacıyla olan filmlerde bu sınırlama yoktur”²².

²² Rüştü İlgar, “Türkiye’de Hayvan Hakları İhlallerine Coğrafi Açıdan Bakış”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 16, Sayı 1, 2007, ss.347-360, s. 348-349 (Sungurbey İ., 1998, s.175’den naklen).

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN- KERÎM VE ÇEVRE

A- Kur'ân-ı Kerîm'de Çevre

İslam inancında kâinat kitabının da Kur'ân-ı Kerîm'in de yaratıcısı Allah Teâlâ'dır. Kâinatın yaratılma gayesi Kur'ân'da bizzat Yaratıcı tarafından izah edilmiştir²³. Allah Teâlâ birçok âyet-i kerîmede çevresel faktörlere işaret etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm, güneşten, aydan, yeryüzünden, göklerden, denizlerden, dağlardan, taşlardan, bulutlardan, yağmurlardan, rüzgârlardan, şimşeklerden, gök gürültüsünden, doğal afetlerden, hayvanlardan, develerden, arılardan, örümceklerden, sivrisineklerden, karıncalardan, ağaçlardan, nehirlerden, sudan, meyvelerden ve daha pek çok çevresel olgudan söz etmiştir. Mesela Kur'ân-ı Kerîm'de yaklaşık olarak دنیا / dünyâ kelimesi 111, سماوات / semâvât kelimesi 188, شمس / şems kelimesi 32, قمر / kamer kelimesi 26 defa geçmektedir. Pek çok sûrenin ismi çevreyle alakalıdır. Örneğin Bakara (inek), En'âm (davar), Ra'd (gök gürültüsü), Nahl (arı), Neml (karınca), Ankebut (örümcek), Necm (yıldız), Kamer (ay), Şems (güneş) ve Fil (fil) sûrelerinin isimleri çevresel olgularla ilgilidir. Yine Kur'ân'da,

- Mûsâ aleyhisselâmın kavminden kesmesi istenen sığırdan (وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ)
لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقْرَةً
“Bir zamanlar Mûsâ “Ey kavmim! Allah bir
sığır kesmenizi / kurban etmenizi emrediyor dedi...”²⁴,
- Ashâb-ı Kehf'in köpeğinden (وَتَحْسَبُهُمْ آيِقَاطًا وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ)
الشَّمَالِ وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ
“[Ey Peygamber!] Sen o gençleri uyuduk-
ları halde uyanık zannederdin. Biz onları bazen sağ bazen sol tarafları-

²³ Hasan Ellek, “Kur'an-Kerim ve Hadis-i Şerifler Işığında Çevre Hukuku”, *Uluslararası Katılımlı Çevre Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 24-26 Ekim 2013, Gümüşhane, 2014, s. 517-526, s. 518.

²⁴ Bakara Sûresi, 2/67.

na döndürüyorduk ki [yanları ezilip çürümesin]. Kçpekleri de mağaranın girişinde ayaklarını uzatmış yatıyordu)”²⁵,

- Sâlih aleyhisselâmın kavmine Allah’ın âyeti olarak gösterdiği deveden (وَإِلَىٰ نَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ)

/ هَذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةٌ فَذُرُّوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذْكُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

“Biz vaktiyle Semûd kavmine de içlerinden biri olan Sâlih’i peygamber olarak gönderdik. Sâlih onlara şöyle dedi: Ey kavmim! Allah’ı layıkınca tanıyıp yalnız O’na kulluk/ ibadet edin. Zira sizin O’ndan başka gerçek ilahınız/tanrınız yoktur. Rabbinizden size apaçık delil/mucize geldi. İşte Allah’ın şu devesi sizin için bir mucize! Onu kendi haline bırakın da Allah’ın şu arazisinde yayılsın. Ona herhangi bir zararınız dokunmasın. Aksi halde sizi acıklı/elemlı bir azap çarpar)”²⁶,

- Süleyman aleyhisselâmın konuşmasını işittiği karıncadan (حَتَّىٰ إِذَا أَتَوْا عَلَىٰ

وَادِ النَّعْمِ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا

يَشْعُرُونَ فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا مِّن قَوْلِهَا / “Ordu Karınca vadisi denilen yere geldiğinde,

bir karınca şöyle seslendi: “Ey Karıncalar! Hemen yuvalarınıza girin; Süleyman ve ordusu farkında olmadan sizi ezip geçmesin!” Süleyman karıncanın bu sözünden dolayı hoş bir edayla gülerek...)”²⁷,

- Yine Süleyman aleyhisselâmın göremediği Hüdhdüd kuşundan (وَتَفَقَّذَ الطَّيْرُ

/ فَقَالَ مَا لِي لَا أَرَى الْهُدْهَدَ أَمْ كَانَ مِنَ الْغَائِبِينَ

gözden geçirdi ve şöyle dedi: “Allah Allah! Hüdhdüd’ü [çavuşkuşunu] neden göremiyorum; yoksa kayıplara mı karıştı?”²⁸,

²⁵ Kehf Sûresi, 18/18.

²⁶ A’râf Sûresi, 7/73.

²⁷ Naml Sûresi, 27/18-19.

²⁸ Naml Sûresi, 27/20.

- Düşmanlara karşı yetiştirilecek atlardan (وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطٍ)
[Ey Müminler!] Allah'ın düşmanlarını ve aynı zamanda düşmanlarınızı, ayrıca sizin bilmediğiniz, ama Allah'ın bildiği diğer düşmanları korkutup caydırmanız için elinizden geldiğince güç-kuvvet ve savaş atları hazırlayın.)²⁹,
- Allah'ın ölüleri dirilttiği konusunda İbrahim aleyhisselamı ikna için alması emredilen kuşlardan (قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ) / “Bunun üzerine Allah şöyle buyurdu: “Öyleyse, dört kuş yakala ve onları bir süre eğiterek kendine alıştır.”³⁰,
- Mûsâ aleyhisselâmın güttüğü koyunlardan (قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّأُ عَلَيْهَا وَأَهُشُّ بِهَا)
[Yorulunca] ona yaslanırım, onunla davarlarım ağaçlardan yaprak çırparım. Yine onunla başka işler de yaparım.)³¹ bahsedilmektedir.

Allah Teâlâ'nın çevresel olgulardan bahsetmesi çeşitli bağlamlarda gerçekleşmiştir. Bazı âyetlerde çevrenin yaratılması Allah'ın varlığının delili olarak ifade edilirken, bazı âyetlerde bunlar Allah'ın birliğinin delili olarak ileri sürülmektedir. Hasılı Kur'ân'da çevreye pek çok amaçla atıflar yapılmıştır. Bu amaçları tespitlerimize göre maddeler halinde şöylece arzedebiliriz:

1. Allah'ın Varlığının Delili Olmak

Çevreden bahseden âyet-i kerîmelerin bir bölümünde Allah'ın çevreyi yaratması O'na iman edilmesi için bir delil olarak sunulmuştur. Yani insanoğlunun çevresinde bulunanlar aslında Allah Teâlâ'nın varlığının delilidir. Yeryüzü, gökler, denizler, dağlar, hayvanlar ve diğer çevresel olgular Allah'ın varlığını ispat

²⁹ Enfâl Sûresi, 8/60.

³⁰ Bakara Sûresi, 2/260.

³¹ Tâhâ Sûresi, 20/18.

eden âyetlerdir. İnsanoğlu çevresindekilere bakarak ibret almalı ve Allah'ın varlığına iman etmelidir. Çünkü çevrede yer alan varlıkların kendiliklerinden oluşması ve yaratıcısının bulunmaması düşünülemez. Bu varlıkların mutlaka bir yaratıcısının bulunması gerekir. İşte bu yüce kudret sahibi yaratıcı Allah Teâlâ'dır.

Aşağıdaki âyetlerde bu durum açıkça görülmektedir:

أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَفْعًا مَحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرِضُونَ وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ

“O müşrikler/kâfirler bilmez mi ki gökler ve yer başlangıçta bir bütün halindeydi; sonra biz onları ayırdık ve bütün canlıları sudan yarattık. Bu gerçeklere rağmen yine inanmayacaklar mı?! [Yine onlar bilmez mi ki yeryüzü onları sarsmasın diye biz oraya sabit dağlar yerleştirdik. Gidecekleri yere kolayca ulaşsınlar diye bu dağlar arasında vadiler ve geçitler açtık. Öte yandan, göğü çökme ihtimali bulunmayan bir tavan yaptık. Böyleyken o kâfirler gökyüzünde Allah'ın kudretine işaret eden bunca delili de görmezden geliyorlar. Halbuki geceyi, gündüğü, her biri kendi yörüngesinde akıp giden güneşi ve ayı da yaratan O'dur”³².

Görüldüğü üzere Allah Teâlâ insanoğlunun içinde yaşadığı dünyanın ve gökyüzünün yaratılışından bahsetmekte ve hatta bu noktada ayrıntıya girmektedir. Ayrıca canlı hayatının en temel unsuru olarak da suyu saymaktadır. O halde insanoğlunun hala Allah'ı inkâr etmesi mümkün müdür? Bu yüzden âyette *“Hala inanmayacaklar mı?”* sorusu yöneltilmektedir.

Bir başka âyet-i kerîmede ise şöyle buyrulmaktadır:

³² Enbiyâ Sûresi, 21/30-33.

وَاللَّهُ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَنًا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

“Gökten yağmur yağdırıp onunla ölü topraklara hayat veren Allah’tır. Şüphesiz bunda [Allah’ın varlığına, kudretine ve rahmetine işaret eden] bir delil var; fakat bunu hakikatin sesine kulak veren kimseler anlar. Koyun, keçi, deve, sığır gibi hayvanlarda da ibret alacağınız şeyler var. Nitekim biz size bu hayvanların karınlarındaki besin artıklarıyla kan arasından süzülüp gelen ve içenlere lezzet, afiyet veren tertemiz saf süt içeririz. Öte yandan hurma ağaçlarının meyvelerinden ve asmaların üzümlelerinden hem sirke, şıra gibi içecekler hem de güzel yiyecekler elde edersiniz. Şüphesiz bunda da [Allah’ın varlığına, kudretine ve rahmetine işaret eden] bir delil var; fakat bunu akliselikle düşünen kimseler anlar”³³.

Allah Teâlâ bu âyet-i kerîmede de insanların çevresinde bulunan nimetlerden bahsetmektedir. Yağmurun hayat kaynağı olmasından, küçük ve büyükbaş hayvan sürülerinden, bu hayvanların iç organlarından etkilenmeden akan bembeyaz süttten, hurma ve üzüm meyvelerinden elde edilen içeceklerden bahisle insanoğlunun bu nimetleri veren yüce yaratıcıya ulaşmaları hedeflenmektedir.

Çevreyi Allah’ın varlığına delil gösteren bir âyet-i kerîme de şöyledir:

أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ

“O kâfirler devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl sapasağlam dikildiğine, yeryüzünün nasıl halı gibi ayaklarının altına serildiğine bakıp da ibret almazlar mı?”³⁴

³³ Nahl Sûresi, 16/65-67.

³⁴ Gâşîye Sûresi, 88/17-20.

Hasılı Allah Teâlâ, develerin, gökyüzünün, dağların ve yeryüzünün yaratılışını kendisi için âyet saymaktadır. Kâfirlerin bunlara bakıp ders almalarını ve inatlarından vazgeçip iman etmelerini istemektedir. Bu âyette daha büyük ve güzel hayvanlar yerine develerden bahsedilmesi Kur'ân'ın inzal buyrulduğu çevreyle ilintilendirilerek tefsir edilmiştir. Arapların deveden daha büyük hayvanları ya hiç görmedikleri ya da nadiren fil gibi hayvanlara şahit oldukları ifade edilmiştir. Ayrıca develerin Araplar için en kıymetli mal olduğu ve yanlarından ayrılmadığı da söylenmiştir. İç organlarından etkilenmeden gelen tertemiz süte bakarak ya da iri cüsseli olmasına rağmen küçük bir çocuğa bile itaat edecek derecede gayet uysal olmasından hareketle yük taşımada kullanmalarına odaklanarak yüce yaratıcının varlığına ulaşmaktaydılar³⁵.

Bir âyet-i kerîme de şöyledir:

أَفَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ تَبْصِرَةً وَذِكْرَى لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ رِزْقًا لِّلْعِبَادِ وَأَحْيَيْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيِّتًا كَذَلِكَ الْخُرُوجُ

“O kafirler/müşrikler üstlerindeki gökyüzüne bakıp hiç düşünmezler mi? İbret nazarıyla bakıp da bizim onu nasıl kusursuz şekilde meydana getirip yıldızlarla süslediğimizi görmezler mi? Öte yandan, yeryüzünü bir döşek/yaygı gibi serdiğimizizi, oraya sabit ve sarsılmaz dağlar yerleştirdiğimizi ve yine orada her türlü güzel bitkiyi yetiştirdiğimizi hiç düşünmezler mi? Biz bütün bunları Allah'a yönelmek isteyen her kulun gönül gözünü açıp ibret alması için yaptık. Yine biz gökyüzünden bereketli yağmurlar yağdırdık; onunla bağlar-bahçeler, hasatlık ekinler, salkım salkım meyveleriyle upuzun hurma ağaçları yetiştirdik. İşte bütün bunları kullarımıza rızık olarak yarattık. Evet, biz o bereketli yağmurlarla ölü toprağa can verdik. Kıyamet günü diriliş de böyle olacaktır.”³⁶

³⁵ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 436.

³⁶ Kâf Sûresi, 50/6-11.

Allah Teâlâ bu âyetlerde de insanları gökyüzüne, yeryüzüne, dağlara, çeşit çeşit bitkilere, yağmurlara, meyvelere, hurmalara ve ağaçlara bakmaya yönlendirmekte ve bunları varlığının delili olarak sunmaktadır. Âyetlerin sonunda bunları yaratan Allah Teâlâ'nın, yağmurlarla kupkuru arazileri ihyâ etmeye gücü yettiği gibi insanları yeniden diriltmeye de kudretinin yeteceği ifade edilmektedir.

Şu âyette ise Allah Teâlâ kuşları varlığının delili olarak sunmaktadır:

أَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ فِي حَوِّ السَّمَاءِ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ

“O kâfirler/müşrikler, göğün boşluğunda Allah'ın tabiattaki yasaları uyarınca kuşların nasıl uçtuklarını görmezler mi? Kuşları havada tutan/uçuran kudret Allah'tan başkası değildir. Şüphesiz bunda [Allah'ın varlığına ve kudretine işaret eden] deliller var, fakat bunu inanan ve inanmaya niyetli olan kimseler anlar”³⁷.

Hasılı kuşları uçmaya ehil, havayı uçulmaya müsait kılan Allah Teâlâ'dır. O'ndan gayri hiçbir kuvvet bunları var edemez. Çevremizde gördüğümüz yüzlerce türde ve renkte kuşların her biri kendiliklerinden değil Allah'ın yaratmasıyla var olmuştur ve yine O'nun verdiği imkânla böyle uçabilmektedir.

2. Allah'ın Birliğinin Delili Olmak

Kur'ân-ı Kerîm'de çevreye atıfla Allah Teâlâ'nın birliğinin vurgulandığı görülmektedir. Yeryüzü ve göklerin yaratılışından bahsedildikten sonra Allah Teâlâ'nın birliği ifade edilmekte, yardımcısı ve ortağı olmadığı söylenip yalnızca O'na ibadet edilmesi emredilmektedir. Hasılı Allah Teâlâ şirke karşı insanlara çevrelerindeki devasa varlıkları yaratmış olmasını ileri sürmektedir. Şu âyet-i kerîmelerde böylesi bir kullanım söz konusudur:

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهِ

مِنْ وَّلِيٍّ وَلَا شَفِيعٍ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ

³⁷ Nahl Sûresi, 16/79.

“[Ey Müşrikler!] Gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan her şeyi altı günde/evrede yaratan, sonra bütün kâinatı hükmüne/yaratma kanununa boyun eğdiren Allah’tır. [Hesap günü] O’nun huzurunda, O’na rağmen ne bir sahip çıkacaksınız [veliniz] ne de bir kayıranınız [şefaatchiniz] olacaktır. Bu gerçeğe rağmen neden hala düşünmez, aklınızı başınıza almazsınız?! ”³⁸

Görüldüğü üzere Allah Teâlâ göklerin ve yerin yaratılışından bahsettikten sonra hesap gününde O’ndan başka hiçbir varlığın dost ya da destekçi olamayacağını ifade etmektedir. Yegane hükümler O’dur. Yerin ve göklerin mutlak hakimi Allah Teâlâ’dır. İnsanların ondan başka dostu ve yardımcısı yoktur³⁹.

Şu âyet-i kerîmede ise çevremizdeki nizam ve intizam Allah’ın birliğine delil kılınmıştır:

لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ

“Gökte ve yerde, Allah’tan başka ilahlar/tanrılar bulunsaydı bütün kâinatın düzeni alt üst olurdu. Hâşâ! Mutlak hükümlerlik sahibi Allah onların yakıştırmalarından münezzehtir”⁴⁰.

Bu âyet-i kerîmede de gökte ve yerde Allah’tan başka ilahlar olsaydı her ikisinin de fesada uğrayacağı ve düzeninin bozulacağı ifade edilmektedir. Çünkü ilahların her biri kendi irade ettiğinin gerçekleşmesini arzulayacağından ihtilafa düşmeleri mukadder olacaktır. Bu da yerin ve göğün fesadına yol açacaktır.

Aşağıdaki âyetlerde ise “İlahınız bir tek ilahtır. O’ndan başka gerçek ilah yoktur” ifadesiyle söze başlanmakta ve sonrasında çevreye atıfla devam edilmektedir:

³⁸ Secde Sûresi, 32/4.

³⁹ Bakara Sûresi, 2/107.

⁴⁰ Enbiyâ Sûresi, 21/22.

وَالْهَيْكُلُ إِلَّا إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

“[Bilin ki] sizin ilahınız bir tek ilahdır ve O’ndan başka gerçek ilah yoktur. O’nun rahmeti sonsuz, merhameti sınırsızdır. Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde ve sürelerinin değişmesinde, insanların ticaret mallarını taşıyan gemilerin denizlerde yüzmesinde, Allah’ın gökten yağdırıp ölü toprağa hayat verdiği yağmurda, her türlü canlıyı yeryüzüne yaymasında, rüzgarları ve gökle yer arasında emre amade olan bulutları yönlendirmesinde Allah’ın kudret ve cömertliğine işaret eden nice deliller vardır, fakat bunu anlayacak olanlar akliselim ve sağduyu sahibi kimselerdir”⁴¹.

Dolayısıyla bu âyet-i kerîmelerde de çevresel faktörler Allah’ın birliğinin delili olarak sunulmuştur. Öyle ki bu âyetleri takip eden âyetlerde de Allah’a şirk koşulması kınanmıştır.

3. Allah’ın Kudretinin Delili Olmak

Bir kısım âyetlerde çevresel olgulara Allah Teâlâ’nın yaratma kudretini ifade etmek ve misallendirmek gayesiyle işaret edilmiştir. Gördüğümüz görmediğimiz her şeyin yaratıcısı mutlak kudret sahibi Allah Teâlâ’dır. Kur’ân-ı Kerîm’in en temel amaçlarından birisi insanların zihnine her şeyin yaratıcısının Rabbimiz olduğunu naksetmektir. Böylece ilah kabul edilmeye ve ibadet edilmeye layık yegane kudretin Allah Teâlâ olduğu ve O’na şirk koşulmaması gerektiği öğretilmek istenmiştir. İnsanlara Allah’a şirk koşarken tapındıkları sahte tanrıların hiçbir şekilde yaratma kudretine sahip olmadıkları ifade edilmiştir.

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُعْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ

⁴¹ Bakara Sûresi, 2/163-164.

“Hiç şüphe yok ki rabbiniz Allah, gökleri ve yeri altı günde / evrede yaratmış, yarattığı her şeyi hükmüne boyun eğdirip kâinatta mutlak hükümranlık kurmuştur. O Allah ki geceyi adeta bir örtü gibi gündüzün üstüne serer. Gündüz durarak bilmeksizin geceyi takip eder. Güneş, ay ve yıldızlar da hep O'nun hükmü uyarınca hareket eder. [Bilin ki] yaratma da yarattıklarını yönetmek de O'na aittir. Âlemlerin rabbi Allah yüceler yücesi, cömertler cömerdidir”⁴² âyet-i kerîmesinde gökler ve yerler üzerinden Allah Teâlâ'nın yaratma kudretine vurgu söz konusudur.

Şu âyetlerde de benzer bir vurgu görülmektedir:

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ عَمَلُ الْعَالَمِينَ وَالشَّهَادَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْحَمِيدُ

“Gökleri ve yeri çok esaslı bir maksatla yaratan da O'dur. O bir şeyi yaratacağı zaman “Ol!” der, o şey de bu ilahî emir uyarınca oluş sürecine girer. O'nun emri / buyruğu mutlaka yerini bulur. [Ölümden sonra diriliş için] sûra üflendiği gün de mutlak hükümranlık yalnız O'nundur. O, görünen görünmeyen bütün mevcûdâtı bilir. O her şeyi yerli yerince yapan, her şeyden haberdar olan-
dır”⁴³.

وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَحْجُورًا وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ وَكَانَ الْكَافِرُ عَلَىٰ رَبِّهِ ظَهِيرًا

“Biri içilecek kadar tatlı, diğeri tuzlu ve acı olan iki büyük su kütlelerini iç içe salıveren fakat birbirine karışmaması için aralarına engel koyan O'dur. Keza her bir insanı sudan/meniden yaratıp insanlar arasında soy sop ve evlilik yoluyla akrabalık bağları kuran da O'dur. Şüphesiz senin rabbin sınırsız kudret sahibi-

⁴² A'râf Sûresi, 7/54.

⁴³ En'am Sûresi, 6/73.

dir. Gerçek böyleyken o müşrikler hala Allah'ın yanı sıra birtakım varlıklara, kendilerine hiçbir fayda ve zarar verme gücü bulunmayan putlara tapıyorlar. Oysa kâfir insanın kâfirliği/nankörlüğü Allah için önem arz etmez”⁴⁴.

Hasılı yaratma kudretine sahip olan yegane varlık Allah Teâlâ'dır. O halde ilah edinilmeye layık olan da O'dur. O'nun dışında ilah edinmek ve yaratıcı kabul etmek küfürdür, nankörlüktür.

Allah Teâlâ'nın yaratma kudretinin sınırı bulunmadığından O'nun için çevremizdekileri yaratmak son derece kolaydır. Bu sebeple bazı âyet-i kerîmelerde buna vurgu yapıldığı görülmektedir. O, olmasını dilediği şey için “Ol!” der, o da olur, olma sürecine girer. Şu âyetler buna örnek verilebilir:

بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

“Gökleri ve yeri örneksiz ve eşsiz güzellikte yaratan Allah'tır. O, herhangi bir şeyin olmasını dilerse ona sadece “Ol!” der ve o şey de oluş sürecine girer”⁴⁵.

إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

“O herhangi bir şeyi yaratmak istediği zaman ona sadece “Ol!” der ve o şey de derhal oluş sürecine girer. Kâinattaki bütün her şey üzerinde mutlak hükümranlık sahibi olan Allah yüceler yücesidir. [Unutmayın ki] hepiniz sonunda hesap vermek üzere O'nun huzuruna çıkarılacaksınız”⁴⁶.

Rabbimiz bazı âyet-i kerîmelerinde varlıkların yaratılma süreçlerinden bahsetmektedir. Bu meyanda ilk akla gelen örnek insanın ana rahminde şekilden şekile sokulması sürecine dair âyetlerdir. Allah Teâlâ çevresel olguların yaratılış evrelerine de değinmiştir. Bu gibi yerlerde de genellikle amaç Allah Teâlâ'nın yaratma kudretine işarettir. Örneğin,

⁴⁴ Furkân Sûresi, 25/53-55.

⁴⁵ Bakara Sûresi, 2/117.

⁴⁶ Yâsîn Sûresi, 36/82-83.

أَوَلَمْ يَرِ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا

يُؤْمِنُونَ

“O müşrikler / kâfirler bilmez mi ki gökler ve yer başlangıçta bir bütün halindeydi; sonra biz onları ayırdık ve bütün canlıları sudan yarattık. Bu gerekçelere rağmen yine inanmayacaklar mı?”⁴⁷ âyet-i kerîmesinde gökler ve yerlerin yaratılma sürecine işaret edilmekle birlikte konu Allah’a iman ile ilişkilendirilmektedir.

Kâinatta her ne varsa Allah Teâlâ’nın yaratma kudretinin eseridir. Rabbimiz bazı âyetlerde bunların kendisinin âyeti olduğunu ifade etmiştir. Bu konuda şu örnek sunulabilir:

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْتَ تَرَى الْأَرْضَ خَاشِعَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ إِنَّ الَّذِي أَحْيَاهَا لَمُحْيٍ

الْمَوْتَى إِنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“[Ey Peygamber!] Allah’ın sonsuz kudretine işaret eden delillerden biri de topraktır. Nitekim sen toprağı kuraklık zamanında cansız, bitemsiz görürsün; ama yağmur yağdırdığımızda o kupkuru ölü toprak hemen canlanır, kabarır. Ölü toprağı hayat veren Allah hiç şüphesiz ölüleri de diriltecektir. Çünkü O her şeyi yapmaya kâdirdir”⁴⁸.

Her şeyin mülkiyeti Allah Teâlâ’ya aittir. Allah’ın sonsuz kudretine karşı çıkabilecek hiçbir varlık yoktur:

أَمْ تَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ

⁴⁷ Enbiyâ Sûresi, 21/30.

⁴⁸ Fussilet Sûresi, 41/39.

“Evet, bilirsin ki göklerin ve yerin mutlak hükümranlığı Allah’a aittir. Bu yüzden, [emirlerine karşı geldiğiniz takdirde] Allah’a karşı size sahip çıkıp yardım edecek kimse yoktur”⁴⁹.

Allah Teâlâ bazı âyetlerde dünyayı ve gökleri yaratmış olmasını âhireti de yaratabilme kudretinin delili olarak sunmuştur. Yani insanlara yaşadıkları yeryüzünü ve gördükleri gökyüzünü nasıl yarattı ise aynı şekilde vaat ettiği günü yani âhireti yaratabileceğini de ifade etmiştir. Şu âyet-i kerimelerde böylesi bir amaç söz konusudur:

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ قَادِرٌ عَلَىٰ أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ وَجَعَلَ لَهُمْ أَجَلًا لَا رَيْبَ فِيهِ فَأَبَى الظَّالِمُونَ إِلَّا كُفُورًا

“Peki, onlar gökleri ve yeri yaratan Allah’ın kendilerini yeniden yaratmaya pekâla kâdir olduğunu hiç düşünmüyorlar mı? Allah onların ölüm sonrasında diriltilmesiyle ilgili bir vakit tayin etmiştir ki bunda hiç şüphe yok. Hal böyleyken o müşriklerin kâfirlikte / nankörlükte ayak diremekten başka bir bildikleri yok”⁵⁰.

أَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ بَلَىٰ وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ

“Gökleri ve yeri yaratan Allah onları yarattığı gibi insanları da yeniden diriltmeye kâdir değil midir? Elbette kâdirdir! Çünkü o tekrar tekrar yaratmaya muktedirdir, her şeyi hakkıyla bilir”⁵¹.

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَمْ يَعْصِي بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَىٰ بَلَىٰ إِنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“O kâfirler / müşrikler gökleri ve yeri yaratan, bunları yaratırken hiçbir sıkıntı ve zorluk çekmeyen Allah’ın ölüleri diriltmeye muktedir olduğunu neden anlamazlar? Evet, Allah her şeyi yapmaya muktedirdir”⁵².

⁴⁹ Bakara Sûresi, 2/107.

⁵⁰ İsrâ Sûresi, 17/99.

⁵¹ Yâsîn Sûresi, 36/81.

Bu âyet-i kerîmeler Allah Teâlâ için âhireti yaratmanın mevcut dünya ve semâvâtı yaratmaktan daha zor olmadığını, bilakis O'nun nasıl bunları yaratmaya kudreti yettiyse âhireti yaratmaya da gücünün yeteceğini ifade etmektedir. İnsan akli gördüğü, algıladığı ve bildiği bu hayattaki varlıkların kendiliklerinden olmayacağını idrak etmekle mükelleftir. O halde bunları yaratan, elbette benzerlerini de yaratmaya muktedirdir.

4. Allah'ın Merhametinin Delili Olmak

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ'nın merhametine yoğun vurgu vardır. Allah Teâlâ kullarını yaratmış ve onları hidayete sevk etmek için peygamberler göndermiş, kitaplar inzâl buyurmuştur. Allah Teâlâ insanoğluna merhametini vurgulamak için çevresindeki varlıkları ona hizmet etmek üzere yaratmış olmasını da ifade etmiştir. Örneğin şu âyetlerde bu durum açıkça görülmektedir:

خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ
وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرْجَعُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ وَتَحْمِلُ
أَنْقَالَكُمْ إِلَىٰ بَلَدٍ لَّمْ تَكُونُوا بِالْغَيْهِ إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ إِنَّ رَبَّكُمْ لَرءُوفٌ رَّحِيمٌ وَالْحَيْلَ وَالْبَعَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا
وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ

“Allah gökleri ve yeri [boş yere değil] çok esaslı bir maksatla yarattı. O, müşriklerin tanrılık yakıştırdıkları şeylerden münezzehtir, yücedir. Allah insanı bir damla sudan / meniden yarattı. Ne var ki kâfir / nankör insan [bu basit, aciz halini düşünmüyor da adeta rakipliğe soyunup] yaratıcısına karşı çıkma cüreti gösterebiliyor. Koyun, keçi, deve, sığır gibi evcil hayvanları yaratan da Allah'tır. Siz bu hayvanların yünlerinden, derilerinden giysiler yaparsınız; etlerinden, sütlerinden yiyecek ihtiyacınızı karşılırsınız ve yine onlardan [gelir kazanmak gibi] başka şekillerde de yararlanırsınız. Ayrıca onları akşam otlaktan getirirken, sabah otağa salarken apayrı bir zevk alırsınız. Yüklerinizi ancak güç bela ulaşabildiğiniz uzak yerlere o hayvanlar taşır. İşte bütün bu nimetleri lütfeden rabbiniz

⁵² Ahkâf Sûresi, 46/33.

*gerçekten çok şefkatli, çok merhametlidir. Allah atları, katırları ve merkepleri de yarattı ki hem bu hayvanları binek olarak kullanasınız hem de onlarla hayatınıza renk katasınız. O, sizin bilemediğiniz daha nice şeyler yaratmaktadır*⁵³.

Hasılı bu âyetlerde Allah Teâlâ insana musahhar kıldığı hayvanları örnek göstererek ne kadar şefkatli olduğunu belirtmiştir. Bu hayvanların etlerinden ve sütlerinden yararlanıldığını, onlara yük taşıtıldığını, onların üzerinde uzak diyarlara seferler düzenlenebildiğini ifade ederek insanları ne büyük zahmetlerden kurtardığını vurgulamıştır. İnsan doğadan ayrı ve bağımsız değildir. Doğanın parçasıdır. İnsan kendisine bahşedilen bu imkanların ve varlıkların mutlak sahibi değildir. Bunları insan yaratmamıştır. Onları insana veren bütün kâinatın yaratıcısı Allah Teâlâ'dır. İnsandan istediği yaratıcısını bilmesi ve yalnızca O'na ibadet etmesidir. Bunların insana verilmesi insanın çevresine hükmetmesi, zorbalık yapması, saçıp savurması, pervasızca tüketmesi ve zulmetmesi için değil ibret alması, Rabbini tanınması, haddini bilmesi, yardımlaşması ve usulünce yararlanması içindir.

5. Allah'ı Tesbîh ve Tenzîh

Allah Teâlâ bazı âyet-i kerîmelerde yerde ve göklerdeki her şeyin kendisini tesbîh ve tenzîh ettiğini ifade etmiştir. Yani çevremizde gördüğümüz görmediğimiz her şey kendi lisaniyla Allah Teâlâ'yı noksan sıfatlardan tenzîh edip, O'nun mutlak kudretini tanımaktadır. Allah yerde ve göklerde yegane hüküm sahibidir. Müşriklerin O'na izafe ettikleri vasıflardan ve ortaklardan münezzehtir. Her şey O'na işaret eder ve yine her şey haliyle Allah'ı tesbîh eder. Mesela şu âyetlerde böylesi bir ifade tarzı söz konusudur:

سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

*“Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ın şanını yüceltir. Çünkü O üstün kudret sahibidir; her hükmü ve fiili mutlak isabetlidir”*⁵⁴.

⁵³ Nahl Sûresi, 16/3-8.

⁵⁴ Hadîd Sûresi, 57/1.

سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

“Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah’ı tesbîh ve tenzîh eder. O üstün kudret sahibidir; her hükmü ve fiili mutlak isabetlidir”⁵⁵.

Aynı ifade Sâf sûresinin ilk âyetinde de yer almaktadır. Benzer ifadeler ise Cum’a sûresinin ve Teğâbün sûresinin ilk âyetlerinde bulunmaktadır. Yedi semâvât ve yeryüzü ve içindekilerin hepsi Allah’ı tesbîh etmektedir:

تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ

تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا

“Uçsuz bucaksız gökler, yer ve bütün bu kâinatta bulunan her varlık O’nun sınırsız kudret ve yüceliğini anar. Dahası, O’nun yüceliğini övgüyle anmayan hiçbir varlık yoktur. Ama siz onların ilahî yüceliği anma keyfiyetini anlayıp kavrayamazsınız. Şüphesiz Allah, kullarının hata ve kusurlarına karşı çok müsamahalı, çok bağışlayıcıdır”⁵⁶.

Bu âyette Allah tarafından yaratılan bütün mahlûkâtın kendi lisanları ve hal-leri ile O’nu tesbîh ettiği ve O’na hamdettiği kaydedilmekte, ancak insanların (veya sadece müşriklerin ve kâfirlerin) bunu idrak edemedikleri ifade edilmektedir. Tesbîh etmekten kastedilen mana varlıkların lisân-ı hâl ile Allah’ın varlığına, kudretine ve hikmetine işaret etmeleridir⁵⁷.

Bir başka âyette ise kuşların tesbîhinden bahsedilmektedir:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالطَّيْرُ صَافَّاتٍ كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ وَاللَّهُ

عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ

“Görmez misin, göklerde ve yerde bulunan varlıklar, sıra sıra uçan kuşlar hep Allah’ı tesbîh edip yüceltirler. Bunların hepsi [yaratılış amaçlarına uygun

⁵⁵ Haşr Sûresi, 59/1.

⁵⁶ İsrâ Sûresi, 17/44.

⁵⁷ Zemahşerî, Keşşâf, II, 669.

hareket etmek suretiyle] Allah'a nasıl yakaracaklarını, O'nu nasıl yücelteceklerini bilirler. Şüphesiz Allah onların yaptıklarını hakkıyla bilir”⁵⁸.

Bu âyetin tefsirinde Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606/1209), varlıkların tesbîhi konusunda üç ihtimalden bahsetmiştir:

- 1- Her şeyin Allah'ın bütün noksanlıklardan münezzehe olduğuna ve en üstün niteliklerle muttasıf bulunduğuna delalet etmesi,
- 2- Her şeyin Allah'ı kendi diliyle tesbîh etmesi ve sübhânellah demesi,
- 3- Bazı varlıkların Allah'ın tenzîhine delalet etmesi, diğerlerinin ise bunu dilleriyle ikrarda bulunması,

Fahrüddîn er-Râzî, bu üç ihtimal içinde doğruya en yakın olanının ilki olduğunu ifade etmiştir⁵⁹.

6. Allah'ın Takdir ve Yönetimi

Bazı âyetlerde yerde ve göklerde her ne varsa hepsinin rabbimize boyun büktükleri ifade edilmektedir. Göklerde ve yerde ne varsa Allah Teâlâ'nın takdir ettiği şekilde görevlerini yerine getirmektedir. Bunu bazen kendi iradeleriyle, bazen de yapmak zorunda kalarak yerine getirmektedirler. Mesela şu âyette buna işaret edilmektedir:

أَفَعَيَّرَ دِينَ اللَّهِ يَبْعُونَ وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ

“Göklerde ve yerde kim / ne varsa hepsi isteyerek veya istemeyerek Allah'ın iradesine boyun eğdiği ve sonunda bütün herkesin hesap vermek üzere O'nun huzuruna çıkacağı gerçeğine rağmen onlar Allah'a teslimiyetten başka bir din mi arıyorlar?!”⁶⁰.

Bu âyette ifade edildiği üzere her şey Allah Teâlâ'nın mutlak iradesi altındadır. Her şey ona teslim olmuştur. Benzer anlamlar şu âyetlerde de söz konusudur:

⁵⁸ Nûr Sûresi, 24/41.

⁵⁹ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XXIV, 401.

⁶⁰ Âl-i İmrân Sûresi, 3/83.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ
وَالدَّوَابُّ وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ وَمَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ

“Bilmez misin, göklerde ve yerde bulunan şeyler, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve birçok insan Allah’ın yüceliğine boyun eğiyor. Ama birçok insan da Allah’a karşı geldikleri için azabı hak ediyor. Allah’ın hor ve hakir kaldığı kimseye itibar ve şeref kazandırabilecek kimse yoktur. Şüphesiz Allah dilediği her şeyi yapar”⁶¹.

Bu âyet-i kerîmede insanoğlunun çevresindeki bütün varlıkların Allah’a secde ettiği ifade edilmekte ve her şeyin Allah’ın mutlak hükümranlığına boyun eğdiği vurgulanmaktadır. Canlı cansız bütün varlıklar Allah’ın kuludur. Her şey kendisine yüklenen görevini yerine getirmektedir.

Yine “[Ey Peygamber!] وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلُّ لَّهُ قَانُونٌ”⁶² Kimileri kalkmış, “Allah bir çocuk edindi.” diyor. Hâşâ! Allah çocuk edinmekten münezzehtir. Kaldı ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi zaten O’nundur. Kâinattaki her şey O’nun buyruğuna boyun eğmiştir”⁶² âyeti de çevremizdeki her şeyin Rabbimize itaat etmek durumunda olduğunu beyan etmektedir.

Şu âyette de benzer anlam ifade edilmektedir:

وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنْ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ ثُمَّ كُلِّي مِنَ الثَّمَرَاتِ
فَاسْتَلْكِ سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا يَخْرُجُ مِنْ بَطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

“Rabbin bal arısına şöyle ilham etti: “Dağlarda, ağaçlarda ve insanların yaptıkları çardaklarda kendine yuvalar yap. Ayrıca her türlü meyveden ye; Rabbinin sana [rızk bulman için] belirlediği yol güzergahlarını harfiyen takip et”. İşte arıların karınlarından farklı renklere / tatlara sahip olan ve içinde insanlar için şifa bulunan bir sıvı / bal çıkar. Şüphesiz bunda da Allah’ın kudretine ve

⁶¹ Hac Sûresi, 22/18.

⁶² Bakara Sûresi, 2/116.

rahmetine işaret eden bir delil var; fakat bunu akliselim ve sağ duyuyla düşünen kimseler anlar”⁶³.

Yani arıya görevlerini yerine getirmesini vahyeden / ilham eden Allah Teâlâ’dır. Onlar Allah’ın insan kullarına şifa olacak balı üretmek üzere görevlendirilmişlerdir. Yapacakları kendilerine vahyedilmiş, öğretilmiştir. Elbette diğer bütün hayvânât da Allah’ın onlara çizdiği sınırlar içinde ve verdiği görevler dahilinde davranmaktadır.

7. İnsana Yarattılmış Olduğunu Hatırlatmak

Allah Teâlâ kâinattaki her şeyin yaratıcısıdır. Kur’ân-ı Kerîm bunun vurgulanmasıyla doludur. Bu vurgunun bir parçası da insana yaratıldığını hatırlatmaktır. İnsanoğlu zaman zaman yaratıldığını, bir yaratıcısı bulunduğunu, yaratıcısının kendisine emirleri olduğunu ve O’na şükretmesi icap ettiğini unuttur. Dolayısıyla Allah Teâlâ, çevresindeki varlıkları tefekkür etmesini ifade ederek insanoğluna yaratılmış olduğunu hatırlatmak istemiştir. Örneğin şu âyetlerde böylesi bir anlam söz konusudur:

نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ فَلَوْلَا تُصَدِّقُونَ أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ أَأَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ نَحْنُ قَدَرْنَا بَيْنَكُمْ الْمَوْتَ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ عَلَى أَنْ نُبَدِّلَ أَمْثَالَكُمْ وَنُنشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ النَّشْأَةَ الْأُولَى فَلَوْلَا تَدْكُرُونَ أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ أَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ إِنَّا لَمُعْرِضُونَ بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ أَفَرَأَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ أَأَنْتُمْ أَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنزِلُونَ لَوْ نَشَاءُ جَعَلْنَاهُ أُجَاجًا فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ أَفَرَأَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي تُورُونَ أَأَنْتُمْ أَنْشَأْتُمْ شَجَرَتَهَا أَمْ نَحْنُ الْمُنشِئُونَ نَحْنُ جَعَلْنَاهَا تَذْكَرَةً وَنَتَاعًا لِلْمُقْبِرِينَ

“[Ey Kâfirler!] Sizi yaratan biziz, biz! Hala tevhid gerçeğini kabul etmeyecekmisiniz?! Rahimlere akıttığınız meniyi hiç düşündünüz mü?! O bir damla suyu ete kemiğe büründürüp insan haline getiren siz misiniz yoksa biz miyiz?! Hepiniz için ölümü mukadder kılan biziz. Dilediğimiz takdirde sizi yok edip yeri-

⁶³ Nahl Sûresi, 16/68-69.

nize başka insanları getiririz. Biz buna kâdir olduğumuz gibi, bilemeyeceğiniz bir şekil ve vasıfta sizi yeniden var etmeye de muktediriz. Çünkü biz sınırsız kudretimiz karşısında hiçbir engel tanımıyoruz. Siz ilk yaratılışın nasıllığını pekâla biliyorsunuz. Öyleyse, yeniden diriltmeye muktedir olduğumuzu niçin düşünmüyorsunuz?! Toprağa ektiğiniz tohumu hiç düşündünüz mü?! Onları büyütüp yeşerten siz misiniz yoksa biz miyiz?! Biz dileseydik o güzelim ekinleri çerçöp haline getirirdik. O zaman siz şaşkınlık ve çaresizlik içinde, “Eyvah! Mahvolduk, önce masraf boşa gitti. Varımızı yoğumuzu kaybettik!” diye sızlanır dururdunuz. Peki ya içtiğiniz suya ne dersiniz?! Onu bulutlardan yağdıran siz misiniz yoksa biz miyiz?! Biz isteseydik onu acı ve tuzlu yapardık. Öyleyse, bunca nimete iman ve itaat üzere şükretmeniz gerekmez mi?! O ateşin tutuşmasını sağlayan [merh ve afâr ağacını] yaratan siz misiniz yoksa biz miyiz?! Biz ateşi cehennem azabını hatırlatma vesilesi kıldık. Ateşi tutuşturan ağacı da çölde konar-konar halde yaşayan insanlar için bir imkân ve kazanç kaynağı kıldık”⁶⁴.

Hasılı insan çevresindeki varlıkların nasıl yaratıldığını düşünmeli ve kendisinin de yaratıldığının farkına varmalıdır. Acziyetini bilmeli, yaratıcısına boyun eğmeli, emirlerine uymalı ve azgınlık etmemelidir.

8. Allah Teâlâ'nın Nimetlerine Şükür

Allah Teâlâ insanoğluna sayılması ve ihata edilip anlatılması imkânsız nimetler bahşetmiştir. Bu nimetlerin bir bölümü de çevremizde yer alan varlıklardır. Allah Teâlâ bu nimetler karşılığında kullarından şükretmelerini beklemektedir. Allah katında küfrân-ı nimet ve şirk asla bağışlanmayacak bir suçtur, günahdır.

وَجَعَلْنَا فِيهَا جَنَّاتٍ مِّنْ نَّحِيلٍ وَأَعْنَابٍ وَفَجْرَتًا فِيهَا مِنَ الْعُيُونِ لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ أَفَلَا يَشْكُرُونَ سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِثُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ

“Yine biz o topraklarda hurmalıklar ve üzüm bağları meydana getirdik, nice pınarlar akıttık. Böylece o bağlar ve bahçelerde yetişen ürünlerden –ki bu ürünleri gerçekte kendileri yetiştirmedikleri halde- yemelerini sağladık. O nankörler

⁶⁴ Vâkıa Sûresi, 56/57-73.

bunca nimete neden hala şükretmez, iman ve itaatle karşılık vermezler?! Toprakta yetişen ürünlerin yanı sıra hem onları [o müşrikleri] hem de onların bilmediği şeylerin hepsini çeşit çeşit yaratan Allah yüceler yücesidir”⁶⁵.

Bu âyet-i kerîmede vurgulanan bir olgu da şükürdür. Allah Teâlâ insanlara bahsettiği bunca nimet karşısında kullarının şükretmemesinden söz ederek, kullarından bir kısmı bilmesede kendisinin her türlü noksan sıfatlardan münezzehe olduğuna vurgu yapmaktadır. Yani Allah Teâlâ, verdiği renkli renkli, şekil şekil, tatlı ekşi, iri ufak çeşit çeşit nimetleri görüp onlardan faydalandıkları halde kullarının şükürsüzlüğüne taaccüp etmekte, onları kınamakta ve onlar farkında olmasalar bile kendisinin her türlü noksan sıfatlardan münezzehe olduğunu ifade etmektedir. İnsanlara düşen kendileri yaratmadığı halde istifadelerine sunulan nimetler karşısında Allah’a şükredip O’nun mutlak yaratma gücüne iman etmektir. Şu âyetlerde de aynı olguya işaret edilmektedir:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ

“Bütün övgüler, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah’a mahsustur. Böyleyken küfürde direnenler / müşrikler, putları gerçek rableri Allah’a denk tutuyorlar”⁶⁶.

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ وَسَخَّرَ لَكُمْ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَسَخَّرَ لَكُمْ الْأَنْهَارَ وَسَخَّرَ لَكُمْ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَائِبِينَ وَسَخَّرَ لَكُمْ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَأَنَا كُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ

“O Allah ki gökleri ve yeri yaratmış, gökten yağmur yağdırmış ve yağmurun bereketiyle size rızık olarak nice ürünler meydana getirmiş, tabiattaki yasalarına uygun olarak denizlerde süzülüp gitmek üzere gemileri hizmetinize amade kılmış, ırmakları da istifadenize sunmuştur. Yine O, kendi yörüngelerinde düzenli olarak seyreden güneşi ve ayı istifadenize sunmuş, geceyi ve gündüzü de yaşamanız için

⁶⁵ Yâsîn Sûresi, 36/34-36.

⁶⁶ En’am Sûresi, 6/1.

son derece faydalı kılmıştır. Dahası O size yaşamanız için gerekli olan her şeyden verdi. O'nun size verdiği nimetleri saymaya kalksanız, mümkün değil sayamazsınız. Ama gel gör ki [kâfir] insan alabildiğine şükürsüz, alabildiğine nankördür”⁶⁷.

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَامًا فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ وَذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ وَهُمْ فِيهَا مَنَافِعُ وَمَشَارِبٌ أَفَلَا يَشْكُرُونَ

“O müşrikler, sahip oldukları hayvanları kudretimizin bir eseri olarak kendileri için yarattığımızı görmezler mi?! Biz bu hayvanları onların istifadesi için evcilleştirdik. Bir kısmını binek olarak kullanıyor, bir kısmının da etini yiyorlar. Bu hayvanlarda onlar için daha birçok yarar vardır. Nitekim onlardan sağdıkları sütleri içip, süt ürünleri yiyorlar. Hâl böyleyken o müşrikler bunca nimete neden şükretmez, imana gelmezler?!”⁶⁸

Hasılı Allah Teâlâ verdiği türlü türlü nimetler karşısında kullarının şükretmesini emretmektedir. Bunca nimetlere şükretmeyenleri zalimlik ve nankörlükle vasıflandırmaktadır. Gerçekten insanların büyük bölümü her an nimetlere gark oldukları halde şükretmekten pek uzak yaşamaktadırlar. Sanki Allah'tan müstağnidirler. Sanki her şeyin sahibi kendileridir. Sanki onlar hiç ölmeyeceklerdir. Allah Teâlâ işte insanların bu vurdumduymaz tavırlarına taaccüp etmekte ve sahip oldukları tüm nimetleri kendisinin bahşettiğini özellikle vurgulamaktadır. O halde insana düşen şirk koşmamak ve şükretmektir.

9. İnsanların Mal Sevgisi ve Dünyanın Geçiciliği

Kur'ân-ı Kerîm'in ana mesajlarından birisi de dünya hayatının geçiciliği ve asıl kalıcı hayatın âhirette olduğudur. Bu mesaj Kur'ân'ın pek çok âyetinde tekrar tekrar vurgulanmaktadır. Bu âyetlerden bir kısmında ise insanoğlunun ilgisini çeken çevresindeki varlıklar örnek gösterilerek insanların mal sevgisine de işaret edilmektedir. Mesela şu âyette böylesi bir durum söz konusudur:

⁶⁷ İbrâhîm Sûresi, 14/32-34.

⁶⁸ Yâsîn Sûresi, 36/71-73.

زَيْنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ
وَالْأَنْعَامِ وَالْخَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَاَبِ

“Kadınlar, erkek evlatlar, yığınla biriktirilmiş altınlar, gümüşler, soylu atlar [koyun, keçi, deve gibi] sağmal hayvanlar, bağlar-bahçeler, [dünyaperest] insanlara çok cazip gelir. Halbuki bütün bunlar fâni hayatın gelip geçici nimetleridir. Asıl nimetler ve güzellikler Allah katındadır”⁶⁹.

Dünya hayatının çekiciliği aslında imtihan içindir⁷⁰. İnsana düşen bu lezzetler ve cazibeli hayat içinde rabbini unutmamasıdır. Çünkü bütün bu çekici hayat insana çok kısa bir vakit için verilmektedir. Her nefis ölümü tadacaktır. Bütün bu süslü hayat bir gün yok olacaktır. O halde insan dünya hayatının güzelliklerinden âhireti unutturmayacak şekilde istifade etmelidir.

10. Avcılık

İnsanların rızık temin yollarından biri de avlanmaktır ve avcılık insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Avlanmak gereklilik boyutlarını aşmadıkça ve vahşî yöntemler kullanılmadıkça insanlığın yiyecek sağlama yöntemlerinden biridir. Bugün de yeryüzünde milyonlarca insan çeşitli şekillerde hayvanları avlayarak geçimini sağlamaktadır. Hasılı avlanmak belli yerlerde bir zorunluluktur ve İslâmiyet avlanmayı mübah görmüştür⁷¹. Kur’ân-ı Kerîm’de çevreyle ilgili âyetlerin bir bölümünde avcılık meselesi ele alınmıştır. Bu âyetlerde özellikle ihramlı iken avcılık yapılabileceğine değinilmiştir. Ayrıca av için yetiştirilmiş köpeklerin yakaladıkları avlar hakkında hüküm verilmiştir.

Avcılık hakkında şu âyetler örnek verilebilir:

⁶⁹ Âl-i İmrân Sûresi, 3/14.

⁷⁰ Kehf Sûresi, 18/7.

⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Hamdi Furat, “İslam Hukukunda “Avcılık” (Fıkıh Kitaplarındaki Kitabu’s-Sayd Bahsinden Modern Avcılığa Bakış)”, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* -, 2013, cilt: XVII, sayı: 55, s. 225-242, s. 228.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيِّدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمَّدًا فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ أَوْ عَدْلٌ ذَلِكَ صِيَامًا لِيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِهِ
عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمِ اللَّهُ مِنْهُ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ

“Ey Müminler! Hac veya umre için ihrama girmiş bir vaziyette iken av hayvanlarını öldürmeyin. İçinizden her kim yasak olduğunu bilerek av hayvanını öldürürse, bu davranışının kefareti, öldürdüğüne eşdeğer bir evcil hayvanı –ki bu hayvanın eşdeğerliğini içinizden adalet ve hakkaniyet sahibi iki kişi belirlemelidir- kurban edilmek üzere Kâbe’ye [Harem bölgesine] ulaştırması yahut bu kurbanın bedeline denk bir harcamayla fakirleri [bir gün] doyurması veyahut buna denk düşen bir süre boyunca [bir gün] oruç tutmasıdır ki böylece işlediği günahın cezasını çekmiş olsun. Allah bu hususla ilgili olarak geçmişte yapılan yanlışları bağışlamıştır. Ama her kim bundan böyle bu suçları işlerse Allah ona hak ettiği cezayı verir. Allah çok güçlüdür ve günah işleyenleri şiddetle cezalandırır”⁷².

Bu âyette ihramlı olanların avcılık yapması yasaklanmış ve bunu yapanların cezası açıklanmıştır. Aşağıdaki âyette ise ihramdan çıkınca avcılık yapılmasına müsaade edilmiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهُدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا آمِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ
يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
أَنْ تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

“Ey Müminler! Allah’ın hacca dair bütün emir ve yasaklarına, hac ibadetiyle ilgili nişanelere ve mekânlara, haram aylara, Kâbe’ye hediye olarak gönderilen kurbanlık hayvanlara, bilhassa boyunlarına gerdanlık takılmış kurbanlıklara ve onların sahiplerine, hac mevsiminde hem rablerinin lütfunu aramak / ticaret yapmak hem de O’nun rızasını kazanmak niyetiyle Kâbe’ye gelen insanlara hürmette kusur etmeyin. İhramdan çıktığınızda Harem bölgesi dışında avlanabilirsiniz-

⁷² Mâide Sûresi, 5/95.

niz. Vaktiyle haccınıza engel olmak için size kötü davranan müşriklere yönelik öfkeniz, sakın ha sizi aşırılık ve saldırganlığa sevk etmesin. Siz siz olun, Allah'ın emrettiklerini yapmak, yasakladıklarından uzak durmak hususunda birbirinizle yardımlaşın. Günahkârlık ve saldırganlık hususunda birbirinize destek olmayın. Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakının. Zira Allah'ın azabı çok şiddetlidir”⁷³.

İhramlılara haram olan avcılık, kara hayvanlarının avlanması olup deniz hayvanlarını avlamaları ise haram kılınmış değildir:

أَحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرْمًا وَاتَّقُوا اللَّهَ
الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ

“[Ey Müminler!] İstifadenize sunulan bir nimet olarak, sulara yaşayan hayvanların avlanması ve su ürünlerinin yenilmesi, ihramlı olsanız dahi hem size hem de yolculukta olan diğer insanlara helal kılındı. Karada avlanmak ise ihramlı olduğunuz sürece haram kılındı. Hesap vermek üzere huzurunda toplanacağınız Allah'ın emirlerine itaatsizlikten sakının”⁷⁴.

Şu âyette ise av için yetiştirilmiş hayvanların yakaladıkları av hayvanlarının da yenilebileceği ifade edilmiştir:

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا أُحِلَّ لَهُمْ قُلْ أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلَّبِينَ تَعْلَمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ
اللَّهُ فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ

“[Ey Peygamber!] Sana, “Yiyecek olarak bize neler helal kılındı?” diye soruyorlar. De ki onlara: “Hoş, temiz, güzel olan tüm yiyecekler size helal kılınmıştır. Allah'ın verdiği imkânlarla eğittiğiniz yırtıcı hayvanların yakalayıp size getirdikleri av hayvanlarının etlerini de yiyebilirsiniz. Fakat gerek bu eğitilmiş hayvanlarınızı avın üstüne salarken, gerek o hayvanların sağ olarak yakaladığı avı

⁷³ Maide Sûresi, 5/2.

⁷⁴ Maide Sûresi, 5/96.

*keserken gerekse ölü olarak yakaladıkları avın etini yerken Allah'ın ismini anın. Allah'ın emirlerini çiğnemekten sakının. Zira Allah hesabınızı çok çabuk görür*⁷⁵.

11. Kurban

İslâmiyet'te kurban kesmek temel ibadetler arasındadır. Kurban kesmek bazı mezheplere göre vacip, bazı mezheplere göre sünnettir. Müslümanların iki bayramından biri kurban bayramıdır. Bu bayram süresince bütün dünyada müslümanlar kurban olmaya uygun deve, sığır ve koyun gibi milyonlarca hayvanı kurban ederler. Kurban keserken hayvana eziyet etmemeye ve mümkün olan en az zayıyla hayvanın etinden ve derisinden faydalanmaya çalışırlar. Kur'ân-ı Kerîm'de hac sırasında kesilecek kurbanlıklar ile alakalı şu âyet-i kerîmeler bulunmaktadır:

وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَحِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَإِنَّكُمْ إِلَهًا وَاحِدًا فَلَهُ
أَسْلِمُوا وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ

*“Biz geçmişteki her [mümin/müslüman] topluma da kurban kesmeyi gerekli kıldık ki Allah'ın kendilerine rızık olarak bahşettiği hayvanları keserken O'nun ismini ansınlar. [Unutmayın ki] sizin ilahınız/tanrınız tek gerçek ilah/tanrı olan Allah'tır. O halde bütün benliğinizle O'na teslim olun; kurban keserken yalnız O'nun adını anın. [Ey Peygamber!] Allah'ın emirlerine yürekten boyun eğip teslimiyet gösterenleri cennetle müjdele!”*⁷⁶

Bu âyetten anlaşıldığı üzere kurban ibadeti geçmiş ümmetlere de gerekli kılınmıştır. Kurban ibadetinin en önemli hususiyeti kurbanın sadece Allah Teâlâ adına kesilmesidir. Kurban ibadetiyle kesilen hayvanlar telef edilmez ve hem kesenler hem de yoksullar kurban etlerinden faydalandırılabilir:

⁷⁵ Mâide Sûresi, 5/4.

⁷⁶ Hac Sûresi, 22/34.

وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ فَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا صَوَافَّ فَإِذَا وَجَبَتْ
جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطِعُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ كَذَلِكَ سَخَّرْنَاهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“Biz [deve, sığır gibi] büyükbaş hayvanları da –ki hayvanlar size birçok faydalar sağlar- Allah’ın hacla ilgili nişanelerinden [kurbanlık] kıldık. Develeri bir ayakları bağlı halde ayakta boğazlarken Allah’ın ismini anın. Ardından yere düşüp canlarını teslim ettiklerinde, etlerinden hem kendiniz yiyebilirsiniz hem de yardım isteyen veya istemeyen fakir-fukaraya da yedirebilirsiniz. İşte biz bu hayvanları istifadenize sunduk ki Allah’a iman ve itaat üzere şükredesiniz”⁷⁷.

Kurban bayramı tarih boyunca Müslüman dünyada yardımlaşmanın, paylaşmanın, fakirleri koruyup kollamanın bir vesilesi olmuştur. Bugün de böyledir. Yüz binlerce kurban hayır kurumlarınca kesilip dünyanın çeşitli bölgelerinde fakru zaruret içindeki insanlara dağıtılmaktadır. Elbette kurbanın eti ve derisi insanlara fayda sağlarken onun kesiminde sergilenen takva ise Allah’a ulaşmaktadır. Yani kesilen kurbanların etleri de kanları da Allah’a ulaşmaz. O’na ulaşan sadece takvadır, ihlastır, samimiyettir⁷⁸.

12. Yaratılma Hikmeti

Kur’ân-ı Kerîm’de çeşitli sebeplerle varlıkların yaratılma hikmetlerine değinildiği görülmektedir. Yaratılma hikmeti zikredilen bazı şeyler ise çevresel olgulardır. “[Yine onlar bilmez mi ki] yeryüzü onları sarsmasın diye biz oraya dağlar yerleştirdik. Gidecekleri yere kolayca ulaşsınlar diye bu dağlar arasında vadiler ve geçitler açtık”⁷⁹ âyet-i kerîmesi dağların ve vadilerin yaratılma sebeplerine işaret etmektedir. Benzer bir kullanım şu âyette de bulunmaktadır:

⁷⁷ Hac Sûresi, 22/36.

⁷⁸ Bk. Hac Sûresi, 22/37.

⁷⁹ Enbiyâ Sûresi, 21/31.

هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ مَا خَلَقَ اللَّهُ ذَلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

“Güneşi parlak, ayı da ışıklı olarak yaratan O’dur. Ayrıca yılların [mevsimler ve aylarla ilgili] hesabını bilmeniz için aya kendi yörüngesinde birtakım uğraklar / duraklar belirleyen de O’dur. Allah bütün bunları boş yere değil, çok esaslı bir gaye için yaratmıştır. İşte Allah kudretinin delillerini böyle açıklıyor; fakat bunu hak ve hakikati kavrayanlar anlar”⁸⁰.

Hayvanların yaratılma gerekçesini sunan şu âyetler de dikkat çekicidir:

وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ إِلَىٰ بَلَدٍ لَّمْ تَكُونُوا بِالْغَيْهِ إِلَّا لِيُقِضَ الْأَنْفُسُ إِنَّ رَبَّكُمْ لَرءُوفٌ رَّحِيمٌ وَالْحَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ

“Koyun, keçi, deve, sığır gibi evcil hayvanları yaratan da Allah’tır. Siz bu hayvanların yünlerinden, derilerinden giysiler yaparsınız; etlerinden, sütlerinden yiyecek ihtiyacınızı karşılırsınız ve yine onlardan [gelir kazanmak için] başka şekillerde de yararlanırsınız... Allah atları, katırları ve merkepleri de yarattı ki hem bu hayvanları binek olarak kullanasınız hem de onlarla hayatınıza renk katasınız...”⁸¹.

Allah Teâlâ’nın insanlığın istifadesine sunduğu nimetlerden biri de denizlerdir. Kur’ân-ı Kerîm’de buna şöyle işaret edilir:

وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاجِرَ فِيهِ وَلِيَبْتَلِيَكُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“Allah denizi de istifadenize sundu ki siz bu sayede hem taptaze et / deniz ürünleri yersiniz hem de takı olarak kullandığınız [inci, mercan gibi] süs eşyaları

⁸⁰ Yûnus Sûresi, 10/5.

⁸¹ Nahl Sûresi, 16/5-8.

çıkarırsınız. Ayrıca denize baktığın[ız]da gemilerin suları yarararak yüzdüğünü görürsün[üz]. İşte o gemiler denizde böyle süzülüp gider ki sizler [ticaret yapıp] Allah'ın lütfuna nâil olabilirsiniz. O halde sizden beklenen, bunca nimetine karşılık O'na iman ve itaat üzere şükretmenizdir”⁸².

Allah Teâlâ zeytin ağacının insanlara sağladığı menfaat hakkında ise şöyle buyurmuştur:

اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ
دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ
يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“Allah göklerin ve yerin [hidayet] nurudur. O'nun [hidayet] nuru şuna benzer: Duvar da bir oyuk, içinde bir kandil, kandil de billur bir fanus içinde; fanus ise inci gibi parlayan bir yıldız... Kandilin yakıtı doğuda da batıda da bulunmayan bereketli bir zeytin ağacının yağıdır. Bu yağ [öylesine arı-durudur ki] neredeyse ateş değmeden bile ışık verecek kıvamdadır. O kadar ki nur üstüne nurdur. Allah nuru [hidayeti] tercih edenin o nura ulaşmasını takdir eder. İşte Allah insanlara gerçekleri anlatmak için böyle misaller verir. Çünkü Allah her şeyi bilir”⁸³.

Resûlullah da zeytin ağacını “mübarek/bereketli” olarak nitelemiştir. Nakledildiğine göre şöyle buyurmuştur:

كُلُوا الزَّيْتِ وَأَدِّهْنُوا بِهِ فَإِنَّهُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ

“Zeytin yağı yiyin ve onu vücudunuza / saçınıza sürün. Çünkü zeytin yağı mübarek / bereketli bir ağaçtan elde edilir”⁸⁴.

⁸² Nahl Sûresi, 16/14.

⁸³ Nûr Sûresi, 24/35.

⁸⁴ Tirmizî, Sünen, IV, 285.

13. Tabiattaki Ahenk

Kâinatta mükemmel bir ahenk vardır. Eğer milyarlarca yıldız ve gezegenin her biri kendi yörüngesinde muhteşem bir uyum içerisinde akıp gitmeseydi kâinatın bir gün bile var olması mümkün olmazdı. Çünkü milyonlarca yıldız milyarlarca gezegen kâinatta var olduğu halde bunların birbirleriyle nadiren çarpışması dışında kaos oluşmamaktadır. Eğer bu yıldız ve gezegenler başıboş ve dengesiz şekilde uzayda yüzselerdi her gün milyonlarca çarpışma meydana gelecek ve kâinat tamamen yok olacaktı. Allah Teâlâ şu âyet-i kerîmede kainatta varlıkların kendilerine özgü yörüngede akıp gittiğinden bahsetmektedir:

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ

“Halbuki geceyi, gündüzü, her biri kendi yörüngesinde akıp giden güneşi ve ayı da yaratan O’dur”⁸⁵.

Benzer bir durum şu âyette de vardır:

لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ

“Ne güneş aya erişebilir ne de gece gündüzün önüne geçebilir. Bunların hepsi [güneş ve ay] kendi yörüngesinde akıp gider”⁸⁶.

14. Kıyamet

Kur’ân-ı Kerîm’in ana konularından biri kıyamettir. Pek çok âyette dünyanın ve evrenin parçalanıp yok olacağından bahsedilmektedir. Bu âyetlerin temel amacı dünyanın geçiciliğini, dünyalık için başkalarına haksızlık yapılmaması gerektiğini ve dünyada yapılan işlerden mutlaka hesaba çekilmenin söz konusu olduğunu bildirmektir. Hasılı insanoğlunun değer verdiği her şey hatta bütün dünya ve gökyüzü yok olacaktır. Mesela şu âyetlerde çevresel olguların sonuna işaret söz konusudur:

⁸⁵ Enbiyâ Sûresi, 21/33.

⁸⁶ Yâsîn Sûresi, 36/40.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلًّا يَجْرِي إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى وَأَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

“... Öte yandan her biri belli bir zamana [kıyamete] kadar kendi yörüngesinde akıp giden güneşi ve ayı da istifadenize sunmuş bulunuyor...”⁸⁷

إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ وَإِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْ وَإِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ

“Bir gün ki o gün güneş dürülüp karanlığa gömülecek, yıldızlar sönüp dökülecek, dağlar sökülüp yok edilecek, çok kıymetli gebe develer [sahiplerince] terk edilecek, yabani hayvanlar [korkudan] bir araya gelecek, denizler kaynatılıp hercü mercü edilecek...”⁸⁸

Netice itibariyle öyle bir gün yaşanacak ki insanlar en kıymetli saydıkları varlıkları bile terk edecekler, unutacaklar. Allah’ın kudreti insanoğlunun sahip olduğu ve sahip olmak için nice emekler verdiği belki başkalarına haksızlıklar ettiği küçük dünyalıklarını değil bütün kâinatı yok etmeye yetmektedir. Kıyamet günü haktır, hakikattir. O halde o gün gelmeden o gün ve sonrasına hazır olmak gerekir.

15. Cennet ve Cehennemın Doğası

Kur’ân-ı Kerîm’in temel konuları arasında âhiretin varlığı, dünyanın geçiciliği, insanların âhiret için hazırlık yapmaları, iyi insanların sonsuz istirahatgâhı cennet ve kötülerin ebedî azap mekanı cehennem de vardır. Rabbimiz cenneti tasvir ederken sık sık çevresel olgulara da işaret etmektedir. Cennette ağaçların olduğunu ve bu ağaçların altından ırmakların aktığını Kur’ân’dan öğrenmekteyiz. Şu âyetlerde cennet, çevresinin güzelliğiyle tasvir edilmektedir:

⁸⁷ Lokmân Sûresi, 31/29.

⁸⁸ Tekvîr Sûresi, 81/1-6.

قُلْ أُوۡبَيۡتُكُمۡ بِخَيْرٍ مِّنۡ ذٰلِكُمْ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنۡدَ رَبِّهِمۡ جَنَّٰتٌ تَجۡرِي مِنۡ تَحۡتِهَا الۡأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَأَزۡوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ وَرِضۡوَانٌ مِّنَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِالۡعِبَادِ

“[Ey Peygamber!] De ki: “Size gelip geçici dünya nimetlerinden daha güzel ve değerli şeyin ne olduğunu söyleyeyim mi?! Allah’a itaatsizlikten sakınanlar için rableri katında cennetler vardır. Onlar, içinde derelerin çağıldadığı cennetlerde temelli kalacaklar. Orada tertemiz eşler ve Allah’ın rızası olacak. Allah elbette kullarını görendir”⁸⁹.

Cennet ağaçlarından bir kısmının büyüklüğünü ise Resûlullah’ın beyanlarından anlamaktayız. Rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

إِنَّ فِي الْجَنَّةِ لَشَجَرَةً يَسِيرُ الرَّكَّابُ فِي ظِلِّهَا مِائَةَ سَنَةٍ

“Cennette bir ağaç vardır. Atına binmiş bir kimse onun gölgesinde yüz sene yol gidebilir”⁹⁰.

Cennetin gürül gürül çağıldayan nehirlerle tasviri Kur’ân-ı Kerîm’de pek çok âyette (yaklaşık 40 âyet) yer almaktadır. Mesela şu âyetlerde buna işaret vardır:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّٰتٌ تَجۡرِي مِنۡ تَحۡتِهَا الۡأَنْهَارُ ذٰلِكَ الۡفَوۡزُ الۡكَبِيرُ

“İman edip imanlarına yaraşır güzellikte işler yapan kimseleri ise içinde derelerin çağıldadığı cennetler bekliyor. İşte büyük bahtiyarlık budur!”⁹¹.

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدۡخِلُهُمۡ جَنَّٰتٍ تَجۡرِي مِنۡ تَحۡتِهَا الۡأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبۡدًا وَعَدَّ اللّٰهُ حَقًّا وَمَنۡ أَصۡدَقُ مِنَ اللّٰهِ قِيلًا

“İman edip imanlarına yaraşır güzellikte işler yapanlara gelince, biz böylelerini içinde derelerin çağıldadığı cennetlere yerleştireceğiz. Onlar cennette te-

⁸⁹ Âl-i İmrân Sûresi, 3/15.

⁹⁰ Buhârî, *Sahîh*, IV, 119; Müslim, *Sahîh*, IV, 2175; Tirmizî, *Sünen*, IV, 671.

⁹¹ Buruc Sûresi, 85/11.

melli kalacaklar. Bu, Allah'ın kesin vaadi olup mutlaka yerini bulacaktır. Vaadini yerine getirme hususunda Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir ki?!⁹²

فِيهَا عَيْنٌ جَارِيَةٌ فِيهَا سُرُرٌ مَرْفُوعَةٌ وَأَكْوَابٌ مَوْضُوعَةٌ وَمَنَارِقُ مَصْفُوفَةٌ وَزَرَائِبُ مَبْنُوتَةٌ

“Cennette sürekli akan pınarlar olacak, yine orada muhteşem tahtlar, şarapla dolu kadehler, sıra sıra dizilmiş yastıklar ve serilmiş halılar bulunacak”⁹³.

Rabbimiz cehennem tasvirlerinde de çevresel olgulara atıflarda bulunmuştur: *O kâfirler / müşrikler* / لَا يَشْرَبُونَ فِيهَا أَبْحَارًا بِرَدِّهَا وَلَا سَرَابًا إِلَّا حَمِيمًا وَعَسَافًا *asırlarca cehennemde kalacaklar. Orada ne serin bir yer ne de susuzluklarını gideren bir içecek bulabilecekler. Dahası, onların tek içecekleri kaynar su ve irin olacaktır*⁹⁴ ve *Susadıklarında kaynar suyla suvarılacaklar. Acıktıklarında ise ne besleyen ne de açlığı gideren zehirli bir dikenden başka bir yiyecek bulamayacaklar*⁹⁵ âyetleri cehennemin korkunç çevresinden bahsetmektedir.

Netice olarak Kur'an-ı Kerim'de çevresel olgulardan bahsedilmesi temel olarak Rabbimizin kudretine ve yaratma sanatına işaret içindir. Bu sebeple Allah dışında ilahlar edinilmesi kınanmakta ve her şeyin mutlak sahibi Allah Teâlâ'ya ibadet ve itaat edilmesi istenmektedir. Bunca nimetine rağmen Allah'a şirk koşturmak ve onun emirlerine uymamak kınanmaktadır. Ayrıca bunların geçiciliğini ve asıl kalıcı yurdun âhiret olduğunu beyan etme amacıyla da çevresel olgulardan bahsedildiği anlaşılmaktadır. Böylece insanoğluna geçici dünyalıklar için ebedî yurdun heba edilmemesi öğüdü verilmek istenmektedir. Kur'an-ı Kerim'de çevremizdeki varlıklara işaret edilip hangi mesajın verilmek istendiğiyle alakalı çok iyi bir örnek olabilecek şu âyetle konuyu kapatmak uygun olacaktır:

⁹² Nisâ Sûresi, 4/122.

⁹³ Çâşiye Sûresi, 88/12-16.

⁹⁴ Nebe' Sûresi, 78/23-25.

⁹⁵ Çâşiye Sûresi, 88/5-7.

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَخْبَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde ve sürelerinin değişmesinde, insanların ticaret mallarını taşıyan gemilerin denizlerde yüzmesinde, Allah’ın gökten yağdırıp ölü toprağa hayat verdiği yağmurda, her türlü canlıyı yeryüzüne yaymasında, rüzgarları ve gökle yer arasında emre amade olan bulutları yönlendirmesinde Allah’ın kudret ve cömertliğine işaret eden nice deliller vardır, fakat bunu anlayacak olanlar akliselim ve sağduyu sahibi kimselerdir”⁹⁶.

B- Kur’ân-ı Kerîm’in İndiği Çevre

Hz. Peygamber bir beşerdir ve belli bir tarihte belli bir çevrede yaşamıştır. Dolayısıyla onun çevre ile alakalı değerlendirmelerine içerisinde yaşadığı doğanın da etkisi olmuştur. Hatta Kur’an-ı Kerîm’de cennet ve cehennem tasvirleri ile insanlara çevreden gösterilen örneklerde de yine vahyin içine indiği doğanın etkisi var gibidir. Örneğin cennetin sürekli içinden ırmaklar akan ormansız alanlarla tasvir edilmesi böylesi bir etkiyi hissettirmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm Mekke’de nâzil olmaya başlamıştır. Mekke, Arap yarımadasında Bekke denilen bir vadide yer almaktadır. Bu vadinin merkezinde Kâbe bulunur. Mekke’nin kuruluşu ve gelişimi Hz. İbrâhim’in hanımı Hacer ve oğlu İsmâil’i buraya getirip bırakmasıyla ve daha sonra Kâbe’yi inşa etmesiyle başlar. Mekke’nin doğusunda Ebû Kubeys, batısında Kuaykîân, güneybatısında Sevr, kuzeydoğusunda Nûr (Hira) ve Sebîr dağları yer alır. Mekke dağlık, taşlık ve kıraç bir arazidedir. Mekke çevresi, çöl karakterli bir araziye ve bunun üzerinde görülen, dikenli bodur ağaç ve çalılıklardan meydana gelen cılız ve seyrek doğal bitki örtüsüne sahiptir⁹⁷. Mekke’nin batısında geniş fakat verimsiz Tihâme çölü

⁹⁶ Bakara Sûresi, 2/164.

⁹⁷ Nebi Bozkurt ve Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Mekke”, *DİA*, 2003, XXVIII/555.

bulunur. Mekke'deki iklim ve doğal koşulların eksiklikleri sebebiyle orada yaşamak ve barınmak zordur⁹⁸. Yağmurlar düzensizdir. Aşırı yağışlar sebebiyle zaman zaman sel baskınlarına maruz kalır. Mekke ve Kâbe bir nevi çanak gibi olduğundan çevre dağlara yağın yağmurlar kolayca sele dönüşüp Kâbe'ye yönelir⁹⁹.

Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlü Medîne'de devam etmiştir. Medîne, Arap yarımadasının batısında yer alır. Mekke'nin 350 km kadar kuzeyindedir. Kuzeyinde Uhud, güneyinde Âir dağları, doğusunda Vâkım harresi (volkanik lav akıntısı), batısında Vebere harresi vardır. Medine su kaynakları bakımından oldukça zengindir¹⁰⁰. Sıcak bir iklime sahiptir. Toprağı verimlidir ve bol miktarda hurmalıklarla kaplıdır.

⁹⁸ Abdurrahman Kurt, "Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yönden İslam Öncesi Mekke Toplumu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, cilt: X, sayı: 2, s. 97-122, s. 100.

⁹⁹ Zeki Tekin, "Mekke Sel Baskınları ve Suyollarının Tamiri (Osmanlı Dönemi)", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2005, sayı: 9, s. 22-66, s. 29.

¹⁰⁰ Nebi Bozkurt ve Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mekke", *DİA*, 2003, XXVIII/305.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER VE ÇEVRE DUYARLILIĞI

Hız. Peygamber beşer olma bakımından diğler insanlardan farklı değildir. Yeme, içme, uyuma, temizlenme ve giyinme gibi temel insânî ihtiyaçlar açısından diğler insanlarla aynı gereksinimleri duymuş ve doğduğu büyüdüğu çevrede hayatını geçirmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hız. Peygamber'in insan olma haline şöyle işaret edilmiştir: “[Ey Peygamber!] De ki o müşriklere: “Ben de sizin gibi bir insanım. Ancak şu var ki bana Allah tarafından “Sizin ilahınız bir tek ilahdır” diye vahyediliyor...”¹⁰¹ Dolayısıyla Resûlullah'in doğal çevresi insanların yaşadığı yerlerdir. Mekke-yi Mükerrreme'de doğmuş ve hayatının büyük bölümünü orada geçirmiştir. Mekke-yi Mükerrreme Kur'ân'ın ifadesiyle “yeryüzünde insanlar [müminler] için mabet olarak belirlenen ilk yer olan Mekke'deki Kâbe”¹⁰²ye ev sahipliği yapmaktadır. Bununla birlikte Mekke etrafındaki arazi kıraçtır. Anlaşıyor ki tarihte de böyledir. Hız. İbrâhim'in dilinden bu şöyle ifade edilmektedir: “Rabbimiz! Ben ailemin bazı fertlerini [karım Hacer'i ve oğlum İsmail'i] senin kutsal evinin civarındaki kıraç bir vadiye yerleştirdim...”¹⁰³. Yine de asmalı asmaşız üzüm bağlarına, hurmalıklara, ekinlere / hububat türlerine, zeytinliklere ve nar bahçelerine sahip oldukları, yük taşıyan, binek olarak kullanılan, tüylerinden yorgan-döşek yapılan, etinden sütünden yararlanan hayvanları bulunduğu anlaşılmaktadır¹⁰⁴. Hız. Peygamber yaşamının son on yılında ise Medîne-yi Münevverre'de bulunmuştur. Medîne'yi idare etmiş ve fetihlerle pek çok bölgeyi hakimiyeti altına almıştır. Hakimiyeti altındaki bu bölgelerle alakalı çevreyi ilgilendiren pek çok hükümler vermiştir.

¹⁰¹ Kehf Sûresi, 18/110.

¹⁰² Âl-i İmrân Sûresi, 3/96.

¹⁰³ İbrahim Sûresi, 14/37.

¹⁰⁴ En'âm Sûresi, 6/141-142.

A- Doğa Sevgisi ve Tabiata Saygı

İslâmiyet sevgi medeniyetidir. Hakkı ve hakikati sevmek Müslümanlığın temel umdelerindendir. İslam toplumu sevgi toplumdur, öyle olmalıdır. “*İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe gerçekten iman etmiş olmazsınız*”¹⁰⁵ buyuran bir peygamberimiz vardır. Hırs, cimrilik, tamahkârlık, nefret, gıybet ve haset İslam toplumlarında olmaması istenen duygulardır. Kardeşlik, yardımlaşma, infâk, misafirperverlik, merhamet, şefkat ve vefa ise müslümanların aslî vasfı olmalıdır. Müslümanlıkta sevgi canlı alemin bile ötesine geçmiştir. Bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

أُخِذَ جَبَلٌ يُحِبُّنَا وَنُحِبُّهُ

“*Uhud bir dağdır. O bizi sever biz de onu severiz*”¹⁰⁶. Yani Resûlullah’ın sevgisi cansız varlıklara bile yönelmiştir. Bir başka rivayette ise Resûlullah’ın şu duası kayıtlıdır:

اللَّهُمَّ حَبِّبْ إِلَيْنَا الْمَدِينَةَ كَحُبِّنَا مَكَّةَ

“*Allahım! Bizlere Mekke’yi sevdirdiğin gibi Medîne’yi de sevdir!*”¹⁰⁷

Bu sebeple olsa gerek cansız varlıklar da O’nu sevmişlerdir:

أن رسول الله - صلى الله عليه وسلم - كان يخطب إلى جذع قبل أن يتخذ المنبر، فلما اتخذ المنبر وتحول

إليه حنّ عليه، فأتاه فاحتضنه، فسكن، قال: "ولو لم أحتضنه لحنّ إلى يوم القيامة".

“Resûlullah minber edinmeden evvel bir kütüğe dayanarak hitap ederdi. Minber yapılıncaya oradan hitap etmeye başladı. Bu durum kütüğe ağır geldi ve inledi. Hz. Peygamber gelip ona sarıldı. Bunun üzerine kütükten gelen ses kesildi.

¹⁰⁵ Müslim, *Sahîh*, I, 74; İbn Mâce, *Sünen*, I, 26; Ebû Dâvud, *Sünen*, IV, 350; Tirmizî, *Sünen*, V, 52.

¹⁰⁶ Mâlik b. Enes, *Muvatta*, II, 889; Abdurrezâk b. Hemmâm, *Musanef*, IX, 268; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VIII, 318; Buhârî, *Sahîh*, II, 125; Müslim, *Sahîh*, II, 1011.

¹⁰⁷ Mâlik b. Enes, *Muvatta*, II, 890; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XL, 332; Buhârî, *Sahîh*, V, 66; Müslim, *Sahîh*, II, 1003; İbn Hibbân, *Sahîh*, IX, 40.

Resûlullah şöyle buyurdu: “Eğer ben gelip sarılmasaydım kıyamete kadar inlerdi”¹⁰⁸. Bu rivayeti düşünen bir müslümanın gözünde canlanan peygamber imajı nasıldır? Kütüğü teselli eden bir peygamberimiz vardır. Teselli etmese kıyamete kadar ağlayacağını hisseden ve düşünen bir resûle inanmaktayız. O halde cansız varlıklara bile şefkat nazarıyla bakan peygamberimizin canlılara merhametsiz olacağı düşünülebilir mi? Kalbinde yer alan sevginin hangi boyutlara ulaştığı dikkatten kaçabilir mi?

Hz. Peygamber çevreye ait bazı unsurların insanlara sağladığı faydayı vurgulamak maksadıyla olsa gerek onları cennete nispet etmiştir. Böylece onları sevdiğini gösterip sevimleri gerektiğine de işaret etmiş olmaktadır. Onların kıymetine işaret etmekte ve insanların gözünde değerlerini yükseltmektedir. Örneğin Resûlullah bir rivayete göre Hacerülesved’i cennetten olmakla (الحجر الأسود من الجنة) vasfetmiştir¹⁰⁹. O gün bugündür milyarlarca hacı aday ve umre yapan müslüman Hacerülesved’i sevmekte ve selamlamaktadır. Benzer bir durum acve hurması için de geçerlidir. Rivayete göre Resûlullah şöyle buyurmuştur:

العَجْوَةُ مِنَ الْجَنَّةِ وَفِيهَا شِفَاءٌ مِنَ السُّمِّ

“Acve cennettendir. O, zehre karşı bile şifadır”¹¹⁰. Bu hadisin şerhinde şârihler, acvenin cennetten olmakla vasfedilmesini aslının cennetten olması, yumuşaklığı sebebiyle sanki cennetten bir meyve gibi olması şeklinde yorumlamışlardır. Bazı şârihler ise acvenin faydasını ve bereketli olmasını belirtmek maksadıyla mübalağa sanatı yapıldığını ifade etmişlerdir¹¹¹. Nâsiruddîn el-Elbânî (ö.

¹⁰⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 319; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 30; Dârimî, *Sünen*, I, 182; İbn Mâce, *Sünen*, I, 454. Bu hadis hakkında Elbânî “sahih” hükmü vermiştir. Bk. Elbânî, *Sahîhu’l-Câmi’i’s-sağîr ve ziyâdâtihî*, II, 938.

¹⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 14; Tirmizî, *Sünen*, III, 217; Nesâî, *Sünen*, V, 226; İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 219. Hadis Nâsiruddîn el-Elbânî tarafından “sahih” olarak nitelenmiştir. Bk. Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdîsi’s-sahîha*, VI, 230.

¹¹⁰ Mamer b. Râşid, *Câmi’*, XI, 152; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 36; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VIII, 117; İbn Mâce, *Sünen*, II, 1142; Tirmizî, *Sünen*, III, 468. Hadis hakkında Elbânî “sahih” hükmü vermiştir. Bk. Elbânî, *Sahîhu’l-Câmi’i’s-sağîr*, II, 758.

¹¹¹ Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtih*, VII, 2727.

1999) tarafından zayıf olarak nitelenen¹¹² bir rivayette Kudüs'teki Kaya da cennetten diye vasfedilmiştir¹¹³. Bu ve benzeri rivayetler sebebiyle olsa gerek söz konusu Kaya üzerine kubbe inşa edilmiş ve yüzyıllardır bu Kaya ziyaret edilir olmuştur. Hz. Peygamber'in cennetten diye haber verdiği şeyler arasında dört nehir de bulunmaktadır. Rivayet şöyledir:

أَرْبَعَةٌ أَنْهَارٌ مِنَ الْجَنَّةِ: الْفُرَاتُ، وَسَيْحَانُ، وَجَيْحَانُ، وَالنَّيْلُ

“Dört nehir cennettendir: Fırat, Seyhan, Ceyhan ve Nil”¹¹⁴. Hasılı bu rivayetten de anlaşılması gereken söz konusu nehirlerin cennetten kaynaklanıp akmadıkları, bilakis zikri geçen nehirlerin çevrelerine bereket yaydıklarıdır. Aslında bütün bereket yayan nehirler çevrelerini cennete çevirirler. Dolayısıyla bu vasıf hadiste zikri geçen nehirlere özgülenemez. Zaten bu rivayetin farklı versiyonları arasında nehir adlarında farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır¹¹⁵. Yani ortada bir manen rivayet olgusu söz konusu gibidir. Ayrıca ismi geçen nehirlerin hangileri olduğu da bir başka tartışmadır. Ama netice olarak şu da bir gerçektir ki bu tür rivayetler müslümanların zihninde söz konusu varlıklara karşı bir sevgi oluşturmaktadır.

Hız. Peygamber'in küçük bir çocuğun kuşu öldü diye ona latife ile taziyede bulunması da çevreye duyduğu sevgiye işaret sayılabilir. Her gün çevremizde onlarca belki yüzlerce hayvanın ölüm haberini aldığımız halde hiç biri için özel bir taziyeye cümlesi geliştirmemekte ve bununla alakalı bir faaliyette bulunmamaktayız. Halbuki Resûlullah Efendimiz küçük bir çocuğun kuşunun öldüğünü haber

¹¹² Bk. Elbânî, *İrvâu 'l-ğalîl*, VIII, 312.

¹¹³ İbn Mâce, *Sünen*, II, 1143.

¹¹⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XII, 506; Müslim, *Sahîh*, IV, 2183; Humeydî, *Müsned*, II, 292. Elbânî hadis hakkında “sahih” hükmü vermiştir. Bk. Elbânî, *Silsiletü 'l-ehâdîsi 's-sahîha*, I, 227.

¹¹⁵ Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, XVII, 177.

alınca o çocuğa yönelmiş ve يَا أَبَا عَمِيْرٍ مَا فَعَلَ النَّعِيْرُ؟ / “Ey Ebû Umeyr! Ne oldu o küçük çocuk kuşa?”¹¹⁶ buyurarak bir nevi taziyede bulunmuştur.

Konunun bir başka boyutu da doğaya saygıdır. Doğa olaylarına karşı küfür-lü sözler sarfedilmesi Hz. Peygamber tarafından yasaklanmış görünmektedir. Çünkü o olayların arkasında takdir-i ilâhî bulunmaktadır. Doğa olaylarına karşı küfür-lü bir dil kullanmak muhtemelen sevgisizlikten kaynaklanmaktadır. Çünkü insan sevdiklerine karşı nezih bir dil kullanırken sevmediklerine karşı galiz küfür-ler edebilmektedir. O halde bu hususta nakledilen haberler üzerinden de doğa sevgisi hakkında neticeler çıkarılabilir düşüncesindeyiz.

İnsanoğlu zaman zaman çevresindeki hadiselerden hoşnutsuz olabilmekte ve buna tepki olarak lanet okuyabilmekte, sövebilmekte ya da kötü sözler sarfedebilmektedir. İşte bu gibi hallerde Resûlullah Efendimiz’in insanları uyar-dığı anlaşılmaktadır. Rivayete göre rüzgara lanetler okuyan bir adama Hz. Pey-gamber şöyle buyurmuştur:

لَا تَلْعَنُهَا، فَإِنَّهَا مَأْمُورَةٌ، وَإِنَّهُ مَنْ لَعَنَ شَيْئًا لَيْسَ لَهُ بِأَهْلٍ رَجَعَتِ اللَّعْنَةُ عَلَيْهِ

“Rüzgara lanet okuma! O Allah’ın emri altındadır. Kim haksız yere bir şeye lanet okursa o lanet kendisine geri döner”¹¹⁷.

Bir başka rivayette ise rüzgara sövmek yerine şöyle dua edilmesini tavsiye etmiştir:

لَا تَسُبُّوا الرِّيحَ، فَإِذَا رَأَيْتُمْ مَا تَكْرَهُونَ فَمُوقِلُوا: اللَّهُمَّ إِنَّا نَسْأَلُكَ مِنْ خَيْرِ هَذِهِ الرِّيحِ وَخَيْرِ مَا فِيهَا وَخَيْرِ مَا أَمَرْتُ بِهِ، وَنَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ هَذِهِ الرِّيحِ وَشَرِّ مَا فِيهَا وَشَرِّ مَا أَمَرْتُ بِهِ

“Rüzgara sövmeyiniz. Eğer hoşunuza gitmeyen bir durum görürseniz şöyle dua ediniz: Allahım! Bu rüzgarın hayrını dileriz. Bu rüzgarın içindekilerin ve bu

¹¹⁶ Buhârî, *Sahîh*, VIII, 30; Müslim, *Sahîh*, III, 1692; İbn Mâce, *Sünen*, II, 1226; Ebû Dâvud, *Sünen*, IV, 293; Tirmizî, *Sünen*, II, 154.

¹¹⁷ Ebû Dâvud, *Sünen*, IV, 278; Tirmizî, *Sünen*, IV, 350; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIII, 55. Hadis hakkında Elbânî tarafından “sahih” hükmü verilmiştir. Bk. Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdîsi’s-sahîha*, II, 62.

*rüzgara emredilenlerin hayrını dileriz. Allahım! Bu rüzgarın şerrinden sana sığınırız. Bu rüzgarın içindekilerin ve bu rüzgara emredilenlerin şerrinden sana sığınırız*¹¹⁸.

Benzer bir rivayette ise Resûlullah'ın horoza sövmekten menettiği görülmektedir:

لَا تَسُبُّوا الدِّيَّكَ فَإِنَّهُ يُوقِظُ لِلصَّلَاةِ

*“Horoza sövmeyiniz. Çünkü o insanları namaza uyandırmaktadır”*¹¹⁹.

Hasılı Resûlullah Efendimiz insanlara faydalı bir hayvan olan horoza kötü sözler sarfedilmesini ve sövülmesini zulüm olarak görmüştür denilebilir. Onun namaza kaldırdığını ifade ederek horoz ile namaz ibadeti arasında bir bağ kurmuş ve horozu alalade bir hayvan olmaktan çıkarıp daha değerli hale getirmiştir.

Hz. Peygamber'in doğa sevgisiyle alakalı görülebilecek bir konu da sahip olduğu, yetiştirdiği ve bakımlarını üstlendiği canlılardır. Hz. Peygamber imkanı olduğu halde krallar gibi yaşamamış bilakis mütevazı bir hayat sürmüştür. Hayvanlarıyla ilgilenmiş onların bakımını üstlenmiştir.

Hz. Peygamber deve, at, katır, eşek, sığır, koyun, köpek ve kedi gibi pek çok hayvanın insanlarla iç içe yaşadığı bir toplumda hayatını idame ettirmiştir. Dolayısıyla kendisi de hayatının belli dönemlerinde hayvan sahibi olmuştur. Aşağıda Resûlullah'ın sahibi olduğu hayvanlar hakkında bilgi sunulacaktır. Böylece Hz. Peygamber'in çevreyle ilişkisinin yapay değil doğal olduğu vurgulanacaktır. Resûlullah bu hayvanları yolculuklarında ve cihatlarında kullanmıştır.

Hz. Peygamber'in sahip olduğu ilk atının السكب / Sekb isminde olduğu kaynaklarda mevcuttur. Rivayete göre bu ismi Resûlullah Efendimiz vermiş idi. Yine kaynaklarda geçtiğine göre bu atı bir bedeviden on evaka satın almıştı. Resûlullah satın almadan evvel bedevinin ata verdiği isim ise الضرس / Dars idi. Bunun dışında

¹¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, 75; Tirmizî, *Sünen*, IV, 521. Elbânî hadis hakkında “sahih” hükmü vermiştir. Bk. Elbânî, *Sahîhu'l-Edebi'l-müfred*, s. 267.

¹¹⁹ Humeydî, *Müsned*, II, 59; İbn Mâce, *Sünen*, IV, 327; Ebû Dâvud, *Sünen*, IV, 327. Hadis Elbânî tarafından “sahih” olarak nitelenmiştir. Bk. Elbânî, *Sahîhu'l-Câmi'i's-sağîr*, II, 1222.

الورد / Sebha ve سبحة / Zarib, الظرب / Lizaz, اللزاز / Luhayf, اللحييف / Mürtecez, المرتجز / Verd isminde atları da bulunmakta idi. Bunlardan başka on beş atının daha olduğu ifade edilse de bu sonuncular hakkında ihtilaf edilmiştir. Hz. Peygamber'e Mukavkis tarafından hediye edilen دلدل / Düldül ve Ferve el-Cüzâmî tarafından hediye edilen فضة / Fıdda adlı katırları vardı. Ayrıca Eyle şehrinin ve Dûmetü'l-Cendel şehrinin liderlerince hediye edilen ve adları bilinmeyen iki katırı daha vardı. Yine Necâşî'nin hediye ettiği ve bazen bindiği ifade edilen bir katırından da bahsedilmiştir. Kaynaklarda Mukavkis, Ferve el-Cüzâmî ve Sa'd b. Ubâde tarafından kendisine hediye edilen üç eşekten bahsedilmektedir. Ayrıca üzerinde hicret ettiği bildirilen القصواء / Kasvâ adlı bir devesi vardı. Yine العضباء / Adbâ ve الجدعاء / Ced'â adlı iki devesinden de söz edilmektedir. Bu iki devenin aynı devenin iki ismi olduğunu söyleyenler de vardır. Adbâ yarışlarda geçilemeyen bir deve idi. Bir gün bir bedevinin devesince geçildi. Bu durum müslümanların gücüne gitti. Bunun üzerine Resûlullah şu veciz sözünü söyledi:

إِنَّ حَقًّا عَلَى اللَّهِ أَلَّا يَرْفَعَ مِنَ الدُّنْيَا شَيْئًا إِلَّا وَضَعَهُ

“Dünyada yükselttiği her şeyi bir gün indirmesi Allah'ın hakkıdır”¹²⁰.

Ayrıca doğurmaya yakın kırk beş devesi (اللقحة / Likha) olduğundan da bahsedilmiştir.

Hız. Peygamber'in yüz koyunu olduğundan ve bunların sayısının artmasını istemediğinden bahsedilmiştir. Her yeni doğan kuzunun yerine bir koyun kestiği nakledilmiştir. Bunlardan başka Hız. Peygamber'in yedi keçisi olduğu söylenmiştir¹²¹.

Netice itibariyle Hız. Peygamber'in hatırı sayılır miktarda binek hayvanına ve küçükbaş hayvana sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bunları özellikle cihatta ihtiyaç duydukça kullandığı ve hem kendisinin hem de ailesinin et ve süt ihtiyacını bunlardan karşıladığı söylenebilir.

¹²⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 535, Nesâî, *Sünen*, VI, 227; Ebû Ya'la, *Müsned*, VI, 90.

¹²¹ Hız. Peygamber'in hayvanları hakkında bilgiler için bk. İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-meâd*, I, 128-130.

İsnadında yer alan bir ravi sebebiyle tenkide uğramış bulunan bir rivayete göre Hz. Peygamber döneminde çok önemli bazı yer tespitlerinin kimsenin gücenmesine imkân vermemek adına doğrudan hayvanlara yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Bu da Resûlullah'ın hayvanlara bakış açısıyla alakalıdır. Öyle görünüyor ki Hz. Peygamber hayvanlara hep rahmet nazarıyla bakmış ve değer vermiştir. Rivayet edildiğine göre Kuba halkı Resûlullah'tan bir mescid inşa etmesini istemişti. Hz. Peygamber de onlardan birinin kalkıp deveye binmesini istedi. Deveye önce Hz. Ebu Bekr sonra Hz. Ömer binmesine rağmen deve her ikisinde de yerinden kalkmadı. En son olarak Hz. Ali deveye bindi ve deve yerinden kalktı. Resûlullah şöyle buyurdu: “*Ey Ali! Yularını bırak! Devenin yürüdüğü alana mescidi yapınız! Çünkü o Allah'ın emri altındadır*”¹²². Hasılı İslâm'ın ilk mescidinin yeri bir deve tarafından tayin edilmiş ve onun Allah'ın yönlendirmesiyle davranıldığı ifade edilmiştir.

Bir başka rivayete göre ise Hz. Peygamber Kuba'dan ayrılıp Medine'ye yönelince pek çok insan gelip kendilerine misafir olmasını istedi. Her defasında Resûlullah Efendimiz devesine işaretle “*Onu serbest bırakınız. O Allah'ın emri altındadır*” buyurdu. Deve sonunda bugünkü mescidin kapısına denk gelen yerde oturdu. Burası iki yetim kimseye ait bir arazi (mirbed) idi. Orada hurma kuruturlardı. Resûlullah Efendimiz devesi tarafından tercih edilen bu yere Mescid-i Nebevî'nin inşasını gerçekleştirmiştir¹²³. Dolayısıyla Mescid-i Nebevî'nin yerini tayin eden de yine bir deve olmuştur.

Doğa ve hayvan sevgisine işaret eden bir başka haber ise kedilerle alakalıdır. Hz. Peygamber döneminde kedilerin insanlarla iç içe yaşadıklarını ve necis sayılmadıklarını, hatta artıklarının da pis addedilmediğini gösteren rivayetlerden biri şöyledir. Ebû Katâde'nin abdest alacağı sudan bir kedi içmek isteyince Ebû Katâde suyun bulunduğu kabı hafiften eğerek hayvanın su içmesini sağlamıştı. Bu

¹²² Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, II, 246. Heysemî (ö. 807/1404) hadisin isnadında Yahya b. Ya'la el-Eslemî bulunması sebebiyle haberi “zayıf” saymıştır. Bk. Heysemî, *Mecme'u'z-zevâid*, IV, 11.

¹²³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I, 494-496.

sırada kendisine bakan Kebşe bnt. Ka'b'ı gören Ebû Katâde Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu ifade etti:

إِنَّهَا لَيْسَتْ بِنَجَسٍ، إِنَّهَا مِنَ الطَّوَافِينِ عَلَيْكُمْ وَالطَّوَافَاتِ

“Kediler pis değildir. Onlar sizlerle iç içe yaşayan hayvanlardır”¹²⁴.

Hız. Peygamber'e atfen nakledilen bazı rivayetlerde hayvanların algısının kuvveti üzerinde durulmakta hatta gaybî varlıkları görebildiklerinden bahsedilmektedir. Böylece insanlar nazarında söz konusu hayvanların ne derece yetenekli oldukları hissi uyandırılmaktadır. Çünkü insanların duyuları çoğu alanda hayvanlarınkine nispetle oldukça yetersizdir.

Hayat insanlardan ibaret değildir. Allah Teâlâ insanlar dışında pek çok varlık yaratmıştır. Bunların bir kısmı insanların müşâhede alanına girerken diğer bir kısmı insanlar için gaybdır. Ancak rivayet göre hayvanlar insanlara gayb olan varlıkları görebilmektedirler:

إِذَا سَمِعْتُمْ نُبَّاحَ الْكِلَابِ، وَهَيِّقَ الْحُمْرِ بِاللَّيْلِ، فَتَعَوَّدُوا بِاللَّهِ فَإِنَّهُنَّ يَرَيْنَ مَا لَا تَرَوْنَ

“Geceleyin köpeklerin havladığını ve eşeklerin anırdığını duyarsanız Allah'a sığınınız. Çünkü onlar sizlerin görmediği varlıkları görebilirler”¹²⁵. Netice itibariyle insanlık hayvanların bu algı kuvvelerine tarih boyunca saygı duymuş ve onlardan yararlanmış. Hayvanların pek çok özelliği insanlara nazaran üst seviyelerdedir. Koku alma, ses işitme, hız, soğuğa direnebilme, korkusuzluk vs. gibi noktalarda hayvanlar insanlardan kat kat üstünlerdir. Dolayısıyla saygıyı da hak etmektedirler.

Benzer bir hadis de şöyledir:

¹²⁴ Mâlik b. Enes, *Muvatta*, I, 22; Abdurrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, I, 100; Humeydî, *Müsned*, I, 398; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVII, 211; Ebû Dâvud, *Sünen*, I, 19; Tirmizî, *Sünen*, I, 153; Neşâî, *Sünen*, I, 55. Elbânî hadisin “sahih” olduğunu söylemiştir. Bk. Elbânî, *İrvâu'l-ğalil*, I, 192.

¹²⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 101; İbn Mâce, *Sünen*, IV, 327; Ebû Dâvud, *Sünen*, IV, 327; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 316. Hadis hakkında Hâkim en-Neysâbûrî (ö. 405/1014) “Müslim'in şartlarına uygun sahih bir hadistir” hükmünü vermiştir.

إِذَا سَمِعْتُمْ صِيَاحَ الدِّيَكَةِ، فَسَلُّوا اللَّهَ تَعَالَى مِنْ فَضْلِهِ، فَإِنَّهَا رَأَتْ مَلَكًا، وَإِذَا سَمِعْتُمْ نَهْيَ الحِمَارِ، فَتَعَوَّدُوا
بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ، فَإِنَّهَا رَأَتْ شَيْطَانًا

“Horozların öttüğünü duyduğunuzda Allah’tan ikramda bulunmasını dileyin. Çünkü o horoz melek görmüştür. Eşek anırmasını duyduğunuzda ise şeytandan Allah’a sığının. Çünkü o eşek şeytan görmüştür”¹²⁶. Hasılı hayvanların algı kuvveleri insanlardan farklı olduğundan insanlardan farklı olarak melekleri ve şeytanları algılayabildikleri anlaşılmaktadır.

Bu noktada hayvanlar hakkında müşkil ifadeler içeren, anlaşılması zor olan ve İslâm’ın başka kaynak ve ilkeleriyle birlikte ele alınması icap eden bazı rivayetlerden de bahsetmek gerekmektedir. Öncelikle hadis rivayetlerinin İslâm dini ve Hz. Peygamber hakkında “kesin bilgi / yakîn” değil, “zan” yani “doğru ya da yanlış olma ihtimali bulunan / inanılması zorunlu olmayan bilgi” ifade ettiği bilinmelidir. Buna *Sahîhayn* hadisleri de dahildir¹²⁷. İkinci olarak rivayetlerin aslında “manen rivayet” yani lafızlarının değil belki manalarının Hz. Peygamber’e ait olduğunun da unutulmaması gerekir. Çünkü İslâm’ın ilk asrında hadislerin rivayeti büyük oranda şifâhîdir ve bu dönem neredeyse tamamen manen aktarım üzerine kuruludur. Dolayısıyla hadisçiler hadislerin manen rivayet olduğunu ifade etmişlerdir¹²⁸. Bir diğer nokta da hadislere sıhhat hükmü verilirken yalnızca isnada mı yoksa ayrıca metne de mi bakılıp bakılmayacağıdır. Bu noktada farklı yaklaşımları olan İslâm âlimleri hadisler hakkında değişik kanaatler serdedebilmişlerdir. Yani hadisler hakkında sıhhat değerlendirmesi aslında içtihadî bir faaliyetdir. Bir diğer husus ise zayıf ve uydurma haberlerin, isrâiliyyât türü rivayetlerin maalesef temel hadis kaynaklarında da bulunabiliyor olmasıdır. Hadis kitaplarında bir hadisin var olması *Sahîhayn* hariç müelliflerinin o hadisin sıhhatini iddia ettiği anlamına gelmemektedir. Son olarak hadislerin yorumu da önem

¹²⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIII, 427; Buhârî, *Sahîh*, IV, 128; Müslim, *Sahîh*, II, 2092; İbn Mâce, *Sünen*, IV, 327; Tirmizî, *Sünen*, V, 508; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 345.

¹²⁷ Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, I, 20.

¹²⁸ İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, s. 214.

arzlemektedir. Hadis metinlerinde yer alan ifadeleri yoruma tabi tutmadan doğrudan Hz. Peygamber'den geliyor gibi algılamak zaman zaman sorunlara yol açabilmektedir. Bu noktada hadislerin nasıl anlaşılması gerektiğiyle alakalı eserlerde son derece faydalı bilgiler bulunmaktadır¹²⁹.

Temel hadis kaynaklarında yer alan bir rivayete göre günün birinde Resûlullah'ın yanına gelen bir bedevi, çok sayıda kertenkele türü hayvan içeren bir bölgeden geldiğini ve ait olduğu halkın çoğunlukla bunlardan yediğini söylemiştir. Hz. Peygamber ilk iki seferinde bedeviye cevap vermemişse de sonunda şöyle buyurmuştur:

يَا أَعْرَابِيُّ، إِنَّ اللَّهَ لَعَنَ - أَوْ عَضِبَ - عَلَى سِبْطٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَمَسَخَهُمْ دَوَابَّ، يَدْبُونَ فِي الْأَرْضِ،
فَلَا أَدْرِي، لَعَلَّ هَذَا مِنْهَا، فَلَسْتُ أَكُلُّهَا، وَلَا أَنْهَى عَنْهَا

“Ey bedevi! Allah Benî İsrâil'den bir gruba lanet etmiş ya da kızmıştır. Onları hayvana çevirmiştir. Onlar artık yeryüzünde bir hayvan gibi gezmektedir. Belki de senin bahsettiklerin onlardandır. Bu sebeple ben onları ne yerim ne de yasaklarım”¹³⁰. Benzer bir rivayet de şöyledir: Resûlullah'a kertenkeleden yapılmış yemek sunulduğunda yemekten içtinab etmiş ve şöyle buyurmuştur: لَا أَدْرِي / لَعَلَّهُ مِنَ الْقُرُونِ الَّتِي مُسِخَتْ رُومٌ”¹³¹.

Bir rivayete göre ise Resûlullah'ın ordusu bir gün kertenkelelere rastlamıştır. Bunlardan biri pişirilip Hz. Peygamber'e sunulduğunda Efendimiz şöyle buyurmuştur:

إِنَّ أُمَّةً مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مُسِخَتْ دَوَابَّ فِي الْأَرْضِ، وَإِنِّي لَا أَدْرِي أَيُّ الدَّوَابِّ هِيَ

¹²⁹ Bk. Yûsuf el-Karadâvî, *Keyfe neteâmel maa's-sünne en-nebeviyye*, Dâru's-Şurûk, 2000.

¹³⁰ Ebû Dâvud et-Tayâlisî, *Müsned*, III, 610; Müslim, *Sahîh*, III, 1546.

¹³¹ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, IV, 512; Müslim, *Sahîh*, III, 1545.

“İsrâiloğulları’ndan bir grup yeryüzündeki hayvanlara mesholundu. Onların hangi hayvana mesholunduğunu bilmiyorum”¹³².

Tahâvî’nin (ö. 321/933) beyanına göre bu hadiste kertenkelenin İsrâiloğulları’ndan meshedildiği konusunda bir kesinlik yoktur. Sadece Hz. Peygamber böyle olmasından çekinmiş ve onların etini yememiştir. Ayrıca bu hadis Allah tarafından meshedilmiş mahlûkatın kalmadığı konusunda Resûlullah’a bilgi verilmesinden önceye aittir¹³³. Yani Allah Teâlâ’nın geçmişte hayvana meshederek cezalandırdığı kavimlerden hiç biri günümüze gelmemiştir.

Bu rivayetlere göre her ne kadar Hz. Peygamber kertenkele yemekten imtina etmişse de kertenkele etinin haram kılınmadığı konusunda yaygın kanaat oluşmuştur. Çünkü hem bizzat Hz. Peygamber’in kertenkele etinin helal olduğuna dair ifadeleri nakledilmiştir hem de bunun haram kılındığına dair açık nas bulunmamaktadır. “Eşyada aslolan mubahlık” olduğu için kertenkele eti haramdır denilmemiştir. İmam Mâlik (ö. 179/795), İmam Şâfiî (ö. 204/819) ve İmam Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) bu görüştedir. Selef halef ulemasının çoğunluğu da bu kanaattedir. Sadece İmam Ebû Hanîfe’nin (ö. 150/767), Rey ashabının ve Kûfelilerin kertenkele etini mekruh ya da haram gördükleri nakledilmiştir¹³⁴.

Hz. Peygamber’e atfedilen bu rivayetler mütevâtir olmadıklarından içerdikleri bilgiler mutlak hakikat olarak algılanmamalıdır. Yani kertenkeleler Hz. Peygamber tarafından kesinlikle İsrâiloğullar’ndan mesholmuş hayvanlar olarak görülmemelidir. Ayrıca rivayetin kendisi de zaten bu konuda kesin bir dil kullanmamakta, “bilmiyorum” ya da “belki” gibi ihtimalli kelimeler içermektedir. Bir diğer husus da Hz. Peygamber’in kertenkele yememesini başka haberlerde daha makul bir gerekçeye yani “babalarımızın yediği bir yemek değildi”¹³⁵ ya da

¹³² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 125; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIX, 451; İbn Mâce, *Sünen*, II, 1078; Ebû Dâvud, *Sünen*, III, 353; Nesâî, *Sünen*, VII, 199; a.mlf., *es-Sünenü’l-kübrâ*, IV, 479. Elbânî hadis hakkında “sahih” hükmü vermiştir. Bk. Elbânî, *Sahîhu’l-Câmi’i’s-sağîr*, I, 402.

¹³³ Emîr es-San’ânî, *Tahbîr*, VII, 520.

¹³⁴ Zeynüddin el-İrâkî, *Tarhu’t-tesrîb*, VI, 3.

¹³⁵ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, IV, 510.

“memleketimde yenilen bir yemek değildi”¹³⁶ diyerek tamamen örfüne bağlamasıdır. Kanaatimizce bu, daha makul ve Hz. Peygamber’in gerçekçi diline daha uygun bir gerekçedir. Yine rivayete bakılırsa Resûlullah kertenkele yemeyi istemiş ancak haram da kılmamıştır. Bu da mesh konusunda tereddüt oluşturmaktadır. Netice itibariyle kertenkeleri mesholmuş yahûdiler olarak görmeyi gerektirecek emin delillere sahip olmadığımızı söyleyebiliriz.

İsrâiloğulları’ndan hayvana mesholanların fareye dönüşmüş olabilecekleri hakkında da rivayetler mevcuttur:

فُقِدَتْ أُمَّةٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا يُدْرَى مَا فَعَلَتْ، وَإِنِّي لَا أُرَاهَا إِلَّا الْفَارَ، إِذَا وُضِعَ لَهَا أَلْبَانُ الْإِبِلِ لَمْ تَشْرَبْ، وَإِذَا وُضِعَ لَهَا أَلْبَانُ الشَّاءِ شَرِبَتْ

“İsrâiloğulları’ndan bir grup ortadan kayboldu. Onlara ne yapıldığı bilinmemektedir. Ben onların fareye dönüştüğünü zannediyorum. Çünkü bunlar deve sütü konulunca içmezken koyun sütü konulunca içmektedir”¹³⁷.

Bu haber *müttefekun aleyh* bir rivayettir. Dolayısıyla hadis tenkidi bakımından ehl-i hadis ulemasının kriterleri ile değerlendirme yapıldığında eleştirel bir şeyler söylenebilmesi pek mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte rivayetin bizzat kendisinde Ka‘bu’l-Ahbâr’ın (ö. 32/652) hadisi kendisine aktaran Ebû Hüreyre’ye (ö. 58/677) pek de inanmadığı nakledilmektedir. İkinci olarak kanaatimizce İsrailoğulları’nın fareye dönüşmüş olabileceğine dair yapılan istidlal de Hz. Peygamber’le ve onun istidlal gücüyle hiç uyuşmamaktadır. Zira rivayette farelerin deve sütü içmediklerinden bahisle –ki bu çok basit bir şekilde yanlışlanabilir- İsrailoğulları’nın da deve sütü içmedikleriyle bağlantı kurulmuş ve farelerin onlardan geldiği çıkarılmıştır. Ayrıca çok büyük ihtimalle fareler İsrâiloğulları henüz dünya sahnesine çıkmadan binlerce yıl evvel de yaşıyor idiler. Başka bir açıdan da bu tür rivayetler yine Hz. Peygamber’e atfedilen “Allah

¹³⁶ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, IV, 509; Ahmed b. Hanbel, *Sahîh*, V, 193; Buhârî, *Sahîh*, VII, 72.

¹³⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XII, 124; Buhârî, *Sahîh*, IV, 128; Müslim, *Sahîh*, IV, 2294.

mesholmuşların neslini yok etmiştir”¹³⁸ hadisiyle de apaçık çelişki içerisindedir. Fakat İslâm âlimleri bu noktada tenkit yapmamış ve deve eti ile sütünün İsrâiloğulları’na haram olduğundan, farelerin deve sütü içmekten imtina etmesi, Hz. Peygamber’e böylesi bir çıkarım yapma imkanı sunmuştur diye düşünmüşlerdir¹³⁹. İsrâiloğulları’nın maymuna mesholduğu hakkında Kur’ân-ı Kerîm’de âyetler bulunmaktadır¹⁴⁰. Ancak bu âyetlerdeki dönüşümün insanlık vasfını tamamen kaybetmek şeklinde mi yoksa yalnızca öz (cevher) itibariyle dönüşüm mü olduğu tartışmalıdır¹⁴¹. Yani onlar insan olmaktan çıkmamış sadece belki ruh itibariyle maymuna dönüştürülmüşlerdir. Netice itibariyle biz bu rivayetin mevcut hali ve anlamıyla Hz. Peygamber’le bağlantısı konusunda oldukça kuşku içinde olduğumuzu ifade etmeliyiz.

Üzerinde tartışmalar yaşanan bir başka haber de Hz. Peygamber’in deve idrarını tedavi için önerdiğini bildiren ve “Uranîler Hadisi” diye anılan rivayettir. Nakledildiğine göre Ukl ve Urayne kabilelerinden insanlar Medine’ye gelmişlerdi. Müslüman olduklarını söylediler. Hz. Peygamber’e hayvancılıkla meşgul olduklarını ziraat yapmadıklarını ifade ettiler. Medine’de hastalandılar. Resûlullah Efendimiz onlara sadaka develerinin yanına gitmelerini ve onların süt ve bevllerinden içmelerini önerdi. Bunlar develerin oraya gidince irtidat edip, çobanı öldürdüler ve develeri çaldılar. Hz. Peygamber haberi alınca peşlerine adam gönderdi, onları yakalattı ve çok ağır bir cezaya çarptırdı¹⁴².

Bu hadiste develerin bevllerinin tedavi amaçlı içilebileceği ifade edilmektedir. İbn Hacer’in (ö. 852/1448) beyanına göre bazı âlimler buradan hareketle develerin ve hatta eti yenen hayvanların bevllerinin temizliğine hükmetmişlerdir. Başka âlimler ise farklı delillerden istidlalle eti yensin yenmesin bütün hayvanla-

¹³⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII, 191; Müslim, *Sahih*, IV, 2050.

¹³⁹ Muhammed Fuad Abdulbaki’nin yorumu için bk. Müslim, *Sahih*, IV, 2294 (dipnot).

¹⁴⁰ Bk. Bakara Sûresi, 2/65; A’râf Sûresi, 7/166.

¹⁴¹ Mâturîdî, *Te’vîlâtü ehli’s-sünne*, I, 488.

¹⁴² Ebû Dâvud et-Tayâlisî, *Müsned*, III, 495; Abdurrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, X, 106; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XX, 104; Buhârî, *Sahih*, V, 129; Müslim, *Sahih*, III, 1296; İbn Mâce, *Sünen*, II, 861; Tirmizî, *Sünen*, I, 106; Nesâî, *Sünen*, I, 158; .

rın bevllerinin necis olduğunu ifade etmişlerdir¹⁴³. Çünkü burada bevl içilmesi tedavi amacıyla. Şarap ve sarhoş edici şeyler dışında eğer tedavi için faydalı olacağına inanılıyorsa necis şeylerin kullanılabilir. Bevl de aslında necistir. Fakat tedavi için kullanılmıştır¹⁴⁴.

Beyhakî'nin (ö. 458/1065) kaydettiğine göre İmam Şâfiî (ö. 204/819), deve bevlinin tedavi amaçlı içilmesini zarurete hasretmiştir. Çünkü zaruret halinde verilen hükümler normal hallerden farklıdır. Zaruret halinde ölü eti yemek de helaldir¹⁴⁵. Bununla birlikte bazı âlimler bevl ile tedavinin ancak tedavinin kesin olarak gerçekleşeceği hallere hasredilebileceğini ifade etmişlerdir ki bu da ancak Resûlullah için mümkündür¹⁴⁶. Yani bevl ile tedavi olunduğunda kesin olarak şifa bulunabileceği ancak ve ancak Hz. Peygamber tarafından bilinebilir. Başka hiç kimse bu noktada kendisinden emin konuşamaz. Dolayısıyla artık hiç kimse bevlele tedavi olamaz.

Bu hadis eğer uydurma değilse ya da manen rivayetin ortaya çıkardığı bir problem olarak elbân (sütlerinden) kelimesi yerine / yanına (ebvâl) eklenmediyse büyük ihtimalle idrar ile tedavi konusunda eski dünya milletlerinin bir uygulamasının Resûlullah tarafından kullanılmasından başka bir şey değildir. İdrar ile tedavi vahiyle bildirilmiş bir husus değildir; böyle bir iddia yoktur. Hz. Peygamber tabip değildir; tıp ilmini öğretmek amacıyla gönderilmemiştir. Tıp tamamen dünyevî bir ilimdir. Hz. Peygamber'in böylesi konularda ifadeleri –eğer doğru aktarılmışsa- hiçbir şekilde mutlak (kayıtsız) anlaşılamaz; anlaşılmamalıdır. Aksi halde haberlere de yansıyan şu tür vakalarla karşılaşmak mukadder olur:

“Diyaret İşleri Basın Halkla İlişkiler Müşavirliği yetkilileri, birçok hastalığa iyi geldiği yolunda hadis bulunduğu gerekçesiyle, umrede deve sütü ve idrarı içen iki kişinin, Türkiye dönüşlerinde rahatsızlanarak hastaneye kaldırıldığı iddi-

¹⁴³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, I, 338. Uranîler hadisi hakkında ayrıntılı bir tahlil ve değerlendirme için bk. Fatma Kızıl, *Müşterek Ravi Teorisi ve Eleştirisi*, İstanbul: İSAM, 2014.

¹⁴⁴ Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, XI, 154.

¹⁴⁵ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 579.

¹⁴⁶ Sindî, *Hâşiye*, I, 159.

asıyla ilgili olarak, “Deve idrarının birçok hastalığa iyi geldiğine dair ne bir hadis, ne de başka bir dini bilgi yoktur. Böyle bir şey olmuşsa da o hadisten değil cehalettedir” dedi¹⁴⁷.

B- İsrâf

İsrâf kelimesi aslında “haddi aşmak” anlamına gelir. Bununla birlikte daha çok malı mülkü harcamada ve sarfetmede yerli yerince davranmamak, gereksiz davranışlarda bulunmak ve bu konularda haddi aşmak anlamı meşhur olmuştur. İnsanoğlu kendisine emânet edilen ve emrine âmâde kılınan varlıkları usulüne uygun kullanmamakla, kadir kıymet bilmemekle, saçıp savurmakla, aşırı tüketmekle ve yerli yerince istifade etmemekle haddini aşmış ve israfâ düşmüş olur. Çevreyi oluşturan denizler, göller, dereler, ağaçlar, meralar, hayvanlar, dağlar ve tepeler insanoğluna emânettir. Bunların mülkiyeti Allah Teâlâ’ya aittir. Dolayısıyla insanoğlunun emânete ihânet etmemesi ve nimetlerin şükürünü edâ etmesi istenir. İnsan başıboş bırakılmış bir varlık değildir. Sahip kılındıklarını keyfî bir tarzda kullanamaz. Çünkü o “Rabbü’l-âlemîn” olan yüce yaratıcısına karşı sorumludur¹⁴⁸. Netice itibarıyla insanlığın özellikle de günümüz beşeriyetinin çevresini iktisat ve tasarruf içerisinde kullanması yani israf etmemesi zorunluluk düzeyindedir ve İslam’ın emridir¹⁴⁹.

Fakat ne yazık ki dinî değerlerden bîhaber günümüz modern insanı maddî planda büyük gelişmeler katetmekle birlikte manevî planda gittikçe irtifa kaybetmiştir. Artık dinden ve ahlâkî ilkelerden sıkılmış görünen modern insan “benden sonra tufan” anlayışıyla sahip olduğu her varlığı sonuna kadar harcamakta ve tüketmektedir. Çocuklarını görünürde çok sevmekte ancak onların gelecekleri için fedakârlık yapmaya yani çevreyi yok eden israfâ dur demeye yanaşmamaktadır.

¹⁴⁷ <https://www.haberturk.com/polemik/haber/735564-diyantten-deve-idrari-aciklamasi> (31.07.2018)

¹⁴⁸ Ali Kuzudişli, “Çevre Bilincinin Gelişmesine Dinin Katkısı ve İslam’ın Çevre Duyarlılığıyla Eleştirilebilecek Bazı Temel Öğretileri”, *Uluslararası Katılımlı Çevre Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 24-26 Ekim 2013, Gümüşhane, 2014, s. 145-154, s. 150.

¹⁴⁹ Talat Sakallı, “Hadisler Açısından Çevre İsrâfı”, *Diyant İlmî Dergi [Diyant Dergisi]*, 1991, cilt: XXVII, sayı: 3, s. 59-65, s. 63.

Olabildiğince tüketmekte, tükettikçe daha yenisini aramakta, buldukça sıkılmakta ve neticede ne için yaratıldığını unutmaktadır. “Tanrı öldü” diyenlerin peşinden gidip “Tanrı öldüyse her şey mubah oldu” anlayışına kapılmaktadır¹⁵⁰. Hasılı din-den soyutlandıkça maddeye ve hazza yönelen insan, aslında insanlığın da sonunu getirmektedir. Artık “hikmet” aranmamakta bilakis insanın tabiat üzerinde haki-miyet kurmasını amaçlayan “bilimin” peşinde koşulmaktadır¹⁵¹.

İsraf konusunda Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulur:

وَأْتِ دَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ

الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا

“Akrabaya, düşkünlere ve yolda kalmış kimselere gerekli yardımı yap. Bununla birlikte malını mülkünü har vurup harman savurma. Çünkü mallarını saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir. [Bilin ki] şeytan rabbine karşı pek nankördür”¹⁵².

Bu âyet-i kerîmede geçen وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا ifadesi tefsirlerde “malı israf ederek harcamak yani malı gereksiz yerlere sarfetmek”¹⁵³ diye tefsir edilmiştir. İnsanoğ-lunun mülkiyetinde olan varlıklarda kamu hakkı da bulunmaktadır. Hiç kimse sahip olduğu varlıkları başkasına zarar verme amacıyla kullanamayacağı gibi boş yere ziyan da edemez. Çünkü varlığın kendisine aidiyeti muvakkattır. Onun boş yere ziyanı gelecek nesillerin ondan mahrumiyeti ve onların haklarının ihlali an-lamına gelir¹⁵⁴.

¹⁵⁰ Çevre, ahlak ve modern insan ilişkisi hakkında ayrıntılı değerlendirmeler için bk. İbrahim Özdemir, “Çevre Biliminin Gelişiminde Çevre Ahlakı’nın Önemi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, cilt: ö.s. (Cumh. 75), s. 295-317.

¹⁵¹ Adem Korukcu, “Çevre Bilinci Oluşturmada Yaygın Din Eğitiminin Rolü”, *Dini Araştırmalar*, 2008, cilt: X, sayı: 30, s. 169-192, s. 173.

¹⁵² İsrâ Sûresi, 17/26-27.

¹⁵³ Bikâî, *Nazmu’d-düerer*, XI, 405.

¹⁵⁴ Ali Kuzudişli, “Çevre Bilincinin Gelişmesine Dinin Katkısı ve İslam’ın Çevre Duyarlılığıyla Eleştirebilecek Bazı Temel Öğretileri”, *Uluslararası Katılımlı Çevre Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 24-26 Ekim 2013, Gümüşhane, 2014, s. 145-154, s. 150.

İslâmiyet’te orta yolu tutmak, mutedil olmak, ifrat ve tefritten kaçınmak evlâ bulunur. Şöyle buyrulur: وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَعُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا “Rahmân’ın o hâs kulları, harcamalarında ne israf eder, ne de eli sıkı davranırlar. Bu ikisinin arasında bir denge tuttururlar”¹⁵⁵. Bu durum hayır işlerinde de böyledir: “Eli sıkı olma, ölçüsüzce eli açık da olma; sonra kınanacak, kendi kendine hayıflanacak duruma düşersin!”¹⁵⁶ Bu âyet-i kerîme cimrinin malını vermemesini ve müsrifin aşırı harcamasını anlatmaktadır. Yine bu âyette israf ile cimrilik arasında orta yolun tutulması gerektiği vurgulanmaktadır. Kişinin böylesi davranışlarla kınanacak hale düşmesi “Allah katında kınanacak olması” anlamına gelir. Çünkü israf ne Allah Teâlâ’nın hoşuna gider ne de insanların!¹⁵⁷

Hadis kaynaklarında da israf konusu çeşitli açılardan ele alınmış ve haberler nakledilmiştir. Çevredeki varlıkların israf edilmemesi konusunda hadis kaynaklarında Hz. Peygamber’den nakledilen şu rivayetlerle karşılaşılmaktadır:

1- Su İsrâfı

Müslümanların her gün kılmakla mükellef oldukları namaz için mutlaka hadesten temizlik anlamında abdest almaları bir zorunluluktur. Dolayısıyla yeryüzündeki bütün müslümanların günde belki en az üç - dört - beş kez abdest aldıkları söylenebilir. Dolayısıyla bütün müslümanlar her gün belli miktarda suyu namaz için temizlenirken sarfetmektedirler. İşte Allah Resûlü bu noktada şu önemli hatırlatmada bulunmaktadır:

عَنْ جَدِّهِ، قَالَ: جَاءَ أَعْرَابِيٌّ إِلَى النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَسَأَلَهُ عَنِ الْوُضُوءِ، فَأَرَاهُ ثَلَاثًا ثَلَاثًا، ثُمَّ قَالَ: "هَذَا الْوُضُوءُ، فَمَنْ زَادَ عَلَى هَذَا، فَقَدْ أَسَاءَ، أَوْ تَعَدَّى، أَوْ ظَلَمَ"

¹⁵⁵ Furkân Sûresi, 25/67.

¹⁵⁶ İsrâ Sûresi, 17/29.

¹⁵⁷ Zemahşerî, Keşşâf, II, 662.

“Amr b. Şuayb’ın dedesinden nakledildiğine göre bir bedevî Resûlullah’ın yanına geldi ve abdest nasıl alınır diye sordu. Hz. Peygamber üçer üçer yıkanacağını gösterdi. Sonra şöyle buyurdu: “*Abdest işte böyle alınır. Bundan daha fazlasını yapan iyi yapmamış, haddini aşmış ve zulme girmiş olur*”¹⁵⁸. Hz. Peygamber’in abdesti abartmayı “*iyi yapmamış, haddini aşmış ve zulme girmiş*” şeklinde üç ayrı ifadeyle kınaması –eğer bu raviden kaynaklanan bir şüphe değilse- yapılan fiili ne kadar kötü gördüğüne delalet etmektedir. Abdesti abartmak gereksizce su harcamak olarak değerlendirilmiştir. Fazla su harcayarak sevap elde edilemeyeceği anlatılmak istenmiştir. Gusül de aynı şekilde israfsız yapılmalıdır. Resûlullah Efendimiz çok sınırlı bir su ile abdest alır yine az bir suyla guslederdi:

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَتَوَضَّأُ بِالْمِدَّةِ، وَيَغْتَسِلُ بِالصَّاعِ

“*Resûlullah bir müd (1 litre kadar) su ile abdest alır, bir sa’ (4 litre kadar) su ile guslederdi*”¹⁵⁹. Hatta rivayete göre bazı kimseler Câbir b. Abdillâh’a (ö. 78/697) gusül konusunu sormuşlardı. O da bir sa’ suyun gusül için yeterli olabileceğini söylemişti. Onlardan biri bir sa’ suyun kendisine yetmediğini ifade edince Câbir b. Abdillâh, “Bir sa’ su senden daha fazla saça sahip olana yetiyordu” cevabını vermişti¹⁶⁰.

Abdest alırken israf yapılmamasıyla alakalı halk arasında da şöhret bulmuş bir rivayet ise şöyledir:

عن عبد الله بن عمرو بن العاصي: أن النبي -صلي الله عليه وسلم - مر بسعد وهو يتوضأ، فقال: "ما

هذا السرفُ يا سعد؟"، قال: "أفي الوضوء سرفٌ؟"، قال: "نعم، وإن كنتَ على نَهْرٍ جارٍ

“Abdullah b. Amr’dan aktarıldığına göre Resûlullah bir gün Sa’d’ın abdest aldığı gördü. Ona “*Ey Sa’d! Bu ne israf!*” dedi. Sa’d da cevaben “Abdest

¹⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 240; İbn Mâce, *Sünen*, I, 271; Ebû Dâvud, *Sünen*, I, 33; Nesâî, *Sünen*, I, 88. Hadis hakkında Elbânî “sahih” hükmü vermiştir. Bk. Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi's-sahîha*, VI, 1196.

¹⁵⁹ Müslim, *Sahîh*, I, 258; İbn Mâce, *Sünen*, I, 99; Tirmizî, *Sünen*, I, 83; Nesâî, *Sünen*, I, 180.

¹⁶⁰ Buhârî, *Sahîh*, I, 60.

alırken mi israf olabiliyor?” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber “*Elbette! Hatta bir akarsudan abdest alsan bile...*” buyurdu¹⁶¹. Her ne kadar hadisin isnadı sıhhat kriterlerini sağlamasa da mana bakımından bu hadis İslam’ın israfa karşı duruşuyla uyumaktadır.

Aynı konuda şu rivayet de kaynaklarda yer almaktadır:

عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: رَأَى رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - رَجُلًا يَتَوَضَّأُ، فَقَالَ: "لَا تُسْرِفْ، لَا تُسْرِفْ"

“İbn Ömer’den nakledildiğine göre Resûlullah bir adamın abdest aldığı gördü ve ona “*İsraf etme! İsraf etme!*” buyurdu¹⁶². Bu rivayet Hz. Peygamber’e isnad edilebilecek kuvvette değildir. Fakat Hz. Peygamber’in *Sünnetinde Çevre Duyarlılığı* adlı bu çalışmada temel hadis kaynaklarından *Sünen İbn Mâce*’de yer alan bu hadise değinmek ve sıhhat durumunu ortaya koymak uygun olur diye düşünülmüştür.

2- Tüketim Çılgınlığı

Bugün insanlığın karşı karşıya kaldığı en büyük sorunlardan biri tüketim çılgınlığıdır. Artık kanaat etmek, iktisatlı davranmak, var olanla yetinmek ve tutumlu olmak demodedir. Kat kat elbiseler, çiftler çiftler ayakkabılar, sürekli değişen telefonlar, ev eşyaları, televizyonlar, arabalar ve evler arzulanmaktadır. Büyük marketlerde ihtiyaç olan olmayan her şey en alımlı ambalajlarda sunulmaktadır. “İhtiyaç yoksa ihtiyaç yarat” ilkesiyle satış ve pazarlama teknikleriyle insanlık sürekli tüketmeye çağrılmaktadır. Halbuki tükenen gelecektir ama bunun kim farkındadır? Çalışmamızın başında da ifade edildiği üzere doğa sınırsız sonsuz değildir.

¹⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 481; İbn Mâce, *Sünen*, I, 272. İsnadında yer alan Huyey b. Abdillâh ve İbn Lehîa sebebiyle bu hadis zayıf olarak nitelenmiştir. Bk. Bûsîrî, *Misbâhu’z-zücâce*, I, 62.

¹⁶² İbn Mâce, *Sünen*, I, 272. İsnadında yer alan Muhammed b. Fadl “kezzâb”, babası “zayıf” ve Bakıyye de “müdehlis” olmakla suçlanmıştır. Elbânî hadise “uydurma” hükmü vermiştir. Bk. Nâsıruddîn el-Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdî’d-daîfe ve’l-mevdûa*, X, 323-324.

Bu konuda Peygamber Efendimiz'den gelen bir rivayet şöyledir:

عن جابر بن عبد الله أن رسول الله -صلى الله عليه وسلم- قال له: "فراش للرجل، وفراش لامرأته، والثالث للضيف، والرابع للشيطان"

“Câbir b. Abdillâh'tan nakledildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: “Bir yatak erkek, bir yatak hanımı ve bir yatak da misafir için olabilir. Dördüncü yatak şeytan için olur”¹⁶³. Bu hadis sahih bir isnada sahiptir. Bu hadiste geçen yatak ifadesini bütün ev eşyaları ya da bütün eşyalar diye yorumlamak gerekir. Yani yatak sadece bir örnektir. O halde ihtiyaç harici edinilen eşyalar dünyadan zevk almak ve kibirlenip caka satmak için olduğunda hoş görülmez. Böylesi hoş olmayan davranışlar ise şeytana nispet edilir. Çünkü şeytan böylesi tavırlardan hoşlanır, yapılması için nefse fısıldar, güzel gösterir ve hatta yardımcı olur¹⁶⁴. Ayrıca gereksiz tüketimler dünyanın kaynaklarının yok olmasına sebep olmakta ve tüketime alışan toplumlar sürekli çöp üretip yine çevreye zarar vermektedir.

3- Yemek İsrافی

Bugün en önemli çevre felaketlerinden biri bin bir emekle üretilen yiyeceklerin tabaklarda bırakılıp israf edilmesi, marketlerde reyonlarda çürütülmesi ve çöplere dökülmesidir. Burada hem o yiyeceklerin hammaddesini üretenlerin emeği, hem hammaddeler ve hem de o hammaddelerden yemek üretenlerin emeği çöpe atılmaktadır. Halbuki Hz. Peygamber'den nakledilen bir haberde küçük bir lokmanın bile yere düştü diye israf edilmemesi tavsiye edilmektedir:

إِذَا سَقَطَتْ لُقْمَةٌ أَحَدِكُمْ فَلْيَمِطْ عَنْهَا الْأَذَى وَلْيَأْكُلْهَا، وَلَا يَدْعُهَا لِلشَّيْطَانِ « وَأَمَرْنَا أَنْ نَسَلُتِ الصَّخْفَةَ، وَقَالَ: «إِنَّ أَحَدَكُمْ لَا يَدْرِي فِي أَيِّ طَعَامِهِ يُبَارِكُ لَهُ

“Sizden birinizin lokması yere düşerse kirini temizlesin ve yesin. O lokmayı şeytana bırakmasın”. Resûlullah bize yemek yediğimiz tası sünnetlemeyi emretti.

¹⁶³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXII, 27; Müslim, *Sahih*, III, 1651; Ebû Dâvud, *Sünen*, IV, 70; Nesâî, *Sünen*, VI, 135.

¹⁶⁴ Nevevî, *Şerhu Sahihi Müslim*, XIV, 59.

Şöyle buyurdu: “*Yemeğinizin neresi sizin için daha bereketli bilemezsiniz*”¹⁶⁵. Bu hadiste Hz. Peygamber’in yemek yerken düşen lokmada bereket olabileceğini ifade etmesi, insanlara yere düşen yiyeceklere kötü gözle bakmama eğitimi anlamı taşır. Düşen lokmayı çöpe atmak şeytana bırakmak olarak nitelenmiştir. Çünkü bu davranış israf olacaktır ve israf şeytanın hoşlanacağı bir fiildir. Hatta düşen lokma insanın yiyemeyeceği derecede kirlenmiş ise yine de mümkünse hayvanlara yedirilmeli, israf edilmemelidir¹⁶⁶.

Bununla birlikte bırakınız yere düşen lokmayı israf etmemeyi maalesef günümüzde tonlarca ekmek, meyve, sebze ve paketlenmiş gıda etrafta milyonlarca ihtiyaç sahibi bulunduğu halde her gün çöpe atılmakta ve milli kaynaklar heba edilmektedir. Birkaç haber şöylece arzedilebilir:

“Ekmek israfı önlenemiyor... Kampanyalara rağmen, her gün 12 milyon ekmek çöpe gidiyor. Bir başka deyişle her yıl yaklaşık 4,5 milyar ekmek ile 1,5 milyar dolar çöpe atılıyor. En büyük neden ise, plansız üretim”¹⁶⁷

“Türkiye İsrافی Önleme Vakfı’ndan edinilen bilgilere göre ülkemizde bir yılda 214 milyar liralık gıda israfı yapılıyor”¹⁶⁸.

C- Çevre Temizliği

İslâm dini temizliği emreder. Temiz olmak Müslümanlığın gereğidir. İslâm, maddî (necaset) ve mânevî (hades) kirlilerden arınılmasını ister. Kişinin hem bedenini hem kalbini temiz tutmasını arzular. Her gün abdest almak ve gerekli her durumda gusletmek müslümanlar için önemlidir. Mesela Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulur: “*Ey iman edenler! Namaza kalktığınız zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın, başlarınızı meshedin ve iki topuğa kadar ayaklarınızı da*

¹⁶⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 134; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XX, 203; Müslim, *Sahih*, III, 1606; Ebû Dâvud, *Sünen*, III, 365; Tirmizî, *Sünen*, IV, 259.

¹⁶⁶ Azîmâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd*, X, 232.

¹⁶⁷ <https://www.ntv.com.tr/video/ekonomi/her-gun-12-milyon-ekmek-cope-gidiyor-yilda-1-5-milyar-dolar-cope-atiliyor,Ha0AP5g7BU63uyXrlmW3Vw> (31.07.2018)

¹⁶⁸ <http://www.bik.gov.tr/214-milyar-lira-israf-yuzunden-cope-gidiyor/> (31.07.2018)

(yıkayın). Eğer cünüpseniz temizlenin (gusül edin)...”¹⁶⁹ Ayrıca Resûlullah Cuma guslünü ümmetine tavsiye etmiştir. Özellikle ter kokusu duyuluyorsa kesinlikle yıkanılmasını arzu etmiştir ve şöyle buyurmuştur: *عَسَلُ يَوْمِ الْجُمُعَةِ وَاجِبٌ عَلَى كُلِّ مُحْتَلِمٍ* / “Cuma günü gusletmek bülûğ çağına gelmiş her müslümana gereklidir”¹⁷⁰. Yine Hz. Peygamber bir Cuma günü ter kokusundan rahatsız olunca ashâbına şöyle buyurmuştur: *لَوْ اغْتَسَلْتُمْ* / “Keşke yıkansaydınız”¹⁷¹.

Hasılı müslümanlar bütün bedenlerini temiz tutmakla görevlidirler. Tırnaklarını kesmek, istenmeyen kıllardan temizlenmek, ter kokusundan kurtulmak, koku sürünmek, temiz elbise giyinmek, saç tıraşına dikkat etmek, sakal bıyık tıraşına özen göstermek, kötü kokulu şeyler yememek, bunları yediye başkalarını rahatsız etmemek, evini temiz tutmak ve diş temizliğine hassasiyet göstermek gibi davranışlar müslümanlar için temel özellik haline gelmelidir. Bir anlamda temizlik Resûlullah Efendimiz’in en belirgin sünnetlerinden biridir¹⁷².

Hz. Peygamber temizliği imanın yarısı saymıştır: *الطُّهُورُ شَطْرُ الْإِيمَانِ* “Temizlik imanın yarısıdır”¹⁷³. Bu hadis-i şerîfin bazı rivayetlerinde imanın yarısı olarak nitelenen temizlik her ne kadar *الْوُضُوءُ شَطْرُ الْإِيمَانِ* / abdest”¹⁷⁴ ya da *إِسْبَاغُ الْوُضُوءِ* / abdestin güzel alınması”¹⁷⁵ olarak takdim edilse de buradan hareketle genel temizliğin kastedilmediğini söylemeye lüzum yoktur. Ayrıca Resûlullah her

¹⁶⁹ Mâide Sûresi, 5/6.

¹⁷⁰ Buhârî, *Sahîh*, II, 3; Müslim, *Sahîh*, II, 580; Nesâî, *Sünen*, III, 93.

¹⁷¹ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, III, 200; Humeydî, *Müsned*; I, 247; Buhârî, *Sahîh*, III, 57; Müslim, *Sahîh*; II, 581; Ebû Dâvud, *Sünen*, I, 97; İbn Huzeyme, *Sahîh*, III, 127.

¹⁷² Bk. Ebû Dâvud, *Sünen*, I, 14.

¹⁷³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 14; Dârimî, *Sünen*, I, 518; Müslim, *Sahîh*, I, 203.

¹⁷⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 156; Tirmizî, *Sünen*, V, 535.

¹⁷⁵ İbn Mâce, *Sünen*, I, 102; Nesâî, *Sünen*, V, 5.

ne kadar vürud sebebi gusül abdesti olsa da bir hadislerinde müslümanlara necasetin yakışmayacağını şöyle vurgulamıştır: *المؤمن لا ينجس / "Mü'min pis olmaz"*¹⁷⁶.

Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in çevrenin kirletilmemesine yönelik olarak şu yönlendirmeleriyle karşılaşmaktadır:

1- Su Temizliği

Malumdur ki Hz. Peygamber döneminde evlere temiz su ya da atık su tesisatı bağlanmış değildi. İnsanlar zaman zaman birikinti sulara yıkanmak zorunda kalabiliyordu. Özellikle sefer halindeyken bulabildikleri su birikintilerinden hem kendilerinin hem hayvanlarının su ihtiyacını karşılamakta hem de beden temizliklerini yapıp abdest alabilmekteydiler. İşte Resûlullah Efendimiz insanlara böylesi hallerde nasıl davranmaları gerektiğine dair şu emrini vermiştir:

عن أبي هريرة، عن النبيّ - صلى الله عليه وسلم - قال: "لا يبولن أحدكم في الماء الدائم، ثمّ يغتسل منه"

"Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Yıkanacağınız durgun sulara bevletmeyiniz"¹⁷⁷.

İnsanların durgun sulara pislemesi dinen yasaktır. Pisleyen kişinin o suda yıkanıp yıkanmaması hükmü değiştirmemektedir. Suya pislemek onu ifsat etmek ve kullanılmaz hale getirmek anlamına gelir¹⁷⁸. Suya pislemenin alışkanlık haline gelmesi, suyun pislendiğini gören herkesin bunu yapması, suyun az olması, akıcı olmadığı için pisliği içinde tutar hale gelmesi ve bevlden daha ağır necasetlerin de suya bırakılması gibi durumlara mani olmak adına Resûlullah bu hükmü vermiştir denilebilir.

¹⁷⁶ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *Musanef*, I, 124; İbn Ebî Şeybe, *Musanef*, I, 159; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII, 55; Buhârî, *Sahîh*, II, 73; Müslim, *Sahîh*, I, 282; Nesâî, *Sünen*, I, 145.

¹⁷⁷ Humeydî, *Müsned*, II, 195; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII, 309; Buhârî, *Sahîh*, I, 57; Müslim, *Sahîh*, I, 235; Ebû Dâvûd, *Sünen*, I, 51; Nesâî, *Sünen*, I, 49.

¹⁷⁸ Kûrânî, *el-Kevserü'l-cârî*, I, 392.

2- Yol Temizliği

Hız. Peygamber döneminde insanların sefer halinde özellikle dinlendikleri mekânların çok da fazla olmadığı düşünülebilir. Zira Hız. Peygamber'in yaşadığı bölge genel anlamda kıraçtır ve çöllerle kaplıdır. Dolayısıyla insanların sınırlı sayıdaki dinlenme alanlarını pisleme yeri haline getirmemek icap eder. İşte bu sebeple olsa gerek Resûlullah Efendimiz şu direktifi vermiştir:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «اتَّقُوا اللَّعَّانِينَ» قَالُوا: وَمَا اللَّعَّانَانِ يَا رَسُولَ

اللَّهِ؟ قَالَ: «الَّذِي يَتَخَلَّى فِي طَرِيقِ النَّاسِ، أَوْ فِي ظِلِّهِمْ»

“Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: “*İki lanetliden biri olmaktan sakının!*” Bunun üzerine sahâbîler “Kimdir bu iki lanetli yâ Resûlallâh!” dediler. Hız. Peygamber de “*İnsanların yolları üzerine ve gölgelendikleri yerlere pisleyenlerdir*” buyurdu¹⁷⁹.

Benzer bir rivayet de şöyledir:

ابن عباس يقول: سمعت رسول الله - صلى الله عليه وسلم - يقول: "اتقوا الملاعنَ الثلاثَ"، قيل: ما

الملاعن يا رسول الله؟ قال: "أن يقعد أحدكم في ظل يُستظلُّ فيه، أو في طريق، أو في نبع ماء"

“İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: “*Üç lanetli davranıştan sakının!*” Bunun üzerine sahâbîler “Nedir bu lanetli davranışlar yâ Resûlallâh!” dediler. “*Sizden birinizin insanların gölgelendiği yerlere, yollara ve su kaynaklara pislemesidir*” buyurdu¹⁸⁰.

İnsanların yolları üzerine, gölgelenip dinlendikleri yerlere ve su kaynaklarına pisleyenler onlar tarafından lanetlendikleri için Hız. Peygamber bu hadiste “lanetlenmişler, lanetli davranış” gibi ifadeler kullanmıştır. İnsanların sürekli kullandıkları mekânların birer tuvalet gibi kullanılması görüntü açısından hoş olmayacağı gibi pek çok hastalıkların üremesi bakımından da tehlikelidir. Dolayısıyla

¹⁷⁹ Müslim, *Sahîh*, I, 226; Ebû Dâvûd, *Sünen*, I, 7; İbn Hibbân, *Sahîh*, IV, 262.

¹⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 449; İbn Mâce, *Sünen*, I, 218; Ebû Dâvûd, *Sünen*, I, 21.

tuvalet için özel alanlar ya da özel sistemler (kanalizasyon şebekesi gibi) geliştirilmesi en doğrusudur. Resûlullah Efendimiz bu sözleriyle müslümanların uluorta her yere pisleyemeyeceklerini öğretmiştir. Hz. Peygamber de tuvalet ihtiyacı için uygun mekân arar idi:

كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَبَرَّرُ لِحَاجَتِهِ، فَأَتِيَهُ بِالْمَاءِ، فَيَتَعَسَّلُ بِهِ

“Resûlullah tuvalet ihtiyacı için gözlerden uzak uygun bir yere giderdi. Ben de tuvalet sonrası temizliğini yapacağı suyunu götürürdüm”¹⁸¹.

Hız. Peygamber günümüzden yaklaşık 1400 yıl önce insanların dinlenme alanlarının pisletilmemesini emretmişken maalesef bugün özellikle piknik alanlarının ve benzeri yerlerin kirletildiğine şahit olunmaktadır. İnsanların kamp adı altında çadırlarda yaz tatili yaptıkları ve maalesef bütün pisliklerini etrafa yaydıkları haberlere yansımaktadır. Birkaç haber şöylece sunulabilir:

“Havaların ısınmasıyla birlikte piknik sezonu da açıldı. Piknik sezonunu “pislik sezonu” olarak tanımlayan yöre köylüleri, tarla ve bahçelerine pikniğe gelen, giderken de atıklarını olduğu gibi bırakarak giden piknikçilere veryansın ediyorlar”¹⁸².

“..... Büyükşehir Belediyesine geçen sahillerindeki plajlar turizm sezonuna hazırlanmazken, bırakılan atıklarla doldu taşı. Gelen yerli ve yabancı turistleri rahatsız eden bu görüntü isyan ettirdi”¹⁸³.

3- Su ile Temizlik

İslâmiyet insanları temizliğe teşvik etmiş ve nezafeti emretmiştir. Temizlik ibadetlerin örneğinin namaz ve tavafın ana şartıdır. Hatta temizlik iman ile birlikte anılmış; imanın yarısı temizlik diye buyrulmuştur. Temizlik Allah’ın sevgisine gerekçe kılınmıştır: “Allah tevbe edenleri ve temizlenenleri sever”¹⁸⁴. Allah Teâlâ suyu

¹⁸¹ Müslim, *Sahîh*, I, 227.

¹⁸² <http://www.erzurumdanhaberler.com/pislik-sezonu-mangal-atesleri-yakilarak-acildi/> (31.07.2018)

¹⁸³ <http://www.aydin24haber.com/kadinlar-denizi-plaji-pislik-icinde-299053h.htm> (31.07.2018)

¹⁸⁴ Bakara Sûresi, 2/222.

temizliğe vesile olarak indirmiştir: “Gökten tertemiz su indirdik”¹⁸⁵. Hz. Peygamber’in de yaşadığı dönemde bazı insanlara temizlik alışkanlığı kazandırabilmek için muhtemelen ne mücadeleler verildiğini gösteren bir rivayet şöyledir:

عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ أَعْرَابِيًّا بَالَ فِي الْمَسْجِدِ، فَقَامَ إِلَيْهِ بَعْضُ الْقَوْمِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:
«دَعُوهُ وَلَا تُزِمُوهُ» قَالَ: فَلَمَّا فَرَغَ دَعَا بَدَلُو مِنْ مَاءٍ فَصَبَّهُ عَلَيْهِ

“Enes b. Malik’ten nakledildiğine göre bir bedevî mescide işedi. Bazı insanlar ona yönelip engellemeye çalıştılar. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurdu: “Rahat bırakın onu! Engellemeyin!” Bedevî işini bitirince bir kova su getirilip işediği yere döküldü”¹⁸⁶. Hz. Peygamber’in bu hadisinden hareketle hiç olmayacak yerlerde bile hatalı davranan kimselere karşı nazik ve şefkatli bir üslupla doğrunun gösterilmesi gerektiğini anladığımız gibi aynı zamanda pisliğin su ile temizlenmesi gerektiğini ve olduğu gibi bırakılmamasının daha doğru olacağını öğreniyoruz.

D- Doğayı Korumak

Çevre temizliği başlığı altında özellikle suların temiz tutulması ve insanların sıkça kullandığı mekânlara pisenmemesiyle ilgili rivayetler incelenmişti. Burada ise daha çok çevredeki canlılara zarar verilmesi konusu ele alınacaktır. Bazı insanların gerek hayvanlara gerekse de bitkilere zarar verdikleri görülebilmektedir. Halbuki İslâmiyet’te temel ilkelerden birisi “لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ فِي الْإِسْلَامِ / İslâmiyet’te zarar vermek ve zararı zarar vererek karşılamak yoktur”¹⁸⁷ kaidesidir. Hz. Peygamber de pek çok hadislerinde çevreye zarar verilmemesini istemiştir.

¹⁸⁵ Furkan Sûresi, 25/48.

¹⁸⁶ Müslim, *Sahîh*, I, 236. Ayrıca bk. Buhârî, *Sahîh*, VIII, 12; İbn Mâce, *Sünen*, I, 332. Bu rivayetin farklı formlarını karşılaştırarak bunlar arasındaki farklılıkları ve eklentiler bulunan versiyonları tespit etmeye çalışan ve bu eklentilerin değerlendirmesini yapan bir araştırma için bk. Ali Kuzudişli, “Bir Bedevînin Mescide Bevletmesiyle İlgili Rivayetlerin Yapısal Formlarına Genel Bakış”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: III, sayı: 6, s. 1-18.

¹⁸⁷ Mâlik b. Enes, *Muvatta*, II, 745, 804; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 267; İbn Mâce, *Sünen*, II, 784.

1- Ağaç Kesmek

Bilinmektedir ki Resûlullah Efendimiz'in yaşadığı yerler zaten fazla yeşilliğe sahip değildi. Çünkü o bölgeler fazla yağış alan bölgeler değildi. Bu yüzden sahip olunan ağaçlar zaten kıymetli idi. Bu sebeple olsa gerek Hz. Peygamber ağaçların korunmasına özel önem vermiş görünmektedir:

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حُبْشَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ قَطَعَ سِدْرَةً صَوَّبَ اللَّهُ رَأْسَهُ

فِي النَّارِ»

“Abdullah b. Hubşî'den nakledildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: “Kim bir ağacı keserse Allah onu tepe taklak cehenneme atsın!”¹⁸⁸.

İmam Ebû Dâvûd es-Sicistânî'ye (ö. 275/888) bu hadisin anlamı sorulduğunda şu yanıtı vermiştir: “Bu muhtasar bir hadistir. Yani her kim çölde yolcuların ve hayvanların altında gölgelendiği bir ağacı gereksiz yere ve hakkı olmaksızın keserse Allah onu tepe taklak cehenneme atsın demektir”¹⁸⁹. Ağaçlar uzun süreçler sonunda yetişmekte, dal salmakta ve meyve vermektedir. Halbuki bir ağacın kesilmesi bir saatlik bir iştir. Yetişmiş bir ağacı hiçbir kayda değer fayda olmaksızın yok etmek insanlığa verilebilecek en büyük zararlardandır. Bu sebeple olsa gerek Resûlullah Efendimiz bir ağacı bile gereksiz yere kesene böyle beddua etmiştir.

Hız. Peygamber'in belli bölgeleri sit alanı ilan ettiği ve o bölgede yetişen bitkilere zarar verilmesini yasakladığı anlaşılmaktadır. Bu bölgelerin başında Mekke gelmektedir. Bu konuda kendisine atfen nakledilen haber şöyledir:

¹⁸⁸ Ebû Dâvûd, *Sünen*, VII, 523. Hadisin isnadı ve diğer rivayetleri hakkında eleştirel değerlendirmeler bulunmaktadır. Şuayb el-Arnâvût hadis hakkında “hasen li ğayrihi” hükmü vermiştir. Hadis için ayrıca bk. Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 21.

¹⁸⁹ Ebû Dâvûd, *Sünen*, VII, 525.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «حَرَّمَ اللَّهُ مَكَّةَ فَلَمْ تَحِلَّ لِأَحَدٍ قَبْلِي، وَلَا لِأَحَدٍ بَعْدِي، أَحَلَّتْ لِي سَاعَةٌ مِنْ نَهَارٍ، لَا يُحْتَلَى خَلَاهَا وَلَا يُعْضَدُ شَجَرُهَا، وَلَا يُنْفَرُ صَيْدُهَا، وَلَا تُلْتَقَطُ لَقَطُتُهَا إِلَّا لِمُعَرَّفٍ» فَقَالَ الْعَبَّاسُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: إِلَّا الْإِذْجَرَ لِمَصَاعِنَتِنَا وَقُبُورِنَا؟ فَقَالَ: إِلَّا الْإِذْجَرَ

“İbn Abbâs’tan nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah Mekke’yi haram kıldı. Benden evvel kimseye helal olmadı ve benden sonra da kimseye helal olmayacaktır. Benim için günün sadece bir saatinde orada savaşmak helal kılındı. Oranın otu yolunmaz, ağacı kesilmez, hayvanları avlanmaz, sahibini aramak amacı dışında orada kaybolanlar alınmaz”. Bunun üzerine Abbâs “Dökümde ve kabirlerimizde kullandığımız izhir müstesna değil mi?” diye sorunca “İzhir müstesna” yanıtını vermiştir”¹⁹⁰.

Enes b. Mâlik’ten aktarıldığına göre benzer hüküm Medîne için de geçerlidir:

سَأَلْتُ أَنَسًا، أَحَرَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ؟ قَالَ: «نَعَمْ، هِيَ حَرَامٌ لَا يُحْتَلَى خَلَاهَا، فَمَنْ فَعَلَ ذَلِكَ فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ»

“Enes’e Resûlullah’ın Medîne’yi haram kılıp kılmadığını sordum. Şöyle dedi: “Evet! Medîne haramdır ve oranın otu yolunmaz. Kim bunu yaparsa Allah’ın, meleklerin ve bütün insanların laneti üzerine olsun!”¹⁹¹

Hz. Peygamber Mekke ve Medîne’yi sit alanı ilan etmiş gibidir. Otu yolunmaz, ağacı kesilmez ve hayvanları avlanmaz buyurmakla bu iki şehri neredeyse dokunulmaz kılmıştır. İslam âlimleri Mekke’de insan emeğiyle yetişmeyen ağaçların kesilmesini ve orada yetişen otların koparılmasını ittifakla haram kabul etmişlerdir. İnsan emeğiyle yetişen bitki ve ağaçların kesilmesi ve kesilen ağaçların tazmin sorumluluğu konusunda ise ihtilaf etmişlerdir. İmam Mâlik b. Enes (ö.

¹⁹⁰ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, V, 139; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 46; Buhârî, *Sahîh*, II, 92; Müslim, *Sahîh*, II, 986; İbn Mâce, *Sünen*, II, 1038; Nesâî, *Sünen*, V, 203.

¹⁹¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 296; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XX, 354; Müslim, *Sahîh*, II, 994; Ebû Ya‘lâ, *Müsned*, VII, 91.

179/795) Mekke’de ağaç kesen kimsenin günah işlemiş olacağını ancak fidye vermesinin gerekmediğini söylemiştir. İmam Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve İmam Şâfiî (ö. 204/819) ise bu kişinin fidye vermesi gerektiğine hükmetmişlerdir. Onlar da fidyenin miktarında farklı görüş serdetmişlerdir¹⁹².

2- Hayvanların Yaşam Hakkı

Öldürmenin de bir adabı vardır. Hele suçsuz günahsız hayvanların vahşi yöntemlerle katledilmesi insafsızlıktır. Eğer haklı bir sebebe binaen bir hayvan öldürülecekse mümkün olan en acısız ve ani yöntem kullanılmalıdır. Hz. Peygamber yakılmış hayvanları görünce öfkelenmiş ve işkencecilere şu uyarıda bulunmuştur:

كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَمَرَرْنَا بِقَرْيَةٍ مَمْلُوءَةٍ قَدْ أُخْرِقَتْ قَالَ: فَعَضِبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ: «إِنَّهُ لَا يَنْبَغِي لِبَشَرٍ أَنْ يُعَذِّبَ بِعَذَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ»

“Resûlullah ile birlikteydik. Yakılmış bir karınca yuvası gördük. Resûlullah Efendimiz kızdı ve “Hiçbir insan Allah’ın azabını kullanamaz” buyurdu”¹⁹³.

İslâmiyet merhamet dinidir. Kur’ân-ı Kerîm merhamet ifadeleriyle başlar. Allah Teâlâ’nın pek çok ismi rahmetle ilgilidir. Müslümanların da bu esmâ ile ahlaklanması ve canlıları gereksiz ve haksız yere katletmemesi gerekir. Hele hayvanları işkence ederek öldürmek hiçbir müslümana yakışmaz. Müslümanlar bir hayvanı kurban etmek ya da yiyecek elde etmek amacıyla öldürecekse bile usulüne uygun, güzelce bilenmiş bir bıçakla ve hayvana işkence etmeden öldürmelidir. Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur:

«إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ الْإِحْسَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ، فَإِذَا قَتَلْتُمْ فَأَحْسِنُوا الْقِتْلَةَ، وَإِذَا ذَبَحْتُمْ فَأَحْسِنُوا الذَّبْحَةَ،

وَلْيُحَدِّدْ أَحَدُكُمْ شَفْرَتَهُ، وَلْيُرْخِ دَبِيحَتَهُ»

¹⁹² Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, IX, 125.

¹⁹³ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, V, 213; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 118; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 22. Hadis Heysemî tarafından “ricali sahih eserlerin ravileridir” diye nitelenmiştir. Bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, IV, 41.

“Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah Teâlâ her durumda iyiliği (ihsân) emretmiştir. Öldürecekse güzel bir usulle öldürün. Hayvanı kesecekse güzelce kesin. Bıçağınızı bileyin. Hayvanı rahatlatın”¹⁹⁴.

İslâmiyet’te kişinin yaptığı fiiller kadar bu fiilleri neden yaptığı ve neyi amaçladığı da önem arz etmektedir. Yani ameller niyetlere göre değerlendirilir. Bir işten maksat ne ise hüküm de ona göredir. Buradan hareketle denilebilir ki bir müslümanın gereksiz yere bir canlının canına kıyması affedilebilir değildir. Hayvanı yemeyecekse, hayvanın zararını engellemeyi hedeflememişse ya da makul ve geçerli bir sebebi yoksa hayvanları öldürmesi hoş karşılanamaz. Bu noktada şu rivayet dikkat çekicidir:

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو يَرْفَعُهُ قَالَ: «مَنْ قَتَلَ عُصْفُورًا فَمَا فَوْقَهَا بِغَيْرِ حَقِّهَا، سَأَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَنْهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ»، قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَمَا حَقُّهَا؟ قَالَ: «حَقُّهَا أَنْ تَذَبْحَهَا فَنَأْكُلَهَا، وَلَا تَقْطَعَ رَأْسَهَا فَيُرْمَى بِهَا»

“Abdullah b. Amr’dan nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Bir serçe ve daha büyük bir canlıyı gereksiz yere öldüren kişi bunun hesabını kıyamette Allah’a verecektir”. Bunun üzerine oradaki sahâbîler bir hayvanın hangi gerekçeyle öldürülebileceğinin sordular. “Bir canlıyı kesip yemek için öldürün. Yoksa kafasını koparıp bir kenara atmak için öldürmeyin” buyurdu”¹⁹⁵. Bu hadis hakkında Nâsıruddîn el-Elbânî (ö. 1999) zayıf hükmü vermiştir¹⁹⁶.

İnsanların yemek üzere helal hayvanları Allah’ın adını anarak kesmeleri ve avlamaları çevreye zarar vermek değildir. Çünkü bu tür hayvanların yaratılış gayesi budur. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi insanlık için yaratılmıştır¹⁹⁷. Dolarısıyla eşyada asılan mubahlıktır. Bir şeyin haram olduğuna delalet eden açık delil olmadıkça insanların temiz ve güzel şeylerden istifade etmesi helaldir. Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulur: “Ey Müminler! [Başta Allah’a verdiğiniz iman ve teslimiyet sözü olmak üzere] bütün anlaşma ve sözleşmelerinizin gereklerini

¹⁹⁴ İbn Mâce, *Sünen*, IV, 340; Ebû Dâvûd, *Sünen*, IV, 437; Tirmizî, *Sünen*, IV, 23. Elbânî hadisi “sahih” diye nitelemiştir. Bk. Elbânî, *İrvâu’l-galil*, VII, 293.

¹⁹⁵ Nesâî, *Sünen*, VII, 239.

¹⁹⁶ Nesâî, *Sünen*, VII, 239 (dipnot).

¹⁹⁷ Bakara Sûresi, 2/29; Câsiye Sûresi, 45/13.

yerine getirin. Haram oldukları size bildirilecek olanlar dışındaki [deve, sığır, koyun, keçi gibi] bütün hayvanların etlerini yemeniz helaldir. Bununla birlikte ihramlı iken kara hayvanlarını avlamanız haramdır. Allah [hikmeti uyarınca] dilediği hükmü verir”¹⁹⁸ Allah Teâlâ'nın insanlar tarafından yensin diye tavuk, koyun, keçi, sığır ve deve gibi hayvanlar yaratmış olması büyük bir nimettir. Burada dikkat edilecek şey israfa kaçmamak ve haddinden fazla hayvanı itlaf etmektir.

Müslümanların iki bayramından biri Kurban Bayramı'dır. Bu bayramda nitelikleri belli hayvanların Allah adına kurban edilmesi ve etlerinin yenilip derilerinden yararlanılması bazı mezheplere göre vâcib, bazı mezheplere göre sünnettir. Hâsılı ibadet ve yemek amacıyla bazı hallerde hayvanları kesmek çevreye zarar vermek anlamına gelmez¹⁹⁹.

Bu noktada zararlı hayvanların öldürülmesiyle alakalı bazı rivayetleri de ele almak icap etmektedir. Acaba insanlara zarar veren hayvanları öldürmek hakkındaki rivayetler Hz. Peygamber'in çevre duyarlılığıyla nasıl bağdaştırılabilmektedir?

İslâm hukukunda “Zarar izâle olunur” kaidesi vardır. İki zararlıdan daha hafif olanı tercih edilir. Dolayısıyla insana zarar veren hayvanların ihramlı iken dahi öldürülebileceğini bildiren rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetler başta Buhârî ve Müslim'in *Sahîh* adlı eserleri olmak üzere kütüb-i sittenin tamamında değişik sahâbîlere atfen nakledilmektedir. Rivayetlerde muhtemelen manen rivayetten kaynaklanan farklılıklar söz konusudur. Bazı rivayetlerde neredeyse hiç köpek bırakılmamacasına bütün köpeklerin öldürüldüğünden bahsedilirken bazılarında koruma, çoban ve av köpekleri istisna edilebilmekte, bazılarında ise yalnızca siyah köpeklerin öldürülmesi istenmektedir. Köpekler dışında karga, fare, akrep, yılan, kertenkele vs. gibi hayvanların da öldürülebileceği ifade edilmektedir. Ö-

¹⁹⁸ Mâide Sûresi, 5/1.

¹⁹⁹ Kurban ile alakalı hadisler için hadis kaynaklarının edâhî / dahâyâ bölümlerine bakılabilir.

dürme işleminin ihramlı iken ya da değilken ne hüküm alacağı da ayrıca rivayetlerde söz konusu edilmiştir²⁰⁰.

Şunu ifade etmek gerekir ki “*Kısasta sizin için hayat vardır*”²⁰¹ vahy-i ilâhisi gereği bazen öldürmek de rahmet olabilmektedir. Zarar veren, tehdit eden ve zulmeden eşref-i mahlûkât olan insan bile olsa ölüm cezasıyla mukabelede bulunması gerektiğinde onu öldürmek “hayat” olarak insanlığa dönebilir. Bugün terör tehdidine karşı teröristlerle mücadelenin en etkin ve aktüel yollarından biri onları öldürmektir. Tarım alanlarına, ormanlara, seralara ve meyve ağaçlarına zarar veren binlerce türde böcekler de canlı oldukları halde tarımsal ilaçlarla öldürülebilmektedir. Hasılı başlangıçta da ifade ettiğimiz üzere “zarar izale olunur”.

Hz. Peygamber’e atfen nakledilen ve bazı hayvanların öldürülmesine izin veren rivayetlerden birisi şöyledir:

عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: "خَمْسٌ فَوَاسِقٌ يُقْتَلْنَ فِي الْحِلِّ وَالْحَرَمِ: الْحَيَّةُ، وَالْغُرَابُ الْأَبْعَعُ، وَالْفَأْرَةُ، وَالْكَلْبُ الْعُقُورُ، وَالْحِدْيَاءُ"

“Hz. Âişe’den nakledildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: “*Beş fâsık hayvan var ki bunlar hem ihramlı iken hem değilken öldürülebilir: Yılan, sırtı ya da karnı beyaz karga, fare, yırtıcı köpek ve kedi türleri ve çaylak*”. Bu hadisin bazı versiyonlarında ise “karga” yerine “akrep” kelimesi geçmektedir²⁰². Başka rivayetlerde de hangi hayvanın öldürülebileceği ile ilgili farklı nakiller bulunmaktadır. Farklı rivayetler göz önüne alınınca rakam altıya yükselmektedir²⁰³.

²⁰⁰ Hayvanların öldürülmesine izin veren rivayetleri ele alan ve rivayet farklılıklarına dikkat çeken bir çalışma için bk. Harun Reşit Demirel, “Köpek ve Diğer Bazı Hayvanların Öldürülmesine Cevaz Veren Hadislerin Değerlendirmesi”, *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2014, sayı: 1, s. 67-102. Yazar Hz. Peygamber’in ne köpekleri ne de diğer hayvanları sebepsiz yere öldürttüğünün düşünülemediği sonucuna varmıştır. Öldürülmesine izin verilen hayvanlar ya saldırganlıkları, ya zehirli olmaları ya da insanların yaşamını tehdit etmeleri sebebiyle öldürülmüşlerdir.

²⁰¹ Bakara Sûresi, 2/179.

²⁰² Mâlik b. Enes, *Muvatta*, I, 357; Buhârî, *Sahîh*, IV, 129; Müslim, *Sahîh*, II, 856; İbn Mâce, *Sünen*, IV, 273-274; Tirmizî, *Sünen*, III, 188; Nesâî, *Sünen*, V, 208.

²⁰³ Bk. Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, VIII, 113.

İslâm âlimleri bu hadislerde sayılan hayvanların harem bölgesinde ihramlı iken ya da harem dışında ihramsız iken öldürülebilecekleri konusunda ittifak etmişlerdir. Yine İslâm âlimleri bu hayvanlara benzeyen (مَا فِي مَعْنَاهُنَّ) hayvanların da öldürülebileceği hususunda görüş birliği içerisindeyler. Fakat bu hayvanların hangi açıdan benzerlikleri olduğu konusunda ise ihtilaf etmişlerdir. Örneğin İmam Şâfiî, bu hayvanların yenilmediklerine ve yenilen bir hayvandan da doğmadıklarına dikkat çekmiştir. Ona göre ihramlı bir kimse böylesi hayvanları öldürebilir ve fidye vermesi gerekmez. İmam Mâlik ise bunların ezâ veren zararlı hayvanlar olduğuna itibar etmiş ve ancak zararlı hayvanların öldürülebileceğine hükmetmiştir. Bu hayvanlara fâsık denmesinin sebebi ise bunların eza ve zarar vererek hayvan türünün büyük bölümünden ayrı düşmeleridir. Çünkü fâsık kelimesi bir şeyden çıkan / ayrı olan anlamında kullanılır²⁰⁴.

Hız. Peygamber'e atfedilen bazı rivayetlerde ise onun kertenkele öldürmeyi emrettiği, kertenkeleyi "fâsık/zararlı" diye isimlendirdiği, Hız. İbrâhîm'in ateşine üflendiğini söylediği, kertenkeleyi öldürme hızına göre daha fazla sevap alınacağını bildirdiği kaydedilmektedir. Bu rivayetlerden birkaç tanesini şöylece arz edebiliriz:

عَنْ أُمِّ شَرِيكِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، "أَمَرَ بِقَتْلِ الْوَرَعِ، وَقَالَ: كَانَ يَنْفُخُ عَلَى إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ"

"Ümmü Şerîk'ten nakledildiğine göre Resûlullah kertenkelelerin öldürülmesini emretti. Şöyle buyurdu: "Hız. İbrâhîm'in ateşine üflüyordu"²⁰⁵.

عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «أَمَرَ بِقَتْلِ الْوَرَعِ وَسَمَّاهُ فُؤَيْسِقًا»

²⁰⁴ Bk. Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, VIII, 114.

²⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XLII, 430; Buhârî, *Sahîh*, IV, 141. Ayrıca bk. Buhârî, *Sahîh*, IV, 128.

“Âmir b. Sa’d’ın babasından naklettiğine göre Hz. Peygamber kertenkelelerin öldürülmesini emretti ve onları fâsıkcık diye andı”²⁰⁶.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ قَتَلَ وَزَعَةً فِي أَوَّلِ ضَرْبَةٍ فَلَهُ كَذَا وَكَذَا حَسَنَةً، وَمَنْ قَتَلَهَا فِي الضَّرْبَةِ الثَّانِيَةِ فَلَهُ كَذَا وَكَذَا حَسَنَةً، لِدُونَ الْأُولَى، وَإِنْ قَتَلَهَا فِي الضَّرْبَةِ الثَّالِثَةِ فَلَهُ كَذَا وَكَذَا حَسَنَةً، لِدُونَ الثَّانِيَةِ»

“Ebû Hüreyre’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Kim bir kertenkeleyi tek vuruşta öldürürse ona şu kadar sevap yazılır. Kertenkeleyi iki vuruşta öldürene ise birincisinden biraz daha az şu kadar sevap yazılır. Üçüncü vuruşta öldürene ise ikincisinden biraz daha az şu kadar sevap yazılır*”²⁰⁷.

Câhız (ö. 255/869) kertenkele öldürmeyle alakalı hadislerle istidlal edip kertenkele öldürenleri şöyle eleştirir: “Cahil insanlar bugünlerde kertenkeleleri öldürüyorlar. Güya onların babaları anneleri Hz. İbrahim’in ateşine öflüyor, ateşe odun taşıyorlarmış. Babalarının annelerinin peygamber ile yalancı peygamber arasındaki ayrımı yapabildikleri, akıllarının yetmemesi ya da bildikleri halde inatları yüzünde Hz. İbrahim’e düşman oldukları farzedilse bile birisinin günahını bir başkasına yüklememiz nasıl caiz olabiliyor? Belki ancak bizzat öldürdüğümüz kertenkelenin nübüvveti ve rubûbiyeti inkâr ettiğini, onun hiç evlenip türemediğini iddia edebilirsiniz bunu söyleyebilirsiniz (...) Belki de Resûlullah -eğer bunu söylemişse- önceki kavimlerden bir aktarımda bulunmuştur. Belki de bu haber belli bir sebebe bağlıyken zamanla insanlar sebebi aktarmayı bırakmışlardır. Belki de bunu aktaran sözün sonuna yetişmiş başını kaçırmıştır. Belki de bu Resûlullah’la aralarında bir olay geçen belirli sahâbîlere yöneliktir. Bütün bunlar reddedilemez yadsınamaz olasılıklardır”²⁰⁸.

²⁰⁶ Müslim, *Sahîh*, IV, 1758. Ayrıca bk. Buhârî, *Sahîh*, IV, 128.

²⁰⁷ Müslim, *Sahîh*, IV, 1758; Ebû Dâvud, *Sünen*, IV, 366.

²⁰⁸ Câhız, *Hayevân*, I, 200.

Nevevî'nin (ö. 676/1277) beyanına göre İslâm âlimleri kertenkelelerin zararlı hayvanlar olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Hz. Peygamber'in kertenkelenin hızlı öldürülmesi noktasındaki teşvikinin ise bu hususta gevşeklik gösterilmemesi ve özenli davranılması amacına yöneliktir. Ayrıca kertenkele hızlı bir hayvan olduğu için öldürücü vuruşlar yapılmazsa elden kaçırılabilir²⁰⁹.

Mevdûdî (ö. 1979) kertenkelenin Hz. İbrahim'in ateşine üflediği rivayetini halka ait hikaye olarak görmüş ve ravilerce hadislere ilave edildiğini söylemiştir²¹⁰.

Talat Sakallı konuyu ele aldığı bir makalesinde kertenkele öldürülmesi meselesinin özünün bir sahabe hanımın (Ümmü Serîk) evinde çıkan kertenkeleyi öldürme izni istemesi ve Resûlullah'ın buna müsaade etmesi olduğunu; ancak daha sonra rivayetin içine halkın kertenkeleler hakkındaki batıl inanışlarının katılmasıyla rivayetin giderek kertenkele düşmanlığına döndüğünü ifade etmiştir. Şöyle demektedir: “Başlangıçta masumane, evinde veya çevresinde bulunan ve kendisine muhtemelen belli bir zararı dokunan kelerlerin öldürülüp öldürülemeyeceğini soran ve öldürme izni isteyen bir kadının çaresizliğine müsbet yaklaşan Hz. Peygamber'in bu tavrı, zamanla önce keler cinsine düşmanlığa, sonra amansız takip ve kine dönüşmüş, üç asır sonra da onun öldürülmesi en büyük ibadet veya ideal hale gelebilmiştir”²¹¹.

Bu hadisler hakkında ayrıntılı incelemede bulunan Hüseyin Akyüz ise rivayetin en erken kaynaklardan itibaren benzer şekillerde yer aldığını söyleyerek T. Sakallı'ya katılmamış; rivayetin farklı versiyonları hakkında ayrı ayrı sonuçlara varmıştır. Örneğin doğrudan kertenkele öldürülmesini emreden rivayetler hakkında şu neticeye varmıştır: “Kertenkelenin öldürülmesi konusundaki bu farklı lafızlardan; Ümmü Serîk'in zehirli kertenkeleyi öldürme konusunda izin istediği ve doğal olarak Hz.

²⁰⁹ Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, XIV, 236-237.

²¹⁰ Hüseyin Akyüz, “Kertenkelenin Öldürülmesi ile İlgili Hadislerin Tahlil ve Tenkidi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2013, cilt: XIII, sayı: 1, s. 173-214, s. 206-207.

²¹¹ Talat Sakallı, “Cari Kültürün Hadis Rivayetine Tesiri”, IV. Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğler, 2002, ss. 285-297, s. 296.

Peygamber'in de bu konuda izin verdiği şeklindeki rivayetleri olayın mahiyeti, hadisin içeriği ve muhteva bütünlüğü bakımından daha sağlam bulmaktayız"²¹². Akyüz, kertenkelenin Hz. İbrahim'in ateşine üflediği için öldürülmesi gerektiği kısmının akıl ve Kur'an'la çeliştiğini ve Ka'bü'l-Ahbâr kaynaklı isrâiliyyâtta olabileceğini söylemiştir²¹³. Netice olarak kertenkeleleri öldürmek ancak insanlara zarar verip hastalık yaydıklarında olabilir demiştir²¹⁴.

Hâsılı bu rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla kertenkele de zararlı hayvanlar kategorisinde görülmüştür. Muhtemelen Hz. Peygamber döneminde evler dış dünyaya daha açık olduğundan kertenkele, yılan ve akrep gibi zararlı haşereler ve hayvanlar evlere girebilmekte ve insanlara zarar verebilmekteydi. Bu yüzden öldürülmeleri istenmiş olabilir. Netice olarak öldürülmenin gerekçesi hayvanların zararlı olmalarıdır. Dolayısıyla insana zararı olmayan hayvanların öldürülmesi emredilmiş değildir. Ayrıca hızlı öldürmeyle ilgili rivayetlerin ise mana rivayeti olma ihtimalini gözden uzak tutmamak gerekir. Yani nakledilen sözler ve cümlelerin kurgusu râvilere ait olabilir. Çünkü hadislerin lafzan mı manen mi nakledildiği hususunda tartışmalar olmakla birlikte büyük oranda manen nakledildiklerine dair tespitler de vardır²¹⁵. Kertenkelenin Hz. İbrahim'in ateşine üflediği rivayeti ise bazı araştırmacılarca belirtildiği üzere Hz. Peygamber'e ait olamayacak bir uydurma ya da isrâiliyyât gibi durmaktadır. Fakat maalesef hadisin şerhlerinde bu konuda neredeyse hiçbir menfî değerlendirme bulunmamaktadır²¹⁶.

²¹² Hüseyin Akyüz, "Kertenkelenin Öldürülmesi ile İlgili Hadislerin Tahlil ve Tenkidi", s. 191.

²¹³ Hüseyin Akyüz, "Kertenkelenin Öldürülmesi ile İlgili Hadislerin Tahlil ve Tenkidi", s. 197.

²¹⁴ Hüseyin Akyüz, "Kertenkelenin Öldürülmesi ile İlgili Hadislerin Tahlil ve Tenkidi", s. 206.

²¹⁵ Örneğin manen rivayetin boyutunu göstermesi bakımından doğrudan mana ile rivayet üzerine yapılan bir çalışmada şu sonuca varılmıştır: "Şu bir gerçektir ki, bugün bizlerin elinde Hz. Peygamber'in mübarek dudaklarından çıktığı haliyle muhafaza edilmiş bir tek hadis yoktur. Birkaç kelime rivayetlere varıncaya kadar durum budur". Bk. Enbiya Yıldırım, "Hadislerin Mana İle Rivayeti", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1996, sayı: 1, s. 279-314, s. 280. Benzer bir tespit de şöyledir: "İkinci şarta gelince bütün ravileri sika, bütün senedleri sahih olan hadislerin lafzen rivayet edildiklerini söylemek imkanına sahip değiliz. Hadisçiler hadislerin ekseriyetinin mana ile rivayet edildiklerinde müttefiktirler". Bk. Mehmet Görmez, "Hadislerde Delâlet Sorunu", *Güncel Dinî Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı (Tebliğ ve Müzakereler)*, 02-06 Ekim 2002, 2004, s. 225-240, s. 229.

²¹⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, VI, 395; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, V, 350; Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefââtih*, VII, 2671.

Hız. Peygamber'e atfedilen bazı rivayetlerde onun köpeklerden rahatsız olduğu, öldürmek istediği, fakat yalnızca siyah köpeklerin öldürülmesini emredip onları "şeytan" diye adlandırdığı nakledilmiştir. Bu rivayetlerden birkaçına şöyle örnek verebiliriz:

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُعَفَّلٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَوْلَا أَنَّ الْكِلَابَ أُمَّةٌ مِنَ الْأُمَّةِ لَأَمَرْتُ بِقَتْلِهَا كُلِّهَا، فَأَقْتُلُوا مِنْهَا كُلَّ أَسْوَدَ بَيْهِيمٍ»

"Abdullah b. Muğaffel'den nakledildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Köpekler de bir ümmet olmasa idi hepsinin öldürülmesini emrederdim. Sizler onlardan kapkara olanları öldürün"²¹⁷.

Bu rivayetin bazı versiyonlarında hadisin sonunda şu ifade de bulunmaktadır: / وَأَيُّمَا قَوْمٍ اتَّخَذُوا كَلْبًا لَيْسَ بِكَلْبِ حَرْثٍ أَوْ صَيْدٍ أَوْ مَاشِيَةٍ، فَإِنَّهُ يَنْقُصُ مِنْ أَجْرِهِمْ كُلَّ يَوْمٍ قِيرَاطٌ / Koruma, av ya da çoban köpekleri dışında evinde köpek besleyenlerin sevaplarından her gün bir kırat sevap azalır"²¹⁸.

عَنْ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَنِ الْكَلْبِ الْأَسْوَدِ الْبَيْهِيمِ، فَقَالَ:

"شَيْطَانٌ"

"Ebû Zer'den nakledildiğine göre kendisi Hız. Peygamber'e siyah köpek hakkında sordu ve Resûlullah da "Şeytandır" cevabını verdi"²¹⁹.

Konu hakkında bir makale yayınlayan Adnan Koşum'un bu anlama gelen hadisler hakkında ilk tespiti şöyledir: "Naslara ilk bakışta öldürme mutlak bir cevaz zannedilebilir. Ancak naslar üzerinde yapılacak dikkatli bir araştırmada hayvan öldürmeye verilen iznin mutlak olmadığı görülür. Benzer şekilde köpekler hakkında yukarıda zikredilen olumsuz rivayetlere dayanılarak köpeklerin itlafi ne İslâm hu-

²¹⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 263; Ebû Dâvud, *Sünen*, III, 108; Tirmizî, *Sünen*, IV, 78. Elbânî hadis hakkında "sahih" hükmü vermiştir. Bk. Elbânî, *Sahihü'l-Câmi 'i's-sağîr*, II, 940.

²¹⁸ Nesâî, *Sünen*, VII, 185; a.mlf., *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 465.

²¹⁹ İbn Mâce, *Sünen*, IV, 367. Hadis hakkında Elbânî "sahih" hükmü vermiştir. Bk. İbn Mâce, *Sünen*, IV, 367 (dipnot).

kukçuları ne de hadis şarihleri tarafından mutlak bir emir olarak telakki edilmemiştir. Zira bu rivayetlerdeki bir takım iç ve dış karineler ve mezkûr hadislerin dışındaki diğer bazı rivayetler öldürme emrinin mutlak olmadığını göstermektedir”²²⁰.

İmam Serahsî’ye (ö. 483/1090) göre önce misafirlere ve yabancılara saldıran köpeklerin sahiplenilmesi yasaklanmış, ancak köpek sahiplenmeye alışmış insanların bunu kabulde zorlanmaları sebebiyle en sonunda insanları aşırı sayıda köpek edinmekten güçlü ve sert bir tarzda sakındırma amacıyla köpeklerin öldürülmesi emredilmiştir²²¹.

Bu hadislerin şerhinde Nevevî’nin (ö. 676/1277) beyanına göre Şâfiîler köpeklerden saldırgan olanların öldürülmesini câiz bulup, ister faydalı (av, koruma, ziraat, çoban) olsun ister olmasın saldırgan olmayanların öldürülmesini ise câiz görmemişlerdir. İmâmü’l-Haremeyn Ebü’l-Meâlî el-Cüveynî (ö. 478/1085) ise köpeklerin öldürülmesiyle ilgili emrin mensûh olduğunu ifade etmiştir. Ona göre Resûlullah önceleri köpeklerin öldürülmesini istemişken daha sonra bunu yasaklamış ve dini hüküm bunun üzerine oturmuştur. Siyah köpeklerle ilgili durum da aynen böyledir. Onların öldürülmesi hükmü de mensûhtur²²².

Hâsılı buradan anlaşılan şudur ki köpekler hakkında da zarar verip vermediklerine ve saldırıp saldırmadıklarına bakılmalıdır. Hz. Peygamber döneminde insanların yoğun olarak evlerinin dışında, bağda bahçede, tarlada bulunmaları ve hatta tuvalet ihtiyaçları için de arazide yer aramaları yüzünden köpeklerin saldırılarına maruz kalabiliyorlardı. Başka rivayetlerden de anlaşıldığı kadarıyla köpek sayısı da o dönemde fazlalaşmış idi. Belki de bu köpekler içinde en saldırganı siyah olanıydı. Bu sebeple olsa gerek öldürülmeleri ya da öldürülmesi istenmiştir. Yoksa saldırmayan, zarar vermeyen, hatta fayda sağlayan bir hayvanın sırf rengi sebebiyle öldürülmesinin istenmesi nebevî hikmetle bağdaşmaz. Hz. Peygamber

²²⁰ Adnan Koşum, “İslam Hukukunda Hayvanların Yaşama Hakları Bağlamında Köpeklerin Öldürülmeleri Sorunu”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2015, sayı: 26, s. 299-309, s. 301.

²²¹ Serahsî, *Mebûsât*, XI, 235; XXIV, 24.

²²² Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, III, 186. Ayrıca bk. Aynı eser, X, 235.

hakkındaki yegane bilgi kaynağımız hadisler değildir. Kur'an-ı Kerim ve İslam'ın temel ilkeleri rengi sebebiyle hayvanların öldürülmesini asla onaylamaz. Hz. Peygamber eğer belli bir renkteki köpeği öldürtmüş ise bunun mutlaka makul ve kabul edilebilir bir gerekçesi vardır. O köpek ya hastalık yayan bir köpektir, ya kuduzdur veya saldırgandır. Alemlere rahmet Hz. Muhammed'in sebepsiz yere belli bir renkteki köpeğin öldürülmesini emrettiği asla düşünülemez. Zaten müslümanlar da bunu böyle anlamışlar ki tarih boyunca İslam dünyasında köpekler her zaman insanlarla iç içe yaşayabilmişlerdir. Yani müslümanların köpekleri özellikle de siyah olanları öldürmek gibi bir teamülleri hiç olmamıştır.

Bu noktada köpeklerin öldürülmesi rivayetleriyle de bağlantılı olan bir başka hususa değinmek gerekmektedir. O da köpek bulunan evlere meleklerin girip giremeyeceği konusudur. Çünkü rivayetlere göre Hz. Peygamber'e köpekleri öldürme emrini verdiren sebeplerden biri Cebrâîl'in köpek (hatta köpek yavrusu) olduğu için peygamberin evine girememesidir²²³. Temel hadis kaynaklarında yer alan bir rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

لَا تَدْخُلُ الْمَلَائِكَةُ بَيْتًا فِيهِ كَلْبٌ، وَلَا صُورَةٌ تَمَائِيلَ

“Melekler içinde köpek ve resim heykel bulunan eve girmez”²²⁴.

Bu hadisin şerhinde İslam âlimleri şu bilgileri yazmaktadırlar:

Nevevî'nin (ö. 676/1277) ifadesine göre köpek bulunan eve melek girmemesini âlimler köpeklerin necis şeyleri çok yemesine, bazı köpeklere hadislerde şeytan adı verilmesine, köpek kokusunun rahatsız edici olmasına ya da köpek edinmenin yasaklanmasına bağlanmıştır. Bu arada köpek bulunan evlere girmeyen meleklerin rahmet melekleri olduğu kaydedilmiştir. Hafaza meleklerine gelince onların ayırım yapmaksızın bütün evlere girdiği ifade edilmiştir²²⁵.

²²³ Müslim, *Sahîh*, III, 1664; Ebû Ya'îla, *Müsned*, VIII, 7.

²²⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 521; Buhârî, *Sahîh*, IV, 114; Müslim, *Sahîh*, III, 1665; İbn Mâce, *Sünen*, II, 1203; Ebû Dâvud, *Sünen*, IV, 73; Tirmizî, *Sünen*, V, 114; Nesâî, *Sünen*, VII, 185.

²²⁵ Nevevî, *Şerhu Sahîh-i Müslim*, XIV, 84.

İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1448) beyanına göre her ne kadar nefiy edatından sonra nekra bir kelime olduğu için bu hadiste bütün köpek türlerinin kastedildiği ifade edilebilse de Hattâbî (ö. 388/998) ve bazı âlimler evde bulundurulmasına müsaade edilen köpekleri bu hükümden istisna etmişlerdir. Yani av, çoban ve koruma köpekleri bu hükümden müstesnadır²²⁶.

Hasılı av, çoban ve koruma köpekleri de köpek olduklarından hadisin şöyle anlaşılması daha uygun olabilir: Hz. Peygamber zamanında bir ara köpeklerin sayısı insanları rahatsız edecek seviyelere ulaşmış idi. Malumdur ki o dönemde insanlar tuvalet ihtiyaçları dahil hayatlarının büyük bölümünü dışarıda geçirmekte idiler. Muhtemelen Resûlullah Efendimiz köpeklerin aşırı derecede çoğalması ve insanlara saldırımları sebebiyle o sıralarda köpeklerin bir kısmının öldürülmesini emretmiş ve gereksiz yere köpek beslenmesini yasaklamıştır²²⁷. Evde köpek yavrusu olduğu için Cebrâîl'in vahiy getiremediği, Resûlullah'ın da buna dayanarak bütün köpeklerin itlaf edilmesini emrettiği türünden rivayetlerin ise gerçeklikle alakası olmadığı düşüncesindeyiz. Buralarda manen rivayetten kaynaklı problemler olabilir. Allah'ın vahyinin Hz. Peygamber'e ulaştırılması noktasında böylesi engellerin olabileceğini düşünmek vahyin azametiyle bağdaşmamaktadır.

Kaynaklarda yer alan bazı rivayetlerde ise yılanların öldürülmesinden bahsedilmektedir. Hz. Peygamber'in zararlı olması sebebiyle iki tür yılanın öldürülmesini emrettiği kaynaklarda kayıtlıdır. Rivayet şöyledir:

أَقْتُلُوا الْحَيَّاتِ، وَأَقْتُلُوا ذَا الطُّفَيْتَيْنِ وَالْأَبْتَرَ، فَإِنَّهُمَا يَطْمِسَانِ الْبَصَرَ، وَيَسْتَسْقِطَانِ الْحَبْلَ

²²⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, X, 381.

²²⁷ 2018 yılı İstanbul'uyla ilgili bir haberde şu bilgiler kayıtlıdır: “Arnavutköy'de tek odalı bir evde yaşayan 61 yaşındaki S.G.'nin evinin bahçesinde beslediği yaklaşık 30 sokak köpeği, vatandaşların başının belası haline geldi. Yaşlı kadının akşam saatlerinde sokağa saldırdığı ve sürü halinde gezen başıboş köpekler, neredeyse her gün çevredeki vatandaşlara saldırıyor. Korkudan adeta dışarıya çıkamaz hale gelen mahalleli köpek saldırısıyla karşı karşıya kalıyor. Çocuklar ise sabah saatlerinde korkuyla okullarına gitmeye çalışıyor. Çocuklarının her an köpek saldırısıyla karşı karşıya kalma korkusu içinde olan anne ve babalar da durumdan tedirgin oluyor”. <http://www.iha.com.tr/haber-arnavutkoyde-sokak-kopekleri-korku-saciyor-598621/> (24.07.2018)

“Yılanları öldürünüz. Özellikle zü't-tufeyteyn (sirtında iki beyaz çizgi olan) ve kısa kuyruklu olanı öldürünüz. Çünkü bunlar gözü kör eder ve gebenin düşük yapmasına sebep olur”²²⁸.

Bununla birlikte o dönemde evlerde de bulunabilen ince küçük yılanların öldürülmemesini istemiştir:

نَهَى عَنْ قَتْلِ الْجِنَانِ الَّتِي تَكُونُ فِي الْبُيُوتِ

“Resûlullah evlerde bulunan ince uzun beyaz yılanların öldürülmesini yasakladı”²²⁹.

Hattâbî'nin (ö. 388/998) beyanına göre bu tür yılanlar çok az zararlı olduklarından öldürülmeleri yasaklanmıştır²³⁰. Dolayısıyla zarar vermediği sürece hayvanlara dokunulmaması istenmiştir denilebilir.

Bu noktada öldürülmesi yasaklanan yılanların cinlerle bağlantısı hakkında nakledilen haberlere değinmek gerekmektedir. Rivayete göre o dönemde evlerde de zaman zaman görülen ince uzun beyaz yılanlar, yılan kabul edilmeyip bir nevi cin olarak görülmüşlerdir. Bunu beyan eden rivayet şöyledir:

إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ أَمَرَ بِقَتْلِ الْحَيَّاتِ قَالَ: إِنَّهُ نَهَى بَعْدَ ذَلِكَ عَنْ ذَوَاتِ الْبُيُوتِ،

وَهِيَ الْعَوَامِرُ

“Resûlullah yılanların öldürülmelerini emretmişti. Daha sonra evlerde de bulunanların öldürülmesini yasakladı. Onlar çok uzun yaşayanlardır”²³¹. Bir yorumuna göre bu hadiste geçen “uzun yaşayanlar” ifadesiyle aslında o yılanların cin

²²⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, X, 220; Buhârî, *Sahîh*, IV, 127; Müslim, *Sahîh*, IV, 1752; Ebû Dâvud, *Sünen*, IV, 364; Tirmizî, *Sünen*, IV, 76.

²²⁹ Müslim, *Sahîh*, IV, 1753; Ebû Dâvud, *Sünen*, IV, 364; Nesâî, *Sünen*, V, 189.

²³⁰ Hattâbî, *A 'lâmü's-sünen*, III, 1526.

²³¹ Buhârî, *Sahîh*, IV, 127; Tirmizî, *Sünen*, IV, 76.

olduğu kastedilmiştir²³². Hatta İmam Müslim (ö. 261/874) tarafından aktarılan bir rivayette şu bilgiler kayıtlıdır:

إِنَّ بِالْمَدِينَةِ نَفَرًا مِنَ الْجِنَّ قَدْ أَسْلَمُوا، فَمَنْ رَأَى شَيْئًا مِنْ هَذِهِ الْعَوَامِرِ فَلْيُؤْذِنْهُ ثَلَاثًا، فَإِنْ بَدَا لَهُ بَعْدُ
فَلْيَقْتُلْهُ، فَإِنَّهُ شَيْطَانٌ

“Medine’de bir grup cin vardı. Bunlar müslüman olmuşlardı. Kim bu çok yaşayan (yılan)lardan görürse ona üç gün mühlet tanısın. Eğer üç günden sonra da hala görünüyorsa onu öldürsün. Çünkü o yılan şeytandır”²³³.

Bu rivayetlerdeki umumi ifadeler yani evlerde de bulunabilen yılanların öldürülmemesi emri yalnızca Medine’deki evler olarak kayıtlanabilmiştir. Bazı âlimlere göre Medine dışındaki bölgelerde yaşayanlar evlerinde gördükleri her türlü yılanı öldürebilirler²³⁴. Medine evlerindeki yılanlar ise ancak hadiste geçen mühlet verildikten sonra öldürülebilir demişlerdir²³⁵.

Hayvanların öldürülmesi hakkında bir rivayet de şöyledir: Nakledildiğine göre Hz. Peygamber dört hayvanın öldürülmesini yasaklamıştır: إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ / وَسَلَّمَ نَهَى عَنْ قَتْلِ أَرْبَعٍ مِنَ الدَّوَابِّ: النَّمْلَةَ، وَالنَّحْلَةَ، وَالْهُدْهُدُ، وَالصُّرْدُ
“Resûlullah şu dört hayvanın öldürülmesini yasakladı: Karınca, arı, ibibik ve ağaçkakan”²³⁶. Bu hayvanların öldürülmesinin yasaklanması âlimlerce zararsız olmalarına ya da faydalı olmalarına bağlanmıştır²³⁷.

Öldürülmesi yasaklanan hayvanlardan biri de kurbağa olarak görülmektedir. Rivayete göre doktorlardan biri ilaç yapma amacıyla kurbağa öldürüp öldüreme-

²³² Kastallânî, *İrşâdü’s-sârî*, V, 307.

²³³ Ebû Dâvud et-Tayâlisî, *Müsned*, III, 686; Müslim, *Sahîh*, IV, 1757; Ebû Dâvud, *Sünen*, IV, 365; Nesâî, *Sünen*, IX, 356; A.mlf., *es-Sünenü’l-kübrâ*, IX, 357.

²³⁴ Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, XIV, 230.

²³⁵ Kâdî İyâz, *İkmâlî’l-Mu’lim*, VII, 167.

²³⁶ Ebû Dâvud, *Sünen*, IV, 367; İbn Mâce, *Sünen*, II, 1074. Elbânî hadis hakkında sahih hükmü vermiştir.

²³⁷ İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi’s-sünne*, IV, 527.

yeceğini sorunca Hz. Peygamber onu bundan nehyetmiştir²³⁸. Bir yoruma göre buradan da anlaşılıyor ki kurbağa yemek helal olmayıp kurbağa su/deniz hayvanları arasında sayılmamaktadır²³⁹.

Netice itibariyle hayvanların yaşam hakkına müdahale ancak zarar vermele-riyle ya da zarar verme ihtimallerinin olmasıyla mümkündür. Renklerinin siyah olması, melekleri engellemeleri ve Hz. İbrâhim'in ateşine üflemleri sebebiyle hayvanların öldürülmelerinin emredilmesi İslâm'ın temel ilkeleriyle asla uyuşma-yacak ifadelerdir.

3- Savaşta Çevre Hukuku

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'in Nadîroğullarıyla savaş hali hakkında şöyle bir âyet-i kerîme bulunmaktadır: “[Ey Müminler! Kuşatma sırasında] onla-rın hurma ağaçlarını kesmeniz de kesmeyip olduğu gibi bırakmanız da Allah'ın izniyle olmuştur. Bu izindeki maksat [zulüm, yıkım, fesat değil] verdikleri sözde durmayan Yahudileri perişan etmektir”²⁴⁰. Anlaşılmaktadır ki müslümanların çev-reye zarar vermesi savaş haliyle ilgilidir ve hatta bunun için özel bir âyet-i kerîme bile nâzil olmuştur. Müslümanlar mümkün mertebe çevreye zarar vermemelidir-ler. Ancak bir savaş stratejisi gereği çevreyi yok etmeleri gerekiyorsa ya da bunu yapmadıklarında düşmanları güç kazanıp müslümanlara zarar verecek ise çevre yok edilebilir. Hz. Ebûbekr'in (ö. 12/633) Şam civarına ordu gönderirken meyve-li ağaçları kesmemelerini tavsiye ettiği nakledilmiştir²⁴¹. Bununla birlikte İmam Muhammed b. Hasan'ın (ö. 189/804) bu tavsiyeyi söz konusu yerlerin müslümanların elinde kalmasıyla kayıtlandığı, düşmanın eline geçecek çevreye zarar verilebileceğini ifade ettiği söylenmiştir²⁴². Elbette savaş hali normal halden

²³⁸ Ebû Dâvud, *Sünen*, IV, 368. Elbâni hadisi sahih olarak nitelemiştir.

²³⁹ Azîmâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd*, XIV, 121.

²⁴⁰ Haşr Sûresi, 59/5.

²⁴¹ Hz. Ebûbekr'in savaşa gönderdiği mücahitlere on emir verdiği ve bunlardan ikisinin mey-veli ağaçların ve hurma ağaçlarının kesilmemesi olduğu söylenmiştir. Bk. Ali Karakaş, “Sün-net Açısından Çevre (Hayvan ve Bitkilerin Korunması)”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştı-rmaları Dergisi = Eurasian Journal of Researches in Social and Economics*, 2017, cilt: IV, sa-yı: 5, s. 34-50, s. 46.

²⁴² Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, V, 317.

farklı değerlendirilebilir. Bununla birlikte müslümanların her zaman “haddi aşmayın, aşırıya kaçmayın, masuma kıymayın” düsturuna bağlı kalması arzulanır.

E- İşkence

İslâmiyet’te her hak sahibinin hakkına riayet emredilir. İnsanlığın emrine amade kılınmış hayvanların da hakları vardır. Onlara işkence etmek kesinlikle kabul edilemez. “*Merhamet etmeyene merhamet edilmez*”²⁴³. “*Yerdekilere merhamet edin ki göktekiler de size merhamet etsin*” buyrulur²⁴⁴. Yukarıda da belirttiğimiz üzere yemek amacıyla hayvan kesilecekse bile bu işlem güzelce yapılmalıdır. Hayvanlara haddinden fazla yük yüklemek, takatlerinin üstünde işlere koşmak, vücutlarını kesmek, dağlamak, üzerlerinde haddinden fazla oturmak ve özgürlüklerini gereksiz yere kısıtlamak hoş görülmez.

1- Hayvanları Aç Bırakmak

Hayvanlar da insanlar gibi gıda ihtiyacı duyarlar. Acıkır ve tabiatlarına uygun olarak yemek ararlar. Su içme ihtiyaçları vardır. Dolayısıyla onları açlığa susuzluğa mahkum etmek Müslümanlık’la bağdaşmaz. Bu insanlığa da aykırıdır. Buna göre hayvan sahipleri hayvanlarının bakımından sorumludurlar. Onların etinden sütünden derisinden ve gücünden faydalanıyorsa onlara karşılığını da vermek zorundadırlar.

عن سهل ابن الحنظليّة، قال: مرّ رسولُ الله -صلى الله عليه وسلم- ببعيرٍ قد لحقَ ظهرُهُ ببطنه، فقال:

"اتقوا الله في هذه البهائم المعجّمة، فاركبوها سالحةً، وكلّوها سالحةً"

“Sehl b. el-Hanzaliyye’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber karnı sırtına yapışmış bir deve gördü. Şöyle buyurdu: “*Bu dilsiz hayvanlar hakkında Allah’tan korkun! Sağlıklı iken binen sağlıklı iken yiyin!*”²⁴⁵

Bir başka hadiste de şu olay nakledilmiştir:

²⁴³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 626.

²⁴⁴ Tirmizî, *Sünen*, IV, 323.

²⁴⁵ Ebû Dâvûd, *Sünen*, IV, 200; İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 143. Elbânî hadis hakkında “sahih” hükmü vermiştir. Bk. Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdisi’s-sahîha*, I, 62.

عن عبد الله بن جعفر قال: فدخل يوماً حائطاً من حيطان الأنصار، فإذا جمل قد أتاه، فجزجر وذرفت عيناه، فمسح رسول الله - صلى الله عليه وسلم - سرّاه وذفراه، فسكن، فقال: "من صاحب الجمل؟" فجاء فتى من الأنصار فقال: هو لي يا رسول الله، فقال: "أما تتقى الله في هذه البهيمة التي ملكها الله، إنه شكا إلى أنك تجيعه وتذئبه".

“Abdullah b. Ca‘fer şöyle demiştir: Hz. Peygamber bir gün Ensar’a ait bahçelerden birine girdi. Bir deve kendisine doğru geldi. Deve inledi ve ağladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber onun boynunu ve kulağını okşadı. Hayvan sakinleşti. “*Bu hayvanın sahibi kim?*” buyurdu. Ensar’dan bir genç geldi ve “O hayvan bana ait yâ Resûlallah!” dedi. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurdu: “*Allah’ın sizlere verdiği bu hayvanlar hakkında O’ndan korkmuyor musunuz? Bana aç bıraktığımızı ve eziyet ettiğinizi şikayet etti*”²⁴⁶.

İnsanlığa musahhar kılınmış, iş gören, tarla süren, yük taşıyan ve göz zevki veren hayvanlar insanlara emânettir. Onların aç susuz bırakılması, horlanması ve eziyet edilmesi asla kabul edilemez. Hz. Peygamber de aç bırakıldığını anladığı hayvanların haklarını savunmuş ve bunun kesinlikle doğru olmadığını vurgulamıştır. Bununla birlikte ne yazık ki yeryüzünde nice hayvanların artık işe yaramaz hale geldiklerine kanaat getirildiğinde açlığa mahkum edildiğini ve ölüme terk edildiğini görmekteyiz. Şöylesi haberlerle karşılaşmak artık sıradan hale gelmiştir:

“..... Belediyesine ait hayvan barınağındaki sokak köpeklerinin içler acısı durumu, hayvan severlerin büyük tepkisine neden oldu. Cep telefonu ile barınağı kaydeden hayvan severler, köpeklerin açlıktan birbirlerini öldürüp yemeye başladıklarını söyledi”²⁴⁷.

²⁴⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 321; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 363; Ebû Dâvûd, *Sünen*, IV, 201. Şuayb el-Arnâvût isnadının sahih olduğunu ifade etmiştir. Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 274.

²⁴⁷ <http://www.milliyet.com.tr/Milliyet-Tv/video-izle/barinak-degil-olum-kampi-acliktan-birbirlerini-yemeye-basladilar-zNIJIYEQPFk.html> (01.08.2018)

“.....’nin İlçesi’nde Belediye’ye ait olan ve çevresi tel örgüyle çevrili olduğu için çıkamayan hayvanların burada açlıktan öldüğünü, sağ kalanların da bir deri bir kemik kaldığını gören hayvan severler tepki gösterdi”²⁴⁸.

Halbuki Hz. Peygamber bir kediye yemek vermeyip açlıktan öldüren kadını cehennemlik olmakla vafsetmiştir. Rivayet şöyledir:

عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «عَذَّبَتْ امْرَأَةٌ فِي هِرَّةٍ أَوْتَقَتْهَا، فَلَمْ تُطْعَمْهَا،
وَلَمْ تَسْقِهَا، وَلَمْ تَدَعْهَا تَأْكُلْ مِنْ خَشَائِشِ الْأَرْضِ»

“Abdullah b. Ömer’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Bir kadına bağladığı, yiyecek içecek vermediği ve haşere yesin diye bile bırakmadığı bir kedi yüzünden azap edildi”²⁴⁹.

Halbuki bu rivayetin tam tersi olarak ayakkabısıyla kuyudan su çıkarıp bir köpeğe içecek sağlayan kişi ise Allah’ın mağfiret ettiği kimselerden sayılmıştır. Kendisine “Hayvanlara yaptığımız iyiliklerden sevap mı alacağız?” diye soranlara Resûlullah Efendimiz “*Her canlıya iyilik ecir getirir*” buyurmuştur²⁵⁰.

2- Hayvanları Gereksiz Yormak

Hayvanlar da can taşımakta ve yorulmaktadır. Gereksiz yere ve hatta aşırı kilo- lu bir vaziyette üzerlerine binmek onlara bir nevi işkence anlamı taşımaktadır. Hz. Peygamber bu hassasiyetle şu uyarıda bulunmuştur:

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «ارْكَبُوا هَذِهِ الدَّوَابَّ سَالِمَةً وَابْتَدِعُوهَا سَالِمَةً وَلَا تَتَّخِذُوهَا كِرَاسِيَّ»

²⁴⁸ <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/hayvan-barinaginda-hayvanlarin-acliktan-oldugu-iddiasi-18699333> (01.08.2018)

²⁴⁹ Buhârî, *Sahîh*, III, 112; Müslim, *Sahîh*, IV, 2022.

²⁵⁰ Buhârî, *Sahîh*, III, 111; Müslim, *Sahîh*, IV, 1761.

“Resûlullah şöyle buyurdu: “*Şu hayvanlara sağlıklı iken binin, onlar telef olmadan siz onlara iş yaptırmayı bırakın ve onları sandalye gibi kullanmayın!*”²⁵¹

Benzer bir rivayet de şöyledir:

عن أبي هريرة، عن النبي -صلى الله عليه وسلم- قال: "إياي أن تتخذوا ظهورَ دوابكم منابر؛ فإن الله إنما سخَّرها لكم لِتُبلَغَكم إلى بلدٍ لم تكونوا بالِغِيه إلا بِشِقِّ الأنفُسِ، وجعلَ لكم الأرضَ فاعلِمْها فاقضُوا حاجاتِكم"

“Ebû Hüreyre’den nakledildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: “*Hayvanlarınızın sırtına ancak ihtiyaç varsa binin! Allah Teâlâ onları ancak zorlukla ulaşabileceğiniz yerlere sizleri rahatça ulaştırınsınlar diye yaratmıştır. Allah Teâlâ yeryüzünü de ihtiyaçlarınızı gideresiniz diye yarattı*”²⁵².

Hasılı hayvanlar da yorulmakta ve dinlenip uyumak istemektedir. Onları hiç dinlendirmeksizin çalıştırmak merhametle bağdaşmaz. Yine onların üzerinde durup sohbete dalmak ve sürekli onların üzerinde oturmak da yasaklanmıştır. Hayvanların hallerini arz edemiyor olması haklarının alınmasına gerekçe sayılamaz. Hayvanları çalıştıranlar belli aralıklarla onları mutlaka dinlendirmeli ve mümkünse hayvanın yapacağı işi artık makinelerle yapmaya çalışmalıdırlar. Örneğin televizyonda yayınlanan bir belgeselde İslam ülkelerinden birinde bir devenin kuyudan su çekmek için gözleri bağlı kuyu etrafında sürekli dönüp durduğu müşahede edilmiştir. Halbuki artık devenin yaptığı o işi çok basit bir su motoru da yapabilmektedir.

3- Hayvanları Dağlamak

Hayvanlar da Allah’ın sanat eseridir. Yüzleri de türlü türlü güzelliklerle bezemiştir. Özellikle evcil hayvanlar son derece güzel canlılardır. O halde onların yüzlerine kızgın demirlerle damga vurmak merhametle bağdaşmaz ve Rabbimizin sanatına saygısızlık yapmaktır. Resûlullah Efendimiz bu hususta şöyle buyurmuştur:

²⁵¹ Dârimî, *Sünen*, III, 1745; İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 1214. Elbânî hadisi “sahih” diye nitelmiştir. Bk. Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdîsi’s-sahîha*, I, 59.

²⁵² Ebû Dâvûd, *Sünen*, IV, 214. Elbânî hadisi “sahih” diye vasfetmiştir. Bk. Elbânî, *Sahîhu’l-Câmi’i’s-sağîr*, I, 523.

عن جابر: أن النبي -صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- مَرَّ عَلَيْهِ بِحِمَارٍ قَدْ وُسِمَ فِي وَجْهِهِ، فَقَالَ: "أَمَا بَلَّغْتُمْ أَبِي قَد

لَعْنْتُ مَنْ وُسِمَ الْبَهِيمَةَ فِي وَجْهِهَا أَوْ ضَرْبَهَا فِي وَجْهِهَا؟" فَنَهَى عَنْ ذَلِكَ

“Câbir’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber yüzü dağlanmış bir eşek gördü. Şöyle buyurdu: “*Hayvanların yüzünü dağlayanlara veya yüzüne vuranlara lanet ettiğim sizlere ulaşmadı mı?*” Resûlullah böyle yapılmasını yasakladı”²⁵³.

Hayvanların sırf işaretlemek amacıyla yüzlerinden kızgın demirlerle dağlanması Resûlullah Efendimiz tarafından yasaklanmıştır. Yüz oldukça hassas bir bölgedir. Yüzün dağlanması işkence olması dışında hayvanı çirkinleştireceği gibi bazı hassas organlarını kullanamaz hale gelmesine de sebep olabilir. Hayvanların işaretlenmesi için pek çok yöntem kullanılabilir. Örneğin hayvanların belli bölgelerine boya sürülmesi uygun bir yöntem olarak görülebilir.

Bununla birlikte temel hadis kaynaklarında yer alan rivayetlere göre hayvanların yüzleri dışında başka bölgelerinden damgalanmaları mümkündür. Bazı hadisler şöylece arzedilebilir:

فَإِذَا النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَرْبَدٍ «يَسِمُ غَنَمًا»

“O sırada Resûlullah bir arazide koyunları damgalıyordu”²⁵⁴.

رَأَيْتُ فِي يَدِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَيْسَمَ وَهُوَ يَسِمُ إِبِلَ الصَّدَقَةِ

“Resûlullah’ı elinde damga aletiyle sadaka develerini damgalarken gördüm”²⁵⁵.

Nevevî’nin (ö. 676/1277) ifadesine göre insanların damgalanması haramdır. Hayvanların damgalanmasına gelince zekât ve cizye hayvanlarının damgalanması müstehaptır. Diğer hayvanların damgalanması ise câizdir. Koyunların kulakların-

²⁵³ Ebû Dâvûd, *Sünen*, IV, 211. Elbânî hadisi “sahih” diye nitelemiştir. Bk. Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdîsi’s-sahîha*, IV, 65.

²⁵⁴ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *Musanef*, IV, 459; İbn Ebî Şeybe, *Musanef*, IV, 264; Müslim, *Sahîh*, III, 1674; İbn Mâce, *Sünen*, II, 1180; Ebû Dâvud, *Sünen*, III, 26.

²⁵⁵ Müslim, *Sahîh*, III, 1674.

dan, deve ve sığırların ise uyluklarının üzerinden damgalanması müstehaptır. Çünkü bu bölgelerin damgalanması daha az ıstıraplı olur²⁵⁶. Elbette Resûlullah Efendimiz hayvanların daha az acı çekecekleri bir yöntemle damgalanmasına ya da işaretlenmesine imkân bulabilseydi onu uygulardı. Bu bakımdan bugün için hayvanların kulak memelerine rabtedilen kimlik kartlarıyla yapılan işaretleme Efendimizin sünnetine en uygun usuldür denilebilir.

4- Hayvanları Hedef Yapmak

Hayvanlar insanların eğlencesi değildir. Hele hedef tahtası hiç değildir. Onlar da yavruları olan, onları doyurma telaşesi bulunan, kendi hâl dilleriyle Allah'ı tesbîh eden kullardır. O halde onları nişangâh gibi kullanmak asla kabul edilebilir değildir.

عَنْ أَبِي ثَعْلَبَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا تَجِلُّ الْمُحْتَمَّةُ»

“Ebû Sa’lebe’den nakledildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: “*Bir yere bağlanıp hedef haline getirilerek öldürülmüş hayvanı yemek helal değildir*”²⁵⁷.

Benzer bir rivayet şöyledir:

عَنْ هِشَامِ بْنِ زَيْدٍ قَالَ: دَخَلْتُ مَعَ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ عَلَى الْحَكَمِ بْنِ أَبِي أُيُوبَ، فَإِذَا أَنَسٌ يَرْمُونَ دَجَاجَةً فِي دَارِ

الْأَمِيرِ، فَقَالَ: «نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ تُصَبَّرَ الْبَهَائِمُ»

“Hişâm b. Zeyd şu olayı anlatmıştır: “Enes ile birlikte Hakem b. Eyyûb’un yanına gittik. İnsanların emirin evinde bir tavuğu nişangâh yaptıklarını gördük. Enes şöyle dedi: “*Resûlullah hayvanların bağlanıp hedef yapılmasını yasakladı*”²⁵⁸.

Aynı anlamı ifade eden bir başka hadis ise şöyledir:

²⁵⁶ Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, XIV, 99.

²⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIX, 277(Şuayb el-Arnâvût “sahih” hükmü vermiştir) ; Nesâî, *Sünen*, VII, 237.

²⁵⁸ Buhârî, *Sahîh*, VII, 94; Müslim, *Sahîh*, III, 1549; Nesâî, *Sünen*, VII, 238.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ قَالَ: مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى أَنَسٍ وَهُمْ يَرْمُونَ كَبْشًا بِالنَّبْلِ،

فَكَرِهَ ذَلِكَ، وَقَالَ: «لَا تَمْثُلُوا بِالْبَهَائِمِ»

“Abdullah b. Ca’fer’den nakledildiğine göre Resûlullah bir koçu hedefe koymuş ok atan insanları gördü. Bunu hiç hoş karşılamadı ve “*Hayvanlara işkence etmeyin!*” buyurdu”²⁵⁹.

Hayvanların ihtiyaca binaen meşrû avcılık dışında hedef alınması ve nişangâh yapılması uygun görülmemiştir. Hayvanlar da korku bilmekte, can taşımakta, yavruları için endişelenmekte, acı hissetmekte, horlandıklarında üzülmekte, terk edildiklerinde özlemekte, işkence edildiklerinde canları yanmaktadır. O halde müslümanların hayvanlara işkence etmesi asla tasvip edilemez. Can taşıyan bir hayvanın hedef yapılması câiz görülemez:

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَا تَتَّخِذُوا شَيْئًا فِيهِ الرُّوحُ غَرَضًا»

“İbn Abbâs’tan nakledildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: “*Bir canlıyı kesinlikle nişangâh yapmayınız*”²⁶⁰.

5- Avlanmak

İslâmiyet’te ihtiyaç sebebiyle avlanmak meşrûdur. İhtiyaç ya hayvanın etini yemek ya da derisinden ve diğer organlarından yararlanmak olabilir. Zevk için avlanmak hoş görülmez. Hayvanların av silahlarıyla öldürülmesi de bir nevi hayvanı boğazlamak sayılır. Yani evcil hayvanlar normal yoldan boğazlanırken av hayvanları silahla vurularak boğazlanır. Hâsılı avcılık özü itibariyle meşrûdur: Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulmuştur: “*Kendinize ve yolculara geçimlik olmak üzere sulara avlanmak ve onu yemek size helal kılındı. Kara avı ise ihramda*

²⁵⁹ Nesâî, *Sünen*, VII, 238. Elbânî hadisi “sahih” diye nitelemiştir. Bk. Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdisi’s-sahîha*, V, 557.

²⁶⁰ Müslim, *Sahîh*, III, 1579; Tirmizî, *Sünen*, IV, 72; Nesâî, *Sünen*, VII, 239.

*bulduğunuz sürece size haram kılındı...*²⁶¹ Hz. Peygamber de ihtiyaç sebebiyle avlanmaya müsaade etmiştir. Örneğin bir hadis-i şerifte şöyle buyurmuştur:

عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ، قَالَ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْمِعْرَاضِ، فَقَالَ: «إِذَا أَصَابَ بِحَدِّهِ فُكُلٌ، وَإِذَا أَصَابَ بِعَرْضِهِ فَقَتَلَ، فَإِنَّهُ وَقِيدٌ، فَلَا تَأْكُلْ»

Adiy b. Hâtim şöyle demiştir: Resûlullah'a mızrakla avlanmayı sordum. Şöyle buyurdu: “Eğer sivri yeri isabet edip öldürürse o hayvanı yiyebilirsiniz. Kenarı isabet edip öldürürse hayvan telef olmuş sayılır. O hayvanı yeme!”²⁶²

Avcılık hakkındaki hadisleri inceleyen Yusuf Ziya Keskin şu knaatini ifade etmektedir: “Geçerli bir sebep olmaksızın hayvanları öldürmeyi yasaklayan Hz. Peygamber, genellikle insanlara ve çevreye zararlı olan bazı hayvanların öldürülmesine izin vermiştir. Hadis kaynaklarından tespit edebildiğimize göre öldürülmesine izin verilen hayvanlar; yılan, akrep, keler, kurt, karga, fare, çaylak ve saldırgan/ısıran köpektir. Hadislerde geçen hükümleri, hayvanların insanlara zarar verip vermeme illetine bağlayarak, zararlıların öldürülebileceğini, zararsızlara ise dokunulmayacağını söylemek mümkündür”²⁶³.

G- Doğaya Katkı Sunmak

İslâmiyet’te aslolan ihtiyaç kadar tüketmektir. Kanaate, israf etmemeye, dünya sevgisinden uzaklaşmaya, mal biriktirme hırsından kurtulmaya, zekâta, sadakaya ve infâka yönlendirmeler çokça yapıldığı için insanların tüketimlerini sınırlı tutmalarının istendiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte tüketimi azaltmaya yönelik teşvik, üretimin de az olmasının istendiği anlamına gelmemektedir. Çünkü Resûlullah’a atfedilen pek çok rivayette üretimin desteklendiği anlaşılmaktadır.

²⁶¹ Mâide Sûresi, 5/96.

²⁶² Humeydî, *Müsned*, II, 160; Buhârî, *Sahîh*, III, 54; Müslim, *Sahîh*, III, 1529; Ebû Dâvud, *Sünen*, III, 110; Nesâî, *Sünen*, VII, 194.

²⁶³ Yusuf Ziya Keskin, “Hadislere Göre Avcılık ve Avlanma Esasları”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2007, cilt: V, sayı: 1, ss. 33-48, s. 36-37.

Hız. Peygamber'in çevreciliğini gösteren en veciz ve anlamlı ifadelerden biri şudur:

عن أنس بن مالك، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: «إن قامت الساعة وبيد أحدكم فسيلة، فإن استطاع أن لا تقوم حتى يغرسها فليغرسها»

“Enes b. Mâlik'ten nakledildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: “Kıyamet kopacağı sırada sizden birinizin elinde hurma fidanı varsa ve bu fidanı kıyamet kopmadan dikebilecekse diksin”²⁶⁴.

Hız. Peygamber'in ümmetine çizdiği ufkun ve sahip olduğu vizyonun büyüklüğünü gösteren bu rivayette kıyamet koparken bile ağaç dikimi üzerinden üretim teşvik edilmektedir. Dünyanın sonu gelene kadar ma'mûr olması istenmekte ve müslümanların yararlı faaliyetler yapması amaçlanmaktadır. Kişinin kendisine yararı olmasa da ve hatta kendisinden sonra kimsenin kalmayacağını bilse de yine de ağaç dikmekten ve dünyayı imar etmekten geri durmaması emredilmektedir. Hasılı insana sorumluluğu hatırlatılmakta ve gücünün son noktasına kadar dünyanın imarına çalışması emredilmektedir. Yani bireysel hazzı uğruna var olanı tüketen ve geleceğe ne bıraktığını düşünmeyen modern insanın bütün zihnini allak bullak edecek tarzda öleceğin anda bile geleceğe hayırlı ameller bırak emri verilmektedir. Velew ki yaptığın hayırlı amelden hiç kimsenin faydalanamayacağını bilsen bile!

Hız. Peygamber malumdur ki çok da verimli olmayan ve çöl iklimine sahip bulunan bir bölgede yaşamış idi. İşte bu sebeple olsa gerek toprak reformu yaparak insanların kendi arazilerini ihyâ etmelerini sağlamaya çalışmıştır. Bu konuda çok önem arzeden bir ifadesi şöyledir:

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ أَحْيَا أَرْضًا مَيْتَةً فَهِيَ لَهُ»

²⁶⁴ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 168. Elbânî hadisi “sahih” diye nitelemiştir. Bk. Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi's-sahîha*, I, 38.

“Câbir b. Abdillâh’tan nakledildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: “*Kim ölü bir araziyi diriltirse orası ona ait olur*”²⁶⁵. Hz. Peygamber’in bir nevi toprak reformu yaptığını gösteren ve üretimi teşvik için arazileri üretim yapanlara vererek onları mülkiyet sahibi yaptığını ifade eden bu rivayetten anlaşılmaktadır ki Resûlullah dünyanın ihyâsından ve imarından yanadır. İfsat etme, yıkma, yakma ve yok etme İslâmî bir uygulama değildir.

Müslümanları ağaç dikmeye teşvik eden bir rivayet de şöyledir:

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَغْرِسُ غَرْسًا، أَوْ يَزْرَعُ زَرْعًا، فَيَأْكُلُ مِنْهُ طَيْرٌ أَوْ إِنْسَانٌ أَوْ بَحِيمَةٌ، إِلَّا كَانَ لَهُ بِهِ صَدَقَةٌ»

“Enes b. Mâlik’ten rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Müslümanların diktikleri ağaçlardan ve ektikleri ekinlerden kuşların, insanların ve hayvanların yedikleri o kişi için sadaka olur*”²⁶⁶.

Sadaka kavramı İslâm’ın en temel kavramlarından biridir. Hz. Peygamber’den nakledilen pek çok rivayette güzel ahlak göstergesi birçok davranış sadaka sayılmıştır. Bunlardan biri de dikilen ağaçlardan ve ekilen tarlalardan kuşların, hayvanların, insanların ve sair canlıların yararlanıyor olmasıdır. Buna göre üretim hem dünyayı hem de kişinin âhiretini ma‘mûr etmektedir. Hatta bu hadisin bir rivayetinde geçen “إِلَّا كَانَ لَهُ صَدَقَةٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ” / *Kıyamet gününe kadar sadaka olur*²⁶⁷ ifadesi söz konusu sevabın kıyamet kopana kadar devam edeceğini ve ağaç diken kişinin amel defterinin sürekli açık tutulacağını bildirmektedir.

Bir başka haber de şudur:

عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: " مَا مِنْ رَجُلٍ يَغْرِسُ غَرْسًا إِلَّا كَتَبَ اللَّهُ لَهُ مِنَ الْأَجْرِ قَدْرَ مَا يَخْرُجُ مِنْ تَمْرٍ ذَلِكَ الْغَرْاسُ "

²⁶⁵ Mâlik b. Enes, *Muvatta*, II, 743; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 487; Buhârî, *Sahîh*, III, 106; Ebû Dâvud, *Sünen*, III, 178; Tirmizî, *Sünen*, III, 655.

²⁶⁶ Buhârî, *Sahîh*, III, 103; Müslim, *Sahîh*, III, 1188.

²⁶⁷ Müslim, *Sahîh*, III, 1189.

“Ebû Eyyûb el-Ensârî”den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Kim bir ağaç dikerse dikilen ağaçta çıkan meyve kadar Allah ona sevap kaydeder*”²⁶⁸. İsnadının zayıf olduğu bildirilen bu hadiste insanların ağaç dikimine teşvik edildiği görülmektedir. Öyle ki dikilen bir ağacın meyve adedince ağacı dikene sevap verileceği vaat edilmektedir.

Resûlullah Efendimiz ticârî ilişkilere girmiş, mal alıp satmış ve ortaklıklar kurmuştur. O dönemde kurduğu ortaklıklardan bir bölümü de zirâî üretimlerle ilgilidir.

أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَخْبَرَهُ: «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَامَلَ خَيْبَرَ بِشَطْرِ مَا
يَخْرُجُ مِنْهَا مِنْ تَمْرٍ أَوْ زَرْعٍ

“Abdullah b. Ömer”den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber Hayber arazisinden çıkacak mahsulün yarısı üzerinden ziraat ortaklığı yaptı²⁶⁹. Yani Hz. Peygamber fethettiği arazilerin velev ki yahûdîler eliyle bile olsa işletilmesini ve üretim yapılarak pay edilmesini onaylamış ve hatta bizzat uygulamıştır. Buna göre Hz. Peygamber’in faydasız yere ma‘mur yerleri yakıp yıkma taraftarı olmadığı, ifsadı sevmediği ve imkânlar ölçüsünde oraları hayatta tutmaya çalıştığı ifade edilebilir.

Hz. Peygamber her ne kadar üretmeyi, hayvan yetiştirmeyi ve ağaç dikmeyi önemsemişse de bunları cihadın önüne geçirmemiştir. Özellikle sınır boylarındaki müslümanların cihattan uzaklaşıp tarıma odaklanmalarını hoş bulmamıştır:

عَنْ أَبِي أُمَامَةَ الْبَاهِلِيِّ، قَالَ: وَرَأَى سِكَّةً وَشَيْئًا مِنَ آلَةِ الْحَرْثِ، فَقَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
يَقُولُ: «لَا يَدْخُلُ هَذَا بَيْتَ قَوْمٍ إِلَّا أَدْخَلَهُ اللَّهُ الدُّلَّ»

“Ebû Ümâme el-Bâhilî ziraatte kullanılan bazı aletler gördü. Resûlullah’ın şöyle buyurduğunu ifade etti: “*Bunlar hangi eve girerse Allah o eve zillet so-*

²⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVIII, 503 (Muhakkik “zayıf” hükmü vermiştir).

²⁶⁹ Buhârî, *Sahîh*, III, 104.

*kar*²⁷⁰. Bu rivayetin zâhirî anlamına bakılırsa ziraatle uğraşmak zelil olma sonucu vermektedir. Halbuki hadiste kastedilen anlam kesinlikle bu değildir. Çünkü ziraatle uğraşmak, toprağı ekip biçmek, üretmek, ölü arazileri ihyâ etmek ve dünyayı ma'mûr etmek müstehaptır. İnsanların faydasına uğraşlar olduğu için sevaptır. Hz. Peygamber'in bu sözü söyleme amacı sahâbîlerin cihadı terk edip sadece dünyayı imara ve ziraata dalmalarını engellemektir. Çünkü cihat terk edilirse kâfirler müslümanlara hakim olur ve bütün varlıklarını ele geçirirler. Dünyada bundan daha büyük bir zillet de düşünülemez²⁷¹.

²⁷⁰ Buhârî, *Sahîh*, III, 103.

²⁷¹ Muzhirî, *el-Mefâtîh fî şerhi 'l-Mesâbîh*, III, 497.

SONUÇ

İslâmiyet, bütün güzel huyların ve ahlâkî erdemlerin dinidir. Resûlullah Efendimiz “*Güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim*”²⁷² buyurmuştur. Bir başka hadislerinde “*Müslüman başka insanların elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir. Mü’min başka insanların can ve malları konusunda kendisinden korkmadıklarıdır*”²⁷³ tespitinde bulunmuştur. Bu güzel ahlâk içerisinde çevreye zarar vermemek, hayvanlara eziyet etmemek, gereksiz yere hayvanları ve bitkileri yok etmemek, çevreyi kirletmemek, çevreye katkı sunmak, ağaç dikmek, hayvanlara su ve yemek vermek ve yuvalarını bozmamak gibi çevreyle ilgili ahlâkî davranışlar da vardır. Bütün bunların zıddı ise kötü ahlâktır.

Kur’ân-ı Kerîm’de dünyanın ve göklerin muazzam bir dengede yaratıldığı ve bu dengenin muhâfaza edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Çevrenin zarar görmesine sebep olan en küçük müdahaleler bile dünya ve atmosferde onulmaz yaralar açmakta ve büyük sorunlara sebep olmaktadır. İnsanoğlu bir nevi kendi elleriyle dünyayı yaşanmaz hale getirmeye çalışmaktadır. Örneğin renkli, cazibeli ve masum görünüşlü küçük parfüm şişelerinden salınan klor gazı, ozon tabakasının delinmesine yol açabilmektedir. Halbuki göklerin ve yerin sahibi Allah Teâlâ’dır. İnsanoğluna bu yeryüzü emanettir. O halde emanete riayet etmesi ve çevreye zarar vermemesi gerekir.

Çevremizdeki bütün varlıklar insanlar duymasa da Allah’ı tesbîh eden kullardır. Her biri bir hikmetle yaratılmıştır. Her birinin yerine getirdiği bir görevi vardır. Onların da korkma, üzülme ve şefkat gibi duyguları bulunmaktadır. Yavrularını korumak amacıyla nice hayvanların kendilerini büyük tehlikelere maruz bıraktıkları müşâhede edilmiştir. Hasılı çevredeki canlıları hissiz, duygusuz ve vahşi mahluklar mış gibi değil, Allah’ın dilsiz kulları bilmek icap etmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’de çevredeki bütün varlıklar Allah’ın varlığının, birliğinin, yaratma kudretinin, sonsuz gücünün, âhireti yaratabilmesinin ve merhametinin delili

²⁷² Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, X, 323.

²⁷³ Nesâî, *Sünen*, VIII, 104 (Elbânî hadis hakkında “hasen sahîh” hükmü vermiştir).

olarak sunulmuştur. İnsanoğluna çevresine ibretle bakması tavsiye edilmiştir. Çevredeki bütün mahlukatın Allah'ın takdiri ve yönetimi altında olduğu ve O'nu tesbîh ve tenzîh ettiği vurgulanmıştır. Netice itibariyle insanoğluna bütün bunlar için şükretmesi gerektiği hatırlatılmıştır.

Hz. Peygamber de pek çok hadislerinde çevreyle ilgili emirler ve hükümler vermiştir. İsrâf yerine kanaati öğütlemiş; gereksiz tüketim yaparak çevrenin yıpratılmasını uygun bulmamıştır. Ağaçların kesilmesini, hayvanların gereksiz yere öldürülmesini ve onlara eziyet ve işkence edilmesini yasaklamıştır. Ağaç dikenlere ve çevreye katkı sunanlara büyük sevaplar verileceğini bildirmiştir. Doğa sevgisini ve tabiata saygı duyulmasını emretmiştir. Bizzat kendisi de pek çok hayvanı sahiplenmiş ve yetiştirmiştir. Önemli sayıda binek ve küçükbaş hayvana sahip olmuştur. Zararlı ve saldırgan hayvanların ise öldürülmesine izin vermiştir. Hayvanların renkleri, meleklerle engel olmaları ve Hz. İbrahim'in ateşine üflemleri gibi sebeplerle öldürülmesi ise kanaatimizce nebevî hikmetle bağdaşmayacak türden bilgilerdir. Hâsılı Hz. Peygamber kendi döneminin önde gelen çevrecilerindendir. Öğretileriyle nice hayvanların eziyet görmesine ve nice ağaçların kesilmesine mani olmuştur. Sünnetini doğru anlayıp İslâm toplumlarının çevre konusunda ileri seviyeleri nasıl yakalayabileceklerine dair politikalar geliştirmek zorundayız. Bu noktada Hz. Peygamber'in sünnetinden hareketle şöyle bir beyanname oluşturmayı teklif ediyoruz:

Ekolojik Sünnet Beyannamesi

- 1- İnsan, doğanın sahibi ve hakimi değil emanetçisidir. İnsanlar doğanın parçasıdır. Doğayı tüketen insan kendisini de tüketmektedir. Doğa sonsuz değildir.
- 2- Çevremizdeki bütün varlıklar Allah'ın varlığını, birliğini, kudretini ve merhametini ispat eden kevnî âyetlerdir, Allah'ın sanatıdır.
- 3- Hayvanlar Allah'ın dilsiz kullarıdır. Allah'ı tesbîh eder ve görevlerini yerine getirirler. Yaratılışları insanlar anlamasa da bir hikmet gereğidir.
- 4- Hayvanlar sebepsiz yere öldürülemez. İnsanlar hayvanların yaşam hakkına saygı göstermek zorundadır. Bununla birlikte zararlı ve saldırgan hayvanların ıslâhı, değilse öldürülmesi mümkündür.

- 5- Yemek maksadıyla eti yenilebilir hayvanların kesilmesi onlara işkence değildir. Et, Allah'ın insanlara bahşettiği en önemli nimetlerinden biridir. Kurban en önemli ibadetlerdendir. Kurban edilen hayvan telef edilmiş değildir.
- 6- Hayvanların öldürülmesi gerektiğinde mümkün olan en ani ve acısız yöntem kullanılmalıdır. Hayvan kesiminde bıçağın keskin, kasabın mahir olmasına dikkat edilmelidir. Hayvanlar yakılamaz. "Öldürecekseniz güzel öldürün".
- 7- Hayvanlara işkence yapılamaz. Yüzleri dağlanamaz. İşaretlenmeleri gerekiyorsa mümkün olan en zararsız yöntem tercih edilmelidir. "Yerdekilere merhamet edin ki göktekiler de size merhamet etsin".
- 8- Hayvanlara işkence anlamı taşıyacak eğlenceler düzenlenemez. Hayvanların fitratına uygun, özelliklerini sergileyebilecekleri ve birbirlerine zarar vermeyecekleri yarışmalar yapmak mümkündür.
- 9- Hayvanlar aç bırakılamaz. Hayvanları işlerinde kullananlar onların sağlıklı kalmalarını da teminle sorumludurlar. "Allah'ın dilsiz kulları hakkında Allah'tan korkulmalıdır".
- 10- Gereksiz yere hayvanlara binilemez ve taşıyabileceklerinden fazla yük yüklenemez. "Hayvanlar sandalye gibi kullanılamaz".
- 11- Lüzumsuz yere hayvanlar avlanamaz. Hayvanlar nişangâh yapılamaz. "Merhamet etmeyene merhamet edilmez".
- 12- Hayvanlara yapılacak her iyilik karşılığında Allah Teâlâ'nın izzet ve ikramı umulur. Canlılara merhamet ve yardım sevaptır. "Allah her konuda ihsanla davranmayı emreder".
- 13- Her şey Allah'ın mutlak kudret ve iradesi altındadır. Bu sebeple çevredeki varlıklara sövmek sanki onların sahibine sövmek olur. "Müslüman dilinden emin olunan kimsedir".
- 14- Ağaçlar gereksiz yere kesilemez. Savaşta dahi gereksiz yere ağaçlar yok edilmez. "İslâm'da zarar vermek yoktur".

- 15- Gelecek nesiller için ağaç dikmek gerekir. Dikilen ağaçtan faydalanan bütün canlılar sebebiyle ağacı dikenin amel defteri açık tutulur. “Ağaç dikmek sadaka-yı câriyedir”.
- 16- İnsanlar mümkün olduğunca çevresini imar için çaba sarfetmelidir. “En hayırlınız insanlara faydası dokunandır”.
- 17- Çevreyi temiz tutmak iman temizliğindedir. Allah temizleri sever. “Temizlik imanın yarısıdır”.
- 18- Abdest ve gusül İslâm’ın şiarıdır. “Müslüman pis olmaz”.
- 19- Su hayattır, kirletilemez. “Her şey sudan hayat bulmuştur”.

KAYNAKÇA

- Abdurrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826), *el-Musannef*, I-XI, (thk. Habîburrahmân el-A'zamî), Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed (ö. 241/855), *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, I-VL, (thk. Şuayb el-Arnâvût ve dğr.), Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed (ö. 241/855), *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, I-VIII, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1995.
- Ali el-Kârî (Molla), Ali b. Sultân Muhammed (ö. 1014/1605), *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu Müşkâti'l-Mesâbih*, I-IX, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2002.
- Azîmâbâdî, Ebû Abdîrrahmân Muhammed Eşref b. Emîr (ö. 1329/1911), *Avnu'l-Ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, I-XIV, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- BAYYİĞİT, Mehmet , “Çevre Problematığı ve Din”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, sayı: 14, s. 39-50.
- Beyhakî, Ebûbekr Ahmed b. Hüseyin (ö. 458/871), *es-Sünenü'l-kübrâ*, I-X, (thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Bikâî, İbrâhîm b. Ömer (ö. 885/1480), *Nazmu'd-dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's-süver*, I-XXII, Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ths.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl (ö. 256/869), *el-Edebü'l-müfred*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki), Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1989.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl (ö. 256/869), *Sahîhü'l-Buhârî*, I-IX, (thk. Muhammed b. Züheyr b. Nâsır en-Nâsır), Dâru Tavgi'n-Necât, 1422.
- Bûsîrî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebîbekr (ö. 840/854), *Misbâhu'z-züccâce fî zevâidi İbn Mâce*, I-IV, (thk. Muhammed el-Müntekâ el-Kişnâvî), Beyrut: Dâru'l-Arabiyye, 1403.

- Câhız, Amr b. Bahr el-Leysî, *el-Hayevân*, I-VII, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424.
- Cessâs, Ebûbekr Ahmed b. Ali (ö. 370/980), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I-V, (thk. Muhammed Sâdık el-Kamhâvî), Beyrut: Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1405.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân (ö. 255/868), *Sünenü'd-Dârimî*, I-IV, (thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî), Suud-i Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 2000.
- Ebû Dâvûd Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî (ö. 275/888), *Sünen Ebî Dâvûd*, I-VII, (thk. Şuayb el-Arnâvût ve dğr.), Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, 2009.
- Ebû Dâvûd Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî (ö. 275/888), *Sünen Ebî Dâvûd*, I-IV, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), Beyrut: El-Mektebetü'l-Asriyye, ths.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. Dâvud et-Tayâlisî (ö. 204/819), *Müsned*, I-IV, (thk. Muhammed b. Abdilmuhsin et-Türkî), Mısır: Dâr Hicr, 1999.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, I-XIII, (thk. Hüseyin Selîm Esed), Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1984.
- ELLEK, Hasan, "Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler Işığında Çevre Hukuku", *Uluslararası Katılımlı Çevre Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 24-26 Ekim 2013, Gümüşhane, 2014, s. 517-526.
- Emîr es-San'ânî, Ebû İbrâhîm Muhammed b. İsmâîl el-Kehlânî (ö. 1182/1768), *et-Tahbîr li idâhi maâni't-teysîr*, I-VII, (thk. Muhammed Subhi b. Hasan Hallâk Ebû Mus'ab), Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2012.
- Fahrüddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer et-Teymî (ö. 606/1209), *Mefâtihu'l-ğayb (et-Tefsîru'l-kebîr)*, I-XXXII, Beyrut: Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420.
- FURAT, Ahmet Hamdi, "İslam Hukukunda "Avcılık" (Fıkıh Kitaplarındaki Kitabı's-Sayd Bahsinden Modern Avcılığa Bakış)", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler -*, 2013, cilt: XVII, sayı: 55, s. 225-242.

- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed (ö. 388/998), *A'lâmü's-sünen*, I-IV, (thk. Muhammed b. Sa'd b. Abdirrahmân Âl Suûd), Suud-i Arabistan: Câmîatü Ümmi'l-Kura, 1988.
- Heysemî, Ebû'l-Hasen Nüreddîn, *Mecma'u'z-zevâid ve menbau'l-fevaid*, I-X, (thk. Hüsamüddîn el-Kudsî), Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1994.
- Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. Zübeyr el-Mekkî (ö. 219/834), *Müsned'ü'l-Humeydî*, I-II, (thk. Hasan Selim Esed ed-Dârânî), Dımeşk: Dâru's-Sikâ, 1996.
- ILGAR, Rüştü, "Türkiye'de Hayvan Hakları İhlallerine Coğrafi Açıdan Bakış", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 16, Sayı 1, 2007, ss.347-360.
- İbn Ebî Şeybe, Ebûbekr eş-Absî (ö. 235/849), *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, I-VII, (thk. Kemâl Yûsuf el-Hût), Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İbn Hacer eş-Askalânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali (ö. 852/1448), *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, I-VIII, (thk. Adil Ahmed Abdulmevcud ve Ali Muhammed Muavvad), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- İbn Hacer eş-Askalânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali (ö. 852/1448), *Fethu'l-Bâri şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, (nşr. Muhammed Fuad Abdulbâki ve Muhibbüddin el-Hatîb), Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed el-Mağribî (ö. 808/1406), *Mukaddime*, I-II, MEB Yayınları, 1996.
- İbn Hibbân, Muhammed Ebû Hâtim el-Büstî (ö. 354/965), *Sahîh İbn Hibbân bi Tertîbi İbn Balabân*, I-XVIII, (thk. Şuayb el-Arnâvût), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm el-Himyerî (213/828), *es-Sîretü'n-nebeviyye li İbn Hişâm*, I-II, (thk. Mustafa es-Sakkâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdulhafîz eş-Şelebî), Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955.

- İbn Huzeyme, Ebûbekr Muhammed b. İshâk en-Neysâbûrî (ö. 311/923), *Sahîh İbn Huzeyme*, I-IV, (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, ths.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 751/1350), *Zâdü'l-meâd fî hedy-i Hayri'l-ibâd*, I-V, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle ve Kuveyt: Mektebetü'l-Menâri'l-İslâmiyye, 1994.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (ö. 273/886), *Sünen İbn Mâce*, I-II, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki), Dâr İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye ve Faysal Âsâ el-Bâbî el-Halebî, ths.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (ö. 273/886), *Sünen İbn Mâce*, I-V, (thk. Şuayb el-Arnâvût), Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, 2009.
- İbn Melek, Muhammed b. İzziddîn er-Rûmî el-Kirmânî (ö. 854/1450), *Şerhu Mesâbîhi's-sünne li'l-İmâm el-Beğavî*, (thk. Nureddin Tâlib ve dğr.), I-VI, İdâretü's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 2012.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali el-Cevzî (ö. 597/1200), *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, (thk. Abdurrahmân el-Mehdî), Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245), *Ma'rifetü envâi ulûmi'l-hadîs*, (thk. Nûruddîn İtr), Suriye: Dâru'l-Fikr, 1986.
- Kâdî İyâz, Ebu'l-Fadl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî (ö. 544/1149), *İkmâlü'l-Mu'lim bi fevâid-i Müslim*, I-VIII, (thk. Yahyâ İsmâîl), Mısır: Dâru'l-Vefâ li'Tıbâa ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1998.
- KARAKAŞ, Ali, "Sünnet Açısından Çevre (Hayvan ve Bitkilerin Korunması)", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi = Eurasian Journal of Researches in Social and Economics*, 2017, cilt: IV, sayı: 5, s. 34-50.
- KARAKAŞ, Vehbi, *Farklı Bir Bakış Açısıyla Kur'an ve Sünnette Çevre*, İstanbul: Rağbet, 2011.

- KARAOĞLAN, Doğan, “Çevre Hukukla Değil Ahlakla Korunur”, *Çevre ve Ahlak Sempozyum Bildiri Metinleri*, 2014, s. 153-158.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Mısırî (ö. 923/1517), *İrşâdü's-sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-X, Mısır: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1323.
- KESKİN, Yusuf Ziya, “Hadislere Göre Avcılık ve Avlanma Esasları”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2007, cilt: V, sayı: 1, ss. 33-48.
- KORUKCU, Adem, “Çevre Bilinci Oluşturmada Yaygın Din Eğitiminin Rolü”, *Dinî Araştırmalar*, 2008, cilt: X, sayı: 30, s. 169-192.
- KÖYLÜ, Mustafa, “Çevre Eğitimi: Dini Bir Yaklaşım”, Çevre ve Din Uluslararası Sempozyumu, 15 Mayıs 2008 = International Symposium on Environment and Religion, 15th - 16th May 2008, 2008, cilt: II, s. 165-188.
- Kûrânî, Ahmed b. İsmâîl el-Kûrânî (ö. 893/1487), *el-Kevserü'l-cârî ilâ riyâdi ehâdisi'l-Buhârî*, I-XI, (thk. Ahmed Azv İnâye), Beyrut: Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2008.
- KUZUDİŞLİ, Ali, “Bir Bedevînin Mescide Bevletmesiyle İlgili Rivayetlerin Yapısal Formlarına Genel Bakış”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: III, sayı: 6, s. 1-18.
- KUZUDİŞLİ, Ali, “Çevre Bilincinin Gelişmesine Dinin Katkısı ve İslam'ın Çevre Duyarlılığıyla Eleştirilebilecek Bazı Temel Öğretileri”, *Uluslararası Katılımlı Çevre Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 24-26 Ekim 2013, Gümüşhane, 2014, s. 145-154.
- MACİT, Yunus, “Sünnet Verileri Işığında Çevre Eğitiminin Esasları”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2005, cilt: III, sayı: 2, s. 111-128.
- Mâlik b. Enes (ö. 179/795), *Muvattaü'l-İmâm Mâlik*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki), Beyrut: Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1985.

- Mamer b. Râşid, Ebû Urve el-Basrî, *el-Câmi'* (Abdurrezzak b. Hemmâm'ın *Musannef'i ile birlikte*), I-II, (thk. Habîburrahmân el-A'zamî), Pakistan: el-Meclisü'l-İlmî ve Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed (ö. 333/944), *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, I-X, (thk. Mecdî Bâslûm), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Muzhirî, Muzhirüddîn Hüseyin b. Mahmûd (ö. 727/1326), *el-Mefâtîh fî şerhi'l-Mesâbih*, I-VI, (thk. Nuruddîn Tâlip ve dğr.), Vizâretü'l-Evkâf el-Kuveytiyye, 2012.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/874), *el-Müsnedü's-sahîhü'l-muhtasar bi nakli'l-adli ani'l-adli ilâ Resûlillâh*, I-V, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Beyrut: Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ths.
- Nâsiruddîn el-Elbânî (ö. 1999), *İrvâu'l-ğalîl fî tahrîci ehâdîsi'l-Menâri's-sebîl*, I-IX, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1985.
- Nâsiruddîn el-Elbânî (ö. 1999), *Sahîhu'l-Edebi'l-müfred*, Dâru's-Siddîk, 1997.
- Nâsiruddîn el-Elbânî (ö. 1999), *Sahîhü'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtihî*, I-II, el-Mektebü'l-İslâmî, ths.
- Nâsiruddîn el-Elbânî (ö. 1999), *Silsiletü'l-ehâdî'd-daîfe ve'l-mevdûa ve esruhâ es-Seyyü fi'l-ümme*, I-XIV, Riyad: Dâru'l-Maârif, 1992.
- Nâsiruddîn el-Elbânî (ö. 1999), *Silsiletü'l-ehâdîsi's-sahîha ve şey'ün min fikihâ ve fevâidihâ*, I-VI, Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1995-2002.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb (ö. 303/915), *el-Müctebâ mine's-Sünen*, I-IX, (thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde), Halep: Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1986.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb (ö. 303/915), *es-Sünenü'l-kübrâ*, I-X, (thk. Hasan Abdulmun'im Şelebi), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref (ö. 676/1277), *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, I-XVIII, Beyrut: Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1392.

- ORUÇHAN, Osman, “Hz. Peygamber’in Sünnetinde Çevre Duyarlılığı: Ahlâkî Bir Örneklik = Environmental Responsibility in the Sunnah of the Prophet: An Ethical Exemplary”, *The Journal of Academic Social Science Studies [JASSS]*, 2017, sayı: 59, s. 189-202.
- ÖZDEMİR, İbrahim, “Çevre Biliminin Gelişiminde Çevre Ahlakı’nın Önemi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, cilt: ö.s. (Cumh. 75), s. 295-317.
- ÖZTÜRK, Mustafa, *Kur’ân-ı Kerîm Meali*, Ankara: Ankara Okulu, 2016.
- SAKALLI, Talat, “Cari Kültürün Hadis Rivayetine Tesiri”, IV. Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğler, 2002, ss. 285-297.
- SAKALLI, Talat, “Hadisler Açısından Çevre İsrâfı”, *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet Dergisi]*, 1991, cilt: XXVII, sayı: 3, s. 59-65.
- SEKÎ, Abdullah Oğuz, *Hiz. Peygamber’in Hadislerinde Çevre Bilinci*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Serahsî, Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed, *el-Mebsût*, I-XXX, Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1993.
- Sindî, Ebu’l-Hasen Muhammed b. Abdilhâdî (ö. 1138/1725), *Hâşiyetü’s-Sindî alâ Süneni’n-Nesâî*, I-VIII, Halep: Mektebü’l-Matbûâtî’l-İslâmiyye, 1986.
- Taberânî, Ebu’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed el-Lahmî (ö. 360/970), *el-Mu’cemü’l-kebîr*, I-XXV, (thk. Hamdi b. Abdülmecîd es-Silefi), Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (ö. 279/892), *Sünenü’t-Tirmizî*, I-V, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve dğr.), Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975.
- Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Amr (ö. 538/1143), *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidi’t-Tenzîl*, I-IV, Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1407.

Zeynüddîn el-İrâkî, Ebü'l-Fadl Abdurrahîm b. Hüseyin (ö. 806/1403), *Tarhu't-tesrîb fî şerhi't-Takrîb*, I-VIII, Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî ve Müessesetu't-Târîhi'l-Arabî, ths.

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.bik.gov.tr/214-milyar-lira-israf-yuzunden-cope-gidiyor/> (31.07.2018)

<http://www.erkurumdanhaberler.com/pislik-sezonu-mangal-atesleri-yakilarak-acildi/>
(31.07.2018)

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/hayvan-barinaginda-hayvanlarin-acликтan-oldugu-iddiasi-18699333> (01.08.2018)

<http://www.iha.com.tr/haber-arnavutkoyde-sokak-kopekleri-korku-saciyor-598621/>
(24.07.2018)

<http://www.milliyet.com.tr/Milliyet-Tv/video-izle/barinak-degil-olum-kampi-acликтan-birbirlerini-yemeye-basladilar-zNlJIYEqPQFk.html> (01.08.2018)

<https://www.cnnturk.com/turkiye/otomobilin-arkasina-bagladigi-kopeci-surukledi>
(27.07.2018)

<https://www.haberturk.com/polemik/haber/735564-diyanetten-deve-idrari-aciklamasi>
(31.07.2018)

<https://www.ntv.com.tr/video/ekonomi/her-gun-12-milyon-ekmek-cope-gidiyor-yilda-1-5-milyar-dolar-cope-atiliyor,Ha0AP5g7BU63uyXrlmW3Vw> (31.07.2018)